

2018/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLVI. ÉVFOLYAM

Nehéz idők

Mesterségem címere

A természet csodái

HONISMERET

XLVI. évfolyam, 2. szám
2018. április

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
GÖNCZI AMBRUS, HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF, KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
ZIKA KLÁRA

SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG:

Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761
Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és a **Magyar Nemzeti Múzeum**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely
postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak:
egy évre 1980 Ft, fél évre 990 Ft

Arculat: Farkas Anna
Technikai szerkesztő: Geiger Annamária
Nyomdai munkák:
Opticult Bt., mondAT Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

ESZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Abonyi András, Dr. biológus, tudományos munkatárs,
MTA Ökológiai Kutatóközpont,
Ökológiai és Botanikai Intézet, Vácrátót
Ament-Kovács Bence néprajzkutató, muzeológus, Budapest
Andi Norbert tanuló, Szekszárd
Angyal Réka tanuló, Szekszárd
Antal László, PhD. hidrobiológus, mikrobiológus,
egyetemi adjunktus, Debrecen
Barina Zoltán, Dr. botanikus, muzeológus,
Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest
Bárth János, Dr. néprajzkutató, ny. múzeumigazgató, Kecskemét
Bartha Dénes, DSc. erdőmérnök, erdészeti növényvédelmi
szakmérnök, egyetemi tanár, Sopron
Bartha Éva történész, ny. főmuzeológus, Budapest
B-Béres Viktória, Dr. biológus, tudományos munkatárs,
MTA Ökológiai Kutatóközpont,
Duna-kutató Intézet, Tisza-kutató Osztály, Debrecen
Bíró Endre tanuló, Arad
Bodó Imre agrármérnök, helytörténész, Dombóvár
Borsos Árpád, PhD. ny. társadalomkutató, geográfus, Budapest
Buczkó Krisztina, Dr. biológus, főmuzeológus,
Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest
Császtyay Tünde, PhD. irodalomtörténész,
tudományos főmunkatárs, osztályvezető,
MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest
Dankó József oktatásért felelős alpolgármester, Dorog
Dukrét Géza ny. tanár, Nagyvárad
Farkas Ferenc történelemtanár, ny. iskolaigazgató,
helytörténet-kutató, Budapest
Forró Virág Zsuzsa ny. pedagógus, Esztergom
Gesztesi Enikő, PhD. klasszika-filológus, középiskolai tanár,
Szekszárd
Glässer Norbert, Dr. néprajzkutató, adjunktus,
Szegedi Tudományegyetem,
Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged
Gläserné Nagyillés Anikó segédmuzeológus,
Móra Ferenc Múzeum, Szeged
Gutai István ny. könyvtárigazgató, Paks
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéppok
Hammerstein Judit helyettes államtitkár,
Külgazdasági és Külügyminisztérium, Budapest
Jánosi Melinda geológus, muzeológus,
Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest
Kecskés László Lóránt tanuló, Szentpál, Arad
Kelemen Lilla Kornélia tanuló, Érmihályfalva
Kóka Rozália előadóművész,
a Magyar Művészeti Akadémia levelező tagja, Érd
Kovács Sándor múzeumi könyvtáros, helytörténész,
Magyar Földrajzi Múzeum, Érd
Lukács László, DSc. néprajzkutató, egyetemi tanár, Székesfehérvár
Molnár Eszter tanuló, Szekszárd
Nyeste Krisztián hidrobiológus, Debrecen
Ormos Zsuzsanna ny. középiskolai tanár, Hódmezővásárhely
Örsi Julianna, PhD. néprajzkutató, ny. múzeumigazgató, Túrkeve
Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna ny. gimnáziumi tanár,
helytörténész, Makó
Schön Mária gimnázium tanár, helytörténész, Hajós
Selmeczi Kovács Ádám tájékoztságvizsgáló,
Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, Ipolyvece
Selmeczi Kovács Attila, DSc. etnográfus, Göd
Solti Gábor, Dr. geológus, Piliscsaba
Szecska Károly, Dr. történész, ny. levéltáros, Eger
Szél Győző, PhD. muzeológus, Budapest
Szűcs Máté tanuló, Nagyvárad
Tóth Hanna tanuló, Putnok
Valentyik Ferenc helytörténész, Dabas
Varga Gábor, Dr. ny. főiskolai tanár, Hajdúszoboszló
Vratarics Adél tanuló, Eger

A borítón:

Az olasz tüzéség ágyút szállít a magashelyi állásokba, 1916
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

TARTALOM

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Jókai Mór: Nyílt szavak honunk fiatalságához.....	3
Gondolatok a IV. Országos Hon- és Népismeret Konferenciáról. (Szekszárd, 2017. november 17–19.) (<i>Gesztesi Enikő</i>)	4

KÖZGYŰJTEMÉNYEK

Nehéz idők

A háború elviselhetetlen poétikája. A „Többes számban” mának szóló üzenetei (<i>Császtvay Tünde</i>)	10
A „Hadifogoly magyarok a Nagy Háborúban” című kiállítás megnyitója (<i>Hammerstein Judit</i>)	18
Lágerjárat. Utazó vagonkiállítás a szovjet kényszermunkatáborokba hurcoltak emlékére (<i>Ament-Kovács Bence</i>)	20

TERMÉS

Nehéz idők

Lázár Gyula póttartalékos főhadnagy első világháborús emlékei (<i>Farkas Ferenc</i>).....	22
Ferenczy László, az első világháború elfeledett hőse (<i>Szecskó Károly</i>).....	25
„Szenvedéseink tövise mellett örökké illatozó erényvirágok nyílnak” A világháborúkra adott vallásos válaszok és a Jézus Szíve tisztelet (<i>Glässerné Nagyillés Anikó</i>)	26
Levelek a Don-kanyarból (<i>Bodó Imre</i>).....	33
Uhl Antal, „az üldözöttek papja” (<i>Bodó Imre</i>)	38
A hajósi svábok kitelepítése (<i>Schön Mária</i>)	40
„Éjjel kezem feltartom”. Részlet egy készülő szociográfiából (<i>Gutai István</i>).....	47

ZSENGE TERMÉS

Gondolatok a XXII. Országos Ifjúság Honismereti Akadémiáról (Veszprém, 2017. november 2–5.) (<i>Bartha Éva</i>).....	53
Nepp Dénes, Szekszárd „aranykezű” szíjgyártója és bőrdíszművese (<i>Andi Norbert–Angyal Réka–Molnár Eszter</i>)	57
Aradi iparosdinasztiák a XIX. második és a XX. század első felében (<i>Kecskés László Lóránt</i>)	62
Gyarak, gyárosok, sikertörténetek a Maros partján (<i>Biró Endre</i>)	67
Gulyás Béla, az egri gyertyaöntő (<i>Vratarics Adél</i>)	72
Fekete Gyula, Érmihályfalva kovácsmestere (<i>Kelemen Lilla Kornélia</i>)	74
Egy nagyváradi szücsmester a XX. században (<i>Szücs Máté</i>)	76
A putnoki kékfestő mesterség (<i>Tóth Hanna</i>)	79

KRÓNIKA

Nehéz idők

Emlékezet határok nélkül. Helytörténeti kutatások Jász–Nagykun–Szolnok megyében (<i>Örsi Julianna</i>).....	81
--	----

A XXIII. Partiumi Honismereti Konferencia (<i>Dukrét Géza</i>)	82
Alkotó honismerők Csongrád megyében (<i>Ormos Zsuzsanna</i>)	84
Néprajzkutatók II. Makói Találkozója (<i>Glässer Norbert</i>).....	87
A 90 éves dr. Tóth Ferenc köszöntése (<i>Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna</i>)	88

In memoriam

Minőség, hűség, teljesítmény

Emlékezés Kovács Lajosra (Piliscsév, 1949. november 3.–Dorog, 2017. október 10.)

(*Dankó József–Forróné Virág Zsuzsa*)..... 90

Albert Gábor emlékezete (*Kóka Rozália*).....91

A természet csodái

Színek az ibolyán innen és túl

Az Év Ásványa, a fluorit (*Jánosi Melinda*).....93

Az Év Ásványi Nyersanyaga, az alginit (*Solti Gábor*)
 96 |

Az Év Algája, a Staurosirela grunowii

(*Abonyi András–B-Béres Viktória–Buczkó Krisztina*)
 100 |

Az Év Vadvirága, a kornistárnics (*Barina Zoltán*)
 101 |

Az Év Fája, a virágos kőris (*Bartha Dénes*)
 102 |

Az Év Rovara, az óriás szitakötő (*Szél Győző*).....
 107 |

Az Év Hala, a balin (*Antal László–Nyeste Krisztián*)
 109 |

Az Év Madara, a vándorsólyom (*Selmeczi Kovács Ádám*).....
 111 |

KÖNYVESPOLC

Nehéz idők

Magyarok szovjet munkatáborokban (*Kovács Sándor*)..... 114

A Jászkunság és a Nagy Háború (*Selmeczi Kovács Attila*)
 115 |

Szűcs Béla visszaemlékezései hadifogságára (*Varga Gábor*)
 116 |

Gyóni Géza válogatott írásai a Bácskai Hírlap 1913-as évfolyamából

(*Valentyik Ferenc*)
 117 |

A magyar népismeret előfutárai és klasszikusai (*Lukács László*).....
 119 |

A szekszárdi Alsóváros emlékezete (*Bárth János*)
 120 |

Hommage à Serényi Árpád (*Borsos Árpád*).....
 122 |

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: *Halász Péter*)..... 124

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásait lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusának és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a Szerkesztőbizottság

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Jókai Mór: Nyílt szavak honunk fiatalságához¹

Itt az idő, testvéreim: hogy elveinket kimondjuk.

Első volt szavunk a forradalom piacán, elsők valánk kimondani a jelszót: legyen szabadság!

És lőn szabadság...

Most, miután önerőnket ismerjük s benne bízhatunk, tegyük, hogy az egyesült fiatal erő honunknak mindig jobb keze legyen, áldást hozó az igaz ügynek, romlást az ellennek.

Két fegyver van kezünkben: a sajtó és a kard. Az igaz honfitúz, mely e kettőt kezeinkbe adá, egyszer meggyújtva, nem fog kialudni többé, hanem napként fog égni a haza egén, hogy világot és meleget árásszon széjjel.

A holtak feltámadásának napja eljött.

A századoktól eltemetett nemzeti dicsőség, s a börtönben tartott szabadságérzet voltak e halottak. Most ne keressétek őket sírjaikban, ők feltámadának.

A magyar nemzet ismét dicső és szabad!

Magyar hang, magyar nemzeti szín, magyar érzelem minden ajkon, minden lobogón, minden kebelben.

Választottaink a belrend, dandáraink a külnyugalom fölött örködnek, mi pedig vegyük örködésünk alá a szellemet.

Legelsőben felszólítunk minden hazafit: hogy a nemzetőrség zászlói alá gyülekezni siessen. Mert minden eddigi győzelmeink biztosítéka egyedül csak a fegyveres önerő, s nem tudjuk: hogy mely percben leend rá szükség?

A nép legyen bizalommal választottai iránt, ezek pedig tartsák e bizalmat minden egyéb megtiszteltetésnél becsesebbnek, s a nép érdekeit sehol és soha el ne felejték.

Igyekezzünk honunk idegen ajkú fiatalságát magunkhoz testvéri kapcsolatokkal csatolni, rontsuk le a századok óta kebelünkben megkövesült választófalat, mely bennünket rokonainktól eddig elkülönözött, s fogjunk kezet mindenkivel, kinek jelszava a szabadság.

Irtóháború minden hiúságnak! Az embert nem a ruha teszi többé, hanem ami keblén belül van; szoktassuk hozzá a népet, hogy az egyszerűséget kezdje el szeretni. A nemzetőrség öltönye legyen egyszerű, s viseljük azt büszke önérzettel mindenkor és mindenütt. Az „arszlán” szó ne legyen ismert fogalom többé. Legyen mindenki annyi, amennyit a haza előtt ér.

Magánkötelességeinket a forradalom ideje alatt se feledjük el, mihelyt a kardot letettük, térjünk napi munkánkhoz, s adjunk példát a népnek, amint tettük a forradalom kikiáltásakor.

¹ 170 éve, március 15-én forradalom zajlott le Pesten vér nélkül. Az évforduló alkalmából az események cselekvő résztvevőjének, Jókai Mórnak a cikkét közöljük, amely az *Életképek* 1848. március 19-i számában jelent meg eredetileg. (A szerk.)

A sajtószabadságot ne használjuk személyeskedési célokra, legyen előttünk szent és isteni minden, aminek neve szabadság.

Ezért komolyan megrójuk mindazokat, kik jelen időben, midőn az izgatott kedélyeket a rend és béke eszméire kellene téríteni, a vak lázadás üszkét szórják a nép közé, kik a népet a fegyveres katonaság ellen bujtogatják, kik a kasztokat egymás elleni irigységre költik, s kinyilatkoztatjuk: hogy mi egyéb ellenséget nem ismerünk, mint akik kitűzött jelszavainkat tiszteletben nem tartják.

Ezen jelszavak: „*béke, egyenlőség és szabadság!*” Ellenségeink tehát, kik véres lázadásra izgatnak; kik ahelyett, hogy a nép választmánya által adja tudtára akaratát az igazgató választmánynak: tömegestül „*via facti*” akarják azt síkra vezetni.

Kik a hon lakosai bármely osztályának a nemzetőrségből leendő kirekesztésére munkálódnak. Kik a zsidók ellen, mely osztály a forradalom leghevesebb percében erősen részt vett a tett mezején – a polgárok között izgatnak, kimondtuk az egyenlőség elvét, különbséget ember és ember közt csak a jellem és becsület tisztasága tesz; ezek fölött határozni ott van az osztályozó választmány, mely mindazoknak, kik a nemzetőrségnek becsületére nem lennének, fegyvert adni nem fog. A szabadság jótékonyasága alól senkit kizárni nem szabad; ezen idő az, mikor egymásnak minden ellenszenvet, minden eddigi botlást és sérelmet meg kell bocsátanunk; ezen idő az, melyben a régi fogalmak halomba vannak döntve, s új évszak kezdődik, mely a múlt vétkeinek sírja fölött emeli az emberiség nevében oltárát.

Vége a kasztgyűlöletnek! Kiket a régi fogalmak korhadt omladékainak pártolói maguktól elüldöznek, azokat mi fogadjuk védelmünk alá, és esküdjünk pártfogást mindennek, ami elnyomott, üldözött és méltatlanul bántott.

Az üldözöttek asyluma a mi körünk legyen.

S legszebb diadalunk legyen az, hogy mindenki, aki méltatlanul nyomva érzi magát, hozzánk jó bántalmi orvoslása végett.

Az elmúltakért semmi szemrehányás! Március 15-én az egész haza újjászületett, vele együtt minden egyes hazafi. Legyen gondunk a jövőre, ne a múltra.

Egyenlőség, szabadság, testvériség!

Éljen a haza!

Gondolatok a IV. Országos Hon- és Népismeret Konferenciáról

(Szekszárd, 2017. november 17–19.)

2017. november 17. és 19. között Szekszárd adott otthont negyedik alkalommal az immár hagyományosnak nevezhető *Országos Hon- és Népismeret Konferenciának*, amelynek – a Honismereti Szövetség mellett – társrendezője volt a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület. A konferencián, amelynek témája *A honismereti szakkör tanórai és tanórán kívüli lehetőségei, módszerei* volt, egyetemisták és tanáraik jelentek meg, összesen 38-an. A rangos eseménynek a Szekszárdi Garay János Gimnázium adott otthont.

A szervezők azzal a szándékkal hívták össze a konferenciát, hogy a pedagógus pályát választó egyetemistáknak, főiskolásoknak segítséget nyújtsanak a pályakezdésükhöz, to-

vábbá, hogy szívesen indítsanak egy szakkört az iskolájukban, megismertessék és megszeressék tanítványaikkal szülőföldjük történetét és kultúráját. Arra is törekedtek, hogy gyakorlatban is megmutassák, hogy milyen sok segítséget kaphat egy pályakezdő szakköri tevékenysége végzése során a település, kiemelten Tolna megye kulturális és közművelődési intézményeinek munkatársaitól. A Nemzeti Kulturális Alap támogatásán túl Tolna megyéből kapott a rendezvény nagy segítséget: 12 intézmény és 8 borászat nyújtott szakmai, illetve anyagi támogatást.

A konferencián három tematikus blokkban kaptak a résztvevők tájékoztatást: először az iskolai szakköri munkáról esett szó, illetve bemutató óra keretében megismertek egy 30 főből álló diákszakkört, majd Kölesden felkerestek egy nagyszerűen működő felnőtt honismereti szakkört, s végül – a második nap délutánján – Szekszárd város három kulturális intézményének – könyvtár, levéltár, múzeum – munkatársai mutatták be szakköri munkájukat, mégpedig úgy, hogy gyakorlati foglalkozásaikba bevonták az egyetemistákat is.

Az első napon, a konferencia ünnepélyes megnyitóján, a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület nevében dr. Gesztesi Enikő elnök köszöntötte a vendégeket. Hangsúlyozta, hogy a globalitás világában is meg lehet, sőt, meg kell teremteni a lehetőséget, hogy diákjainkkal szakkör keretében ismertessük meg szülőhelyüket. S ebben a munkában nagy szerepe van a pedagógusnak, a *paidagógos*nak, a szó valódi értelemben vett gyermek-vezetőnek.

Egy nagyon megható diák kulturális műsort (Vass Odett ének [Szedres], Környei Miklós Pál, Conran Miller gitár, Dahud Emil vers [Szekszárd]) követően a rendezvény fővédnökei szólaltak a megjelentekhez: Fehérvári Tamás, a Tolna Megyei Önkor-

Dr. Gesztesi Enikő köszönti a konferencia résztvevőit
(Balról jobbra: Fehérvári Tamás, Heilmann Józsefné, Debreczeni-Droppán Béla, Ács Rezső, dr. Gesztesi Enikő; Ótós Réka felvétele)

Fehérvári Tamás a beszédét tartja
(Balról jobbra: dr. Gesztesi Enikő, Heilmann Józsefné, Debreczeni-Droppán Béla, Ács Rezső, Fehérvári Tamás; Barteczka Mária felvétele)

mányzat Közgyűlésének elnöke szerint nehéz időszakot élünk, a világ körülöttünk felgyorsult, egyre inkább felgyorsul, s azt vesszük észre, hogy elszalad mellettünk. Véleménye szerint nagyon fontos lenne ezeket a negatív irányú folyamatokat megfordítani. Ezért tartja fontosnak hagyományaink megőrzését, jövőnk érdekében is.

Szekszárd nevében Ács Rezső, Szekszárd Megyei Jogú Város polgármestere, a rendezvény másik fővédnöke köszöntötte a vendégeket. Örömmel konstataulta, hogy a város felkeült a magyar helytörténet, honismeret országos térképére, hiszen Szekszárd több országos rendezvénynek adott otthont az elmúlt időszakban. Kijelentette, hogy a szakszerű pedagógusi munka megtette hatását: egyre több diák jelentkezik a Város Napi vetélkedőre. Ez pedig azt bizonyítja, hogy fel lehet kelteni az igényt az ifjabb korosztályokban településük történetének megismerése iránt. Ez a viszony pedig lelassíthatja a fiatalok elvándorlását.

Heilmann Józsefné, a Szekszárdi Garay János Gimnázium igazgatója köszöntőjében alá húzta, hogy nem vagyunk könnyű helyzetben, mert a mai diákság kezében tartja az egész világot, s azonnal akarja az információt. Ilyen körülmények közepette kell folyamatosan állandó értékeket, köztük állandó helyi értékeket bemutatni. A Garays szellemiség kialakításában nagy szerepe van az iskolatörténet elsajátításának, ebben pedig az iskola rendszeresen dolgozó honismereti szakkörének.

Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke megnyitójában kiemelte, hogy a honismeret, a helytörténet több szempontból, többek között a belső turizmus mentén is felértékelődik. Ha valaki a Balatonhoz megy pihenni, vagy felkeresi valamelyik wellness-szállót, akkor valószínűleg kirándul a környékre is. Még hozzá olyan környékre, amely helyi értéket is képes felmutatni. Erre mind jobban törekednek a múzeumok, a műemlékek fenntartói. Az elnök köszönetét fejezte ki Tolna megyének, Szekszárd városának, hogy két éven belül másodszor ad otthont országos honismereti rendezvénynek. Kiemelte, hogy a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület szervező, értékmentő munkája példaértékű, s az egyesület nagyon sokat tett az elmúlt években a diákok honismereti munkába történő bekapcsolásáért.

A konferencia első előadását dr. Gesztesi Enikő elnök, a Honismereti Szövetség Pedagógiai Munkabizottságának elnöke tartotta *A honismereti szakkör szerepe, jelentősége az oktatási rendszerben* címmel. Tájékoztatót adott a honismeret jelenlegi helyzetéről, a honismereti munkában a tanárok előtt álló lehetőségekről. Prezentációjában az alapfogalmak (honismeret, helytörténet, globalizáció) tisztázása után az iskolai oktatás lehetőségeit taglalta (intézményi és intézményen kívüli lehetőségek). Az elnök asszony bemutatta a Szekszárdi Garay János Gimnázium pedagógiai programján keresztül a hon- és népismeret tárgy választható témaköreit, és a témakörökön keresztül a fejlesztendő kompetenciákat. Beszélt a hagyományápolás iskolán kívüli és iskolán belüli lehetőségeiről. Tárgyalta a múzeum (és más közművelődési intézmények), valamint az iskola munkájában megtalálható kapcsolódási pontokat, a múzeumpedagógia és a múzeumandragógia szerepét a mai világunkban. Végül egy, a Szekszárdi Garay János Gimnáziumban két évvel ezelőtt megvalósított program tartalmát és céljait vázolta fel (*Honismereti komplex tehetségsegítő műhely – NTP-KKI-B-15-0019*), a pályázati lehetőségek fontosságát emelte ki, s felhívta a kollégák, a jelenlevő 10 egyesületi tag, valamint az egyetemi hallgatók figyelmét arra, hogy e lehetőségekre figyeljenek, amikor honismereti munkájukat tervezik.

A szövetség elnöksége a téma kijelölésekor nagyon fontos célként fogalmazta meg, hogy az egyetemisták ne csak elméleti ismereteket halljanak, hanem a gyakorlati munkába is betekinthessenek, sőt, ők is részesei legyenek a foglalkozásoknak. Ezért egy másfél órás foglalkozás keretében dr. Gesztesi Enikő ízelítőt adott abból, hogy hogyan is működik az

iskolájában, a Garay János Gimnáziumban a honismereti szakkör, amelynek 30 tagja a már hetek óta folyamatosan elsajátított iskolatörténetet fejezte be, játékos formában. A szaktanár egy rövid előadást tartott a gimnázium utolsó 20 évének történetéről. Majd a diákok az iskolát 23 évig vezető Wigand János alapító igazgatóról tartottak prezentációs előadást. A résztvevők meghallgatták a tanulók által az iskoláról otthon, csapatokban írt verseket, majd a már bevett és gyakorlott játékokat játszották a tanulók (igaz-hamis, jellemterkép, idővonal, keresztrejtvény, pókhálóábra, az iskoláról rajz készítése, az iskolai tablókon történő keresgélés).

A bemutató foglalkozások után Forróné Virág Zsuzsa, a Honismereti Szövetség Pedagógiai Munkabizottságának tagja beszélt a drámapedagógiai játékokról mint módszerrel, s olyan játékokat mutatott be a vendégeknek – bevonva a résztvevőket a programba –, amelyeket maguk is alkalmazhatnak majd pedagógiai munkájuk során. Este a konferencia résztvevői a Garay Élménypincében szakemberek vezetésével bepillantást nyerhettek a szekszárdi borkultúra történetébe.

A konferencia második napján, szombaton délelőtt Kölesdre, a Sió és a Sárvíz partján épült hajdani mezővárosba utaztunk, ahol az összejövetel résztvevői megismerkedtek a felnőtt honismereti szakkör működésének lehetőségeivel. Dr. Kiszler Gyuláné, a Tolna megyei egyesület alapító tagja, magyar–történelem–oroszlakos tanárnő tartott előadást *A kölesdi felnőtt honismereti szakkör vezetésének, működtetésének módszertani kérdései* címmel. Az előadásában a szakkör indításának és működtetésének módszertani kérdésével foglalkozott elsődlegesen, a szakkörtörténet gerinceként funkcionáló tevékenységi formákat ismertette. Gyermek és felnőtt szakkört alapított, 1977. januártól dolgozott a csoportokkal, a művelődési házban, az iskolában, riortalányoknál, családoknál, a község határában, kirándulásokon. A gyermekek szakköre 1993-ban, a tanárnő nyugdíjba távozásával megszűnt, az érdeklődő felnőttek azonban folytatta tevékenységét: tavaly ünnepelte működésének 40. évfordulóját. Az idő rövidsége miatt utalt a hallgatóknak kiosztott írásbeli anyagokra (a kölesdi helytörténeti szoba, az eddig rendezett kiállítások anyaga, a disznóvágásokról gyűjtött információk) és ez alkalomra elkészített, fényképekkel illusztrált parvánokon függő kiállított anyagra. Az előadás után a látogatók megtekintették a község összefogásával készült gazdag Helytörténeti Szobát és az egyedülálló Padlászmuzeumot.

Nagy szeretettel fogadtak bennünket, nagy megtiszteltetés volt ez számunkra, annál is inkább, mert ezen a napon tartották a hagyományos Erzsébet-napi disznóvágást a községben. A vendégek megismerkedhettek többek között Péter Zoltánnal, Siménfalva polgármesterével, aki dr. Kiszler Gyula – Kölesd alpolgármestere és az erdélyi kapcsolat felelőse – mellett köszöntötte a konferencia résztvevőit, kihangsúlyozta, hogy nagyon fontos számára és a székelység számára magyarságuk, hiszen a székelység a magyarság része. A konferencia résztvevői szemtanúi lehettek egy hagyományos disznótoros vendéglátásnak. Ezúton köszönjük meg a falu és a Kiszler házaspár évek óta sokszor tanúsított vendégszeretetét, figyelmességét. Látogatásunk végén a konferencián megjelentek megkoszorúzták a község egyik ékességét, az 1894-ben felállított Kossuth-szobrot, amely az első Kossuth-szobor a világon!

Délután Szekszárdra visszatérve 4 előadást hallgathattunk meg, amelynek során három korcsoportra – óvodások, általános iskolások és középiskolások – osztva beszéltek a szakemberek általában a muzeumok, a levéltárak és a könyvtárak, illetve a helyi intézmények szakköri lehetőségeiről, foglalkozásairól.

Szentesné Nagy Éva szakvezető óvónő *„A hagyományok lépésről lépésre” óvodai programja* című előadása azoknak az óvónőknek, leendő óvodapedagógusoknak szólt, akik

hisznek abban, hogy történelmünk szép hagyományait újra lehet fogalmazni, hogy érdemes a gyermeket az alkotás gyönyörűségeire megtanítani, s hogy mindebben az óvodának a lehetőségei kimeríthetetlenek. Nagyon fontosnak tartja az előadó, hogy a pedagógusok kedvet érezzenek környezetük hagyományainak, tárgyi és népművészeti értékeinek, emlékeinek felkutatására és a gyermekek életkori sajátosságaihoz igazodó felhasználására intézményükben. A nagy sikerű csoportprogram célja, hogy a még élő és a már elfelejtett néphagyományok, népszokások tárgyi és szellemi értékeinek, emlékeinek a 3–7 éves gyermek életkori sajátosságainak megfelelő alkalmazását játékos formában valósítsák meg a szakemberek.

A több mint három évtizede a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeumban kialakított múzeumpedagógiai módszereket, foglalkoztatási formákat mutatta be Andrásné Marton Zsuzsanna múzeumpedagógus (*Óvodások a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban*), amelyek komplexitásuknál fogva az élményszerű ismeretszerzést, a megismerés, felfedezés, alkotás örömeit biztosítják. Elmondta, hogy közművelődési és múzeumpedagógiai koncepciójukat úgy állítják össze, hogy azok a hagyományos ismeretátadás keretein túl a látogatói aktivitásra, kreativitásra épüljenek. E módszert szem előtt tartva lehetőséget biztosítanak a különböző korosztályok számára kulturális örökségünk megismertetésére, a megőrzését segítő helyi és regionális programokon történő aktív részvételre, közösségek építésére. Az óvodások, az általános és középiskolás tanulók rendszeres látogatói a célirányosan nekik szervezett honismereti és helytörténeti vonatkozású múzeumi óráknak, tematikus foglalkozásoknak, helytörténeti vetélkedőknek, különböző pályázatoknak, nyári táboroknak. A foglalkozásaik feladatait próbálhatták ki a gyakorlatban is a konferencia résztvevői.

A Magyar Nemzeti Levéltár kiemelt feladatának tekinti a közművelődésben való egyre aktívabb részvételt. Ennek megfelelően a Tolna Megyei Levéltár 2016-tól kezdődően folyamatosan és intenzíven fejleszti a levéltár-pedagógiai eszközkészletét, alkalmazkodva a közoktatási intézmények igényeihez. Ezen megfontolásból választotta Hecker Henrietta segédlevéltáros a konferencia bemutató foglalkozására (*Általános Iskolások a Tolna Megyei Levéltárban*) a címet központi témának: bár önállóan művelhető tudományág a címetan, mégis jól alkalmazható a fent említett két klasszikus területen túl is. A bemutató kiinduló gondolata az a tény volt, hogy elsősorban a tanárok számára kell olyan lehetőségeket felkínálni, amelyek segítségével meggyőzhetőek arról, hogy – akár a természettudományos tárgyakat tanítókkal összefogva is – elhozzák a levéltárba a tanulócsoportokat. Így kerültek a bemutató programjába címerhez kapcsolódó matematikai, vallástani, földrajzi, biológiai feladatok.

Liebhauser János könyvtárigazgató *Középiskolások szakköri foglalkozása az Illyés Gyula Megyei Könyvtárban* című előadása és foglalkozása a középiskolások könyvtári szakköri foglalkozásának lehetőségeit taglalta. Kiemelte, hogy az információs társadalomban szükséges, hogy kialakuljanak az információs műveltség (hatékony és eredményes információszerző, kritikus, értékelő gondolkodó, pontos és kreatív információhasználó), az önálló tanulás (információigényének önálló kielégítője, a művészetek, irodalom befogadója, az ismeretek létrehozója), illetve a társadalmi felelősség (ismeri az információ jelentőségét a demokratikus társadalomban, etikus információ- és eszközhasználó, hatékony résztvevője a csoportmunkának) alapvető képességei. Mindezt a könyvtár a gyűjteményeire, különösen a helyismereti gyűjteményére támaszkodva teheti meg, megteremtve a korlátozás nélküli hozzáférés legmodernebb formáit. Az előadáshoz olyan módszertani feladatok kapcsolódtak, amelyek segítettek játékosan megismerni az adatbázisok működését.

A második nap programjainak zárásaként Szabadi Mihály, Bessenyei- és Muharay-díjas koreográfus tartott előadást és bemutatót a sárközi karikázóról és a sárközi népi viseletről.

Miska bácsi Sárköz néptánckincsének feldolgozásával vált ismertté a magyar néptáncmozgalomban. Munkássága hozzájárult ahhoz, hogy Tolna megye népművészetben gazdag településeinek a helyi hagyományok továbbéljenek. A bemutatón közreműködtek a Bogár István Őcsényi Hagyományőrző Egyesület tagjai, 10 pár tánca és csodás ruháik kápráztatták el a közönséget, akik a nap zárásaként örömmel vettek részt az együttes által tartott táncházban is.

Vasárnap délelőtt, a konferencia zárásaként Kaczián János, a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület tiszteletbeli elnöke városnéző sétára invitálta az érdeklődőket, akik a nyugalmazott levéltáros érdekes előadása segítségével megismerhették Szekszárd csodás emlékműveit, legszebb alkotásait. Majd dr. Vizi Márta régész-főmuzeológus szakember vezetéssel mutatta be a Wosinsky Mór Megyei Múzeum második emeleti, történeti kiállítását.

Úgy gondoljuk: a konferencia jó lehetőséget adott arra, hogy áttekintsük a szakköri munka eddigi eredményeit, ugyanakkor megfogalmazzunk célokat, felvázoljuk a továbblépés lehetőségeit. Az országos elnökség példaértékűnek tartotta a Tolna megyei szervezet és az országos vezetés együttműködését a program megteremtése és megvalósítása, valamint a mindennapok során.

Gesztesi Enikő

HÍREK

Kitüntetett honismerők. A közelmúltban a honismereti mozgalomban aktívan és lelkesen régóta résztvevő, illetve azt támogató, a Honismeret folyóirat megjelenését értékes írásokkal segítő alábbi honismerők részesültek kitüntetésben.

**Dr. Barna Gábor,
Dr. Felföldi László,
Dr. Lukács László**

*Magyar Érdemrend Tisztikereszt polgári
tagozat*
(Budapest, 2018. március 15-e alkalmából)

**Bartha Éva,
Hortiné Dr. Barthó Edit**
*Magyar Arany Érdemkereszt
polgári tagozat*
(Budapest, 2018. március 15-e alkalmából)

Lezsák Sándor
József Attila-díj
(Budapest, 2018. március 15-e alkalmából)

Ferencz Győző
Emléklap

(Zalaegerszeg, 2017. november 10.)

Rásky Mihályné
Örökség Díj
(Felsőörs, 2018. január 21.)

Somfai Tiborné
Gárdonyi Géza-díj
(Eger, 2018. január 23.)

**Tolna Megyei Egyed Attila Honismereti
Egyesület**
Az Év Tolna Megyei Civil Szervezete 2017
(Szekszárd, 2018. február 5.)

A kitüntetetteknek szívből gratulálunk, jó egészséget és további eredményes munkát kívánunk!

A Honismereti Szövetség elnöksége

KÖZGYŰJTEMÉNYEK

Nehéz idők

A háború elviselhetetlen poétikája

A „Többes számban” mának szóló üzenetei

„Éjjel fél tizenegykor fel kell menni Tiszához, fontos közlendője van a sajtó számára. Mi lehet? A barátom idegesen cigarettázik, fel-alá jár a szobában. Ítéletidő, napfogyatkozás, tövestől kicsavart fák, villám, dörgés, harang, trombita, éjjeli gyűlés, háború...” – írta Molnár Ferenc az első világháború kitörésének zaklatott, de várakozásteljes bejelentésének óráiról. „Az idegrendszerek fenekestül fel vannak fordulva. Tulajdonképpen isteni szép korban élünk. Még röviddel ezelőtt húzódoztunk tőle, de most már benne vagyunk, teli tudóval szívjuk, teli szívvel, mohón éljük. Háború? Senki nem tudja, hogy lesz, mint lesz. Éjjélkor mindent fogunk tudni. Csöndben ülünk, hallgatunk.”

Kosztolányi Dezső a hír keltette feszült és vibráló hangulatot így adta vissza: „Megértem 1914. július 25-én este 7 óra 15 perckor értettük meg, hogy mi történt. Négy órát töltöttem ezen a délutánon a Világ szerkesztőségében. Láttam, hogy minden megváltozik. Az emberek, akik sohase ismert fényt hordtak a szembogaraikban és apró, szaggatott gesztusokkal beszéltek az ajtócsapkodásos szobában, körülém a tárgyak, amelyek elvesztették régi színüket és ízüket, a papír, a fehér kéziratpapír, a tollszáram, amely hirtelenül nagyon vékony-pénzünek látszott és a tintatartó, mélyén a fekete pocsolóval, mind-mind idegenül, ismeretlenül meredtek reám. Csöngött a telefon, órák hosszáig. A sok kis ideges csöngetés, a sok kérdés, a sok izgalom, a sok kiáltás egy végtelen vonallá, egy végtelen kiáltássá, egy végtelen csöngetéssé tevődött össze. Nem egy ember csönget már, de a tömeg. Rablók és betörők ellen az ajtó alsó részébe patentcsengőket szoktak elhelyezni, hogy hosszú riasztójukkal felverjék a háziakat. Ilyen csöngetés volt ez is. Jelezte, hogy a rabló és betörő ellenség akar belegázolni kultúránkba. Kitéptük egymás kezéből a kagylót és kiabáltunk a tölcsérbe. Háború, háború, háború.

Nem voltunk többé magánemberek, az izgatott, hogy az ismeretlen tömegnek hírt mondjunk és a tömeg tüdeje, kürtök, a történelem kürtjei legyünk. Künn a város, mint egy kórkárdás és zászlós színpad, ázott lobogókkal, eddig nem hallott nagyszerű morajlással. Régi 1848-as színdarabokban láttunk ily képet, gyermekkorunkban. Egy irodalmi kávéházban az asztalok tetején állnak és csókolóznak, a barátaim, akik szinte maszkot viselnek, a történelem színészei lettek, a budapestiek.”

A száz éve zajló első világháború, a tömegek háborúja megváltoztatta az addig ismert világot. De nem csupán az európai nagyhatalmi rendszereket és politikai erőtereket, hanem minden egyes emberét. A Nagy Háborúban mindenki érintett volt: az emberek az otthonukat, az értékeiket és főként szeretteiket veszítették el. A – kezdetben nagy lelkesedéssel fogadott – fegyveres harcoknak összesen 37 millió halottja volt, ezek közül több mint 660 ezren magyarországiak.

Ez volt a történelem első, modern értelemben vett, kontinenseket érintő tömegháborúja, ami egy új kort és számos – ha nem is boldogságot hozó – újítást és újdonságot hozott és

teremtett. A világ addigi legdrágább háborúja alatt Magyarország éves állami költségvetése a háború végére (és a pénzümlést is beleszámolva) a konfliktus előttinek mintegy harmincszorosára emelkedett. Új és modernizált tömegpusztító fegyverek és harci technikák jelentek meg, amikkel súlyos, sokszor helyrehozhatatlan sérüléseket lehetett okozni az el-lenségnek, akár nagyobb távolságból is. Ilyen volt a gépfegyver, a golyószóró, a 42-es mo-zsárágyú, a srapel, a gránát, a kartács, a drótsövényharc, a bombázásra használt zeppelin vagy a tengeralattjáró is. Ebben a háborúban jelentek meg először a tankok, de bevetettek korábban betiltott mérges gázokat is.

A katonáknak nem volt könnyű dolguk a sokszor hónapokig-évekig húzódó állóhábo-rúknak vagy az időről időre megindított bevetéseken. Egy gyalogos átlagosan 25–32 ki-logrammos menetfelszereléssel indult a harctérre – és éveken át ez volt az egyedüli értéke. A sérülések mellett pedig a lövészárkokban terjedő élsőködőkkel és betegségekkel is fel kellett venniük a harcot, hiszen sokszor hosszú hónapokig egy helyen vesztegeltek. De el-vesztették a teljes intim szférájukat is, százezrek éltek le éveket anélkül, hogy akár egyetlen percig magukban vagy csakis családjukkal lehettek volna, és az otthonukra mindössze néhány fénykép, egy hajtincs vagy egy, még a polgári életben használt, zsebben elférő tárgy emlékeztette őket.

Az I. világháború lezárásával a frontról hazatérő sebesült, megnyomorodott és csonkolt katonák gyógyításánál tömegesen alkalmazni kezdték a plasztikai sebészeti beavatkozások-at, a légnyomások betegei kezelésére a neurológia, az átélt borzalmak lelki kezelése miatt az egyik legfrissebb tudományág, a pszichológia segítségére is szükség volt.

A bevonult férfiak nemcsak a családi életből, hanem a hátszág munkahelyeiről is hi-ányoztak. A nők ugyan már az I. világháború előtt is dolgoztak Magyarországon, de csak bizonyos munkakörökben. A modern nagyvárosban például telefonos kisasszonyok vagy a női divatüzletek eladói, cselédek vagy nevelőnők lehettek. A világháború hatására arányai-ban nőtt a női munkavállalók aránya, de még fontosabbnak látszott, hogy a nők megjelen-tek olyan szerepkörökben, amelyekben korábban egyáltalán nem dolgoztak. Újdonság volt, hogy az utcákat női utcaseprők tartották tisztán vagy hogy női villamoskalauznál kellett jegyet vásárolni.

A bevonult családfenntartó nélkül a nők pénzkeresete nélkülözhetetlenné vált, amit a legtöbbén kényszerként éltek meg. Viszont így – paradox módon – a korábbinál sokszor megbecsültebb állásokat töltötték be a háború alatt, amit jól mutat például a tanítói pálya elnöiesedése is. A jómódú családokból származó lányok ekkortól már magasabb iskolai tanulmányokat is folytathattak, s már nem volt ritka az sem, hogy érettségiztek, sőt, egye-temre jártak. De sajnos a család eltartójának távolléte miatt sok asszony csak saját testének felkínálásával volt képes fenntartani önmagát és hozzátartozóit.

Vidéken sem volt könnyebb a helyzet, hiszen a mezőgazdasági termelés nem állhatott meg: a hátszág feladata volt az itthoniak és a fronton lévő katonák ellátása is. Az asszo-nyok a munkaközpontú paraszti társadalomban korábban is részt vettek a háztartás és a gazdálkodás hagyományos munkamegosztásában, de a háború alatt át kellett vállalniuk azokat a feladatokat, amelyeket korábban a férfiak végeztek. Ha kellett, ők szántottak, ve-tettek és arattak, követve férjeik tábori levelezőlapon írt tanácsait, a betakarítással vagy az állatállománnyal kapcsolatban.

A sok év után a frontról vagy hadifogságból hazatért, de egészen más állapotokat találó férfiak és családjaik traumáiról jóformán semmit nem tudunk.

Az új helyzetben a gyerekek is nemegyszer magukra maradtak, több mint 110 ezer hadi-gondozásba vett magyar gyerek vált hadiártvává. Sokszor ők is részt vettek adománygyűjtő

vagy élelembeszerző akciókban, gyermekmunkát vállaltak vagy ajándékokat készítettek a fronton harcolóknak. Mivel a nőknek kevés idejük maradt foglalkozni velük, sokan az utcán csatangoltak. A gyerekek felügyeletét vállaló intézmények száma és befogadóképessége szűkös volt, így csak kis részüknek volt elérhető.

A háború természetesen megjelent a gyerekek játékaiban is, katonásdit és kórházasdit játszottak, játékfegyverekkel harcoltak és háborús témájú társasjátékokkal ütötték el az idejüket.

A fronton élők és a hátszágban maradtak között a Sajtóhadiszállás közvetítette a híreket. Otthon így értesültek a harcokról és a fronton történekekről, a katonáknak pedig a hazai eseményekről számoltak be, bár erősen szépítve, szűrve vagy cenzúrázva a történeteket. Ez volt az első modern értelemben vett, óriási hatalommal bíró hírgyártó, propaganda- és kommunikációs hivatal, amit a legmagasabb politikai szintről irányítottak.

A Sajtóhadiszálláson először a haditudósítók csoportja alakult meg, ahová írókat és újságírókat hívtak be. Feladatuk a háború népszerűsítése volt, és teljesítménykötelezettség terhelte őket. A haditudósítók személyes élményeket is szerezhettek a háborúról, amikor alaposan szabályozott keretek közt meglátogathatták a hadszíntereket. De az elkészült beszámolókat is szigorúan ellenőrizték. Idővel egyre nagyobb ellentmondás alakult ki a katonai szolgálatot teljesítők elbeszélései és a hivatalos politikai álláspont, valamint a sajtó hírei között.

A háború kitörését – a politikusok többsége mellett – sok magyar író, költő, újságíró, művész (például Tóth Árpád vagy a *Nyugat* szerkesztője, Ignóty vagy Kosztolányi unokatestvére, Csáth Géza) is üdvözölte, hiszen a hosszú-hosszú évek alatt megoldatlan, besült és kilátástalannak tűnő politikai problémák megoldását és elsöprését várták tőle. Voltak, akik – mint Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc vagy Vészi Margit, Jászai Oszkár, Bíró Lajos, Szomory Emil – haditudósítónak jelentkeztek vagy később ide sorozták be őket. De voltak olyanok is, akik a kezdetektől elítélték az értelmetlennek vélt vérontást, mint Ady Endre vagy Babits Mihály. Miután egyre többen ábrándultak ki a háborúból, és a cenzúra is mind több írást tiltott be, gyakran megesett, hogy újságoldalak maradtak üresen.

A végtelen gyötrelmes fegyveres konfliktust lezáró békediktátum nemcsak a trianoni Magyarországnak nem ígért megoldást, de magában hordozta a II. világháború eljövételét is. A problémák tisztázása helyett ugyanis csak újabb konfliktusokat szított.

A fenti összegzés érzékelhetően mutatja, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum *Többes számban – Az I. világháború és a háborús mindennapok valóságai* című kiállítása milyen főkurátori-tudományos horizontból és nézőpontból tekint a száz évvel ezelőtti Nagy Háborúra. A háború mindennapjainak, a magánemberek sorsának megjelenítése a tömegek háborújában, tehát a háborús mindennapok mint a Nagy Háború értelmezési kerete az elmúlt pár évtized új társadalomtörténeti kutatásaiban már nem lehet szokatlan, hiszen az Annales-iskola, a történeti antropológia, a mentalitástörténet, a mikrotörténeti irányzatok vizsgálódásai az 1970-es – Magyarországon az 1990-es – évektől is komoly kutatási eredményeket mutathatnak fel. Ahogy Szijártó M. István összefoglalta a göttingeni mikrohistoriai kutatások kapcsán: „*Ez a mikrotörténelem, [...] nem rendkívüli, hanem szokványos tömeges források alapján egyszerre elmesélve és elemelve rekonstruálja a hétköznapi emberek életét [...]*”, s ezáltal: „*Az esettanulmányok finomabb összefüggéseket tesznek láthatóvá, mint a számok és a statisztikai táblák, és csak ezek visznek közelebb a megélt élethez.*” Az ilyen nézőpontú történeti vizsgálódásnak az egyik meghatározó eleme vállaltan az volt, hogy a korábbinál jóval szélesebb közönséghez tudjanak szólni, és átélhetőbbé tudják tenni a történeti eseményeket a kései utódoknak is.

A mikrotörténeti kutatások hátrányaként szokták említeni, hogy vizsgálódási léptékük szűk, és ezek a kutatások nemegyszer nem mutatnak túl az egyedi esetek érdekességén, valamint *„egyfelől inkább leíró, mint elemző”* rezultátumokat hoznak létre, *„másfelől középpontjában nem a körülmények állnak, hanem az emberek”*.

A mikrotörténeti nézőpont erősen közelített a kulturális antropológia horizontjához, így ezen történeti kutatások figyelme – ugyancsak Szijártó M. megfogalmazása szerint – *„a társadalmi struktúrákról és folyamatokról a mindennapi élet kultúrájára irányult, a makroszintű folyamatok helyett egyének és kis közösségek mikrotörténelmére, az emberi élet különféle aspektusaira, ismét egyénekre, mint valaha, de immár nem királyokra és hadvezérekre, hanem az átlagemberekre, az ő tapasztalataikra”*.

További elméleti behatárolások és jellemzések nélkül is érthető és érzékelhető tehát, hogy a mikrotörténeti és antropológiai megközelítés milyen nyereséges lehet egy olyan műfaj esetén, amely minél szélesebb körű érdeklődőt szeretne elérni, és üzeneteit átélhetővé tenni. A kiállítások – azaz az ismeretterjesztés sajátos múzeumi műfaja –, benne kitüntetetten a történeti kiállítások magyarországi gyakorlatában azonban ez a típusú tudományos indíttatású témaközelítés rendszerint egyáltalán nem, vagy csak a kifejezetten lokálisan szűkített, helytörténeti kiállításokon jelenik meg.

Miközben a társadalom- és bölcsészettudományi diszciplínák mindinkább komoly elméleti szaktudományi iskolázottságra építkezve folytatják vizsgálódásaikat, addig a magyar muzeológiai produkciók és kiállítások esetében ez még korántsem tekinthető általánosnak, ha szerencsére mára egyre több jó példát találni már erre is. Pedig ezeknek a tudományos eredményeknek a felhasználása és azok relevanciája a kiállítások koncepciójának megalkotásakor – még ha nem is egyenes és azonnal megfeleltethető módon, és a látogatókban nem feltétlen tudatosítva, de megéreztetve és azok hatását kihasználva – képes jócskán felerősíteni a remélt szakmai üzeneteket és azok hatását is. A ránk hagyományozott és az őrzésünkre bízott műtárgyak leírása-regisztrálása-bemutatása helyett a jóval bonyolultabb szerkezetű, értelmező kiállítások felé lenne hasznos elmozdítani a múzeumi produkciókat, hiszen ez a látogatói különleges élmény és tudásátadás mellett hosszú távú, a múzeumot mint stratégiai ereje teljében működő intézményt, sőt mint városstruktúráló szereplőt is tudja pozicionálni.

Az értelmezést és az átadni kívánt, fő üzeneteket tudatosan felerősítő, a tartalommal transzparenciában tartott és érvényes hangulati-érzelmi ráhangolás és a látogatók téma iránti érzékenyítése, a látogatói ráismerés lehetőségeinek felkínálása a mai magyar történeti jellegű kiállítások jelentős többségében nem merül fel még mint szempont (vagy ha felmerül, nem, vagy rosszul sikerül). A kiállítások meghatározó része pusztán az installációban elhelyezett műtárgyi anyag bemutatásával és kisebb-nagyobb mennyiségű szöveges tudásanyag egymás mellé helyezésével operál, a téma közelebb hozása egy-egy enteriőrben villan fel, és nem ritka, hogy a témához szűken kapcsolódó műtárgyi és szöveges anyag önmagában, bármiféle kontextualizálás nélkül vagy a tárgyi anyag és a tudásanyag szövevényes szálait felfedő rendszerszerűség bemutatását és azok összehangzását, felfejtését, rálátását nélkülözve jelenik meg.

Mindennek nagyon sok oka lehet. Sokszor azért történik így, mert a magyarországi gyakorlatban sok-sok esetlegességgel és a külső körülmények nyomására (pénztelenség, évfordulós kényszer, kevés belefektetett munka, rossz szervezés, előkészítetlenség stb.) jön létre egy-egy kiállítás. Sajnos alig-alig van olyan, amely éveken át tartó kutatáson és tudományos szintézisen alapulva, kiérlelt és tájékozott kutatásra épülve, de mindenképp a látogatói és kommunikációs szempontokat előre modellezve és arra válaszokat is felkínálva

készülne el, a létrehozó kurátori vagy szakértői csoport nézőpontját és értelmezéseit megjelenítve. A kiállítások nemegyszer sebtében készülnek, jobb esetben egy-egy felvillanó, de transzparensen végig nem vitt ötlet jelenik meg bennük, de a kurátori értelmezői horizont, a tudományos szintézis és értelmezői kísérletek homályban maradnak, a témarend és szerkezet nem látszódik, a szintetizálást segítő szimbólumrendszer, azaz a téma értelmezési kerete hiányzik vagy a kiállítást csak a szűk szakmai – elsősorban művészettörténeti megközelítésű –, a műtárgyhoz szorosan kapcsolódó kiválasztási szempontok működtetik. Mégis, ezekben sokkal dominánsabb a magát a mindentudó szerepébe helyező kiállítási kurátor *személye*, akinek a szóbeli szakmai vezetése és segítség nyújtása nélkül a látogatók többsége csak nehézségekkel küzdve képes végigarszolni a kiállításon, és kívül maradva, pusztá szemlélőként, nemegyszer elbizonytalanodva vagy valahol belefáradva a dologba, feladja a témának a műtárgyak sorával jelzett megismerését, miközben képtelen igazán magáénak érezni azt, sokszor pedig közelébe sem jut a látottak kontextusba és rendszerbe helyezéséig.

Márpedig több éves tapasztalatom szerint a látogatók – bennük a fiatal korosztályok is – rendkívül nyitottak és befogadóak az élvezetes élményekre, az érdekesen felkínált tudásra. Csak éppen ezért a figyelemért áldozni és dolgozni kell, és ha kell, a berögzültek helyett új gyakorlatokat, nézőpontot, módszereket, vizuális megoldásokat, nyelvezetet kell találni.

A *Többes számban* című kiállítás elképzelésekor, későbbi megalkotásakor, majd pedig eddig hét vidéki városban való felállításkor nem csak az általam fentebb vázolt, „igazi” (vagyis nem elszármazott és nem megúszós, hanem komoly alapkutatásra épülő, tisztázott és világos fogalmi alapozaottságú és átgondolt szerkezeti keretek és problémafelvetések alapján készülő) kiállítást alkottunk meg, hanem megpróbáltuk a mikrotörténeti vizsgálódások hibájául felróható hibákat is eleve kizárni. A vizsgálódási léptékünket tehát erősen tágitottuk, és a sok-sok egyéni sors és adat, az egyedi esetek sokasága alapján szintetizált, általánosítható és elemző összegzésekben, releváns és általánosnak tekinthető műtárgyi anyaggal párosítva, teljes szimbólumrendszert kidolgozva mutatjuk be az emberek háborús mindennapjait: hogyan töltötték a napjaikat a fronton szolgálók két ütközet között, mit hordtak, mit ettek, mi tartotta bennük a lelket, mivel ütötték el a szabadidejüket, mit olvastak, mit írtak, milyen betegségek tizedelték őket (stb.) a fronton – és hasonlóképpen: mit hordtak, mit olvastak, hová jártak, mit főztek és ettek, hogyan gondoltak a távollevőkre a hátszágban, milyen betegségekkel kellett felvenni a harcot, mi volt a divat a háborús nyomorúságban stb.

Különös szerepet szántunk a kiállítás közepén felállított óriási írógépnak, amely a korabeli frontszolgálati és hátszágai hírszolgálat és média technikai csúcsteljesítményének (a kor számítógépének), és így jelképének is számított, és amelynek betűlapátjai egyben a hosszú, békés XIX. századot megidéző, de idővel darabjaira hulló körhintát tartanak.

A kiállítótérben ezért kapott helyet a frontra induló katonák sorsát jelképező vonatkocsi; a családfenntartó nélkül maradt otthoniak megváltozott életét szimbolizáló villamoskocsi és a közjük ékelődő, a háborús propagandahivatalra utaló, hatalmas írógép.

Míg a múzeumok hagyományos termeiben talán furcsán hatnának ezek a látványos megoldások, addig egy ilyen különleges építményben újfajta elemekkel is lehet kísérletezni. Az embertömegek és a tömeggyártás rekvizitumait múzeumi közegben szokatlan mennyiségben, nem külön-külön beállítva és installálva helyeztük el, így képesek sokaságukkal hatni és a tömegek háborújáról üzenni, de a több mint 700 kiállított eredeti tárgy között olyan különlegességeket is meg lehet nézni, mint például Nagy Imre hadifogság-

ból a szüleinek írt képeslapját, Horthy Miklós sorhajókapitány levelét vagy Mednyánszky László ismeretlen katonát ábrázoló portréját, valamint cenzúrázott újságoldalakat is bemutatunk.

Virtuális tartalmak tömegéből választhatunk, és emellett sok-sok aktivitásra ösztönző elem kínálja magát: katonaszínen tanulhat a látogató, ki lehet próbálni, milyen nehéz volt egy háborúban szolgáló katona menetfelszerelése vagy a háborús biciklire ülve háborúellenes versek sorai indulnak el.

Hogy ez az átgondolt kutatás és tervezés nagyon nem volt hiábavaló, több mutató is igazolja. A *Többes számban* című kiállítás tavaly 6 vidéki városi helyszínen 32 nyitvatartási nap alatt 130 560 (a 2016-ban Székesfehérváron felállított kiállítással 38 nap alatt 166 080) látogatót fogadott – ez a szám meghaladja az országos múzeumok többségének éves látogatószámát.

De vajon miképpen lehetett ilyen látogatószámot elérni ilyen kevés nyitvatartási nap alatt a vidéki városi helyszíneken, és vajon a Molnár Ferenc és a Kosztolányi Dezső (és még oly sokak) által leírtakat hogyan lehetséges vizuálisan megjeleníteni, sőt, hogy lehet ezt a szomorú tartalmat élvezhetővé, átélhetővé tenni a ma látogatójának, és különösképp fiataljainak?

Az igazán furcsa installációs közegbe helyezett, szokatlan kiállítási anyag egészen meglepő, de az emberi kíváncsiságot felkeltő térben található. Az MNM Múzeum•kör•út 18 méter átmérőjű, furcsa és meghökkentő látványú óriásgömbjének – azaz amiben megvalósult a *Többes számban* című, I. világháborús kiállítás – szakmai tervezését a városi-nagyvárosi térhasználat térbeli fordulatának legújabb eredményei – de csakúgy a látogatói érdeklődés és a furcsa megjelenési forma keltette meglepetés – alapján indítottuk el.

Szentpéteri Márton írja a *Térpoétika* című írásában, hogy az elmúlt 20 évben komoly kutatási területté vált „a tér társadalmi jelentőségének vizsgálata, a társadalmasodásban és a közösségképződésben játszott szerepe, az önértelmezések és identifikációk stabilizációjaként betöltött funkciója”. Gyáni Gábor szerint „a tér analitikus kategóriaként nemcsak témát ad a humán és társadalomtudományi kutatók kezébe, hanem az emberi történetek okainak a magyarázatához is tevőlegesen hozzásegíti őket. Ráadásul a metaforikus nyelvi reprezentáció következtében, amely – állítólag – térbeli tapasztalatokat rögzít nyelvileg kódolt formában, szintén hozzájárulhat a dolgok jobb és könnyebb megértéséhez, mivel a térbeli érzékletességre apellál. Röviden így és ebben foglalható tehát össze a térbeli fordulat kifejezéssel jelezni kívánt szemléletváltás lényege.” Ha a metaforikus reprezentáció jelentés-tartalmába nemcsak a nyelvi, hanem a vizuális reprezentációt, így a múzeumi kiállításokat is beleértjük, (ha itt nem is kifejtve, de) figyelemfelkeltően nyithatjuk ki annak értelmezési lehetőségét, hogy a (jó és értelmező) kiállítások hozzájárulhatnak a dolgok jobb és könnyebb megértéséhez, mivel a térbeli érzékletességre képesek apellálni. Mindez pedig – ahogy Lugosi András megfogalmazta – segít létrehozni azt „a nagyvárosi tájat, amely egyszerre őrzője a [város] kollektív emlékezetének és serkentője, táplálója a [városlakók] identitásképződéseinek is”.

*Köztérből szakrális tér:
a Magyar Nemzeti Múzeum gömbsátra*

A térhasználati vizsgálatok és elméleti munkák tételes felsorolása és bemutatása itt nyilvánvalóan nem történhet meg, de a múzeumi gömb városi főtereken, illetve korábban (más tartalommal) a Sziget Fesztivál központi tereben való elhelyezése és külső-belső megtervezése sok-sok térelméleti vizsgálat eredményeire épült rá. A koncepció és a látvány megtervezésekor figyelembe vettük például az ember távolság- és térérzékelésének, a társaktól való távolságtartás fiziológiai, pszichológiai, szociális és kulturális összetevőit, és a verbális és a nem-verbális, testi, térbeli kommunikációra vonatkozó elméleti eredményeket a gyakorlatra átfordítva valósítottuk meg. Így pedig egy olyan szokatlan megjelenésű, a város központi helyén álló és azt erőteljesen megváltoztató, a valóságból kiemelt, elkerített városi teret hoztunk létre minden helyszínen, ami – ha átmenetileg is – egy új és nagyon erős látványú városképet tudott létrehozni, a gömb és vele az installációegyüttes furcsa megvilágításával pedig mindezt az éjszakai városképre is érvényessé tettük.

Az MNM-óriásgömb teljes komplexitásában egyrészt azonnal megteremtette bárki számára a rácsodálkozás – mai szóhasználattal – wow-élményét, másrészt egy sajátos és látványattrakcióban találkozott a Nemzeti Múzeum és műtárgyainak élményével egy nem budapesti, hanem saját városi térben, de közben egy nyílt, majd belépve a gömbbe, egy zárt, mesterségesen megteremtett, új, akaratlanul is *identitásteremtő városi térbe* érkezett, ami láthatatlanul közösséget, az MNM-mel való közösséget teremtett. Egyetlen példaként: a kiállítás külső és belső terének kitalálásakor a tér kialakítását – például a gömb formájú teret, a városi térben való elhelyezését és belső elrendezését – a tér antropológiájára vonatkozó vizsgálatok szerint választottuk meg, amely szerint az MNM-gömb egyesítette a különböző térhasználati lehetőségeket. Figyelembe vettük, felhasználtuk és megteremtettük a kötött szerkezetű térhasználati lehetőségeket (amelyek megszabják pl. a viselkedés lehetőségeit: úgymint a városszerkezet, a házak, a lakások belső elrendezése, alaprajza), a részben kötött szerkezetű tér (pl. a lakás berendezése) és a kötetlen tér lehetőségeit, s ezzel a látogatókkal való bizalmas – személyes – társasági, valamint nyilvános távolságot is teremtettünk, sőt, a különböző távolságokat váltva inspiratívan játszhattunk is vele.

A Magyar Nemzeti Múzeum szakrális terét mindezzel egy nagyon-nagyon XXI. századi, hangsúlyozottan nem szakrális, azaz deszakraizálódott térben idéztük fel, és fordítottuk vissza, azaz alkottunk – egy úgynevezett – heterotópiát, vagyis a „normális” terektől, intézményektől eltérő, kivételes helyet és intézményt. Megalkottunk egy *egészen modern, a szakrális helyet mégis megidéző, másfajta szakrális teret*, amelyben sokféle minőség: privát és nyilvános, családi és társadalmi, kulturális és hasznalapú, a munka és a pihenés terét is megteremtettük.

Miután pedig a heterotópiák általában az idő feldarabolásával járnak, így megteremtettünk egy másfajta, a *történeti időt felelevenítő, de a jelenben játszó időt*.

Többes számban: már a kiállítás címe is utal arra, hogy a XX. században, a tömeggyártás, a tömegpusztítás és a tömegpropaganda századában ebből a háborúból már nemcsak a katonák, hanem az otthon, családfő nélkül maradt asszonyok, de még a gyerekek sem maradhattak ki. A tömegek háborúja, a világpusztítás után egy új, modern világ épült, ami már semmiben nem hasonlított a korábbihoz. Ebben a furcsa, szokatlan és már önmagában is a látogatók kíváncsiságát felkeltő és furcsaságával behívogató formájú, szakralizált térben elevenednek meg a jelenben a 100 éve zajlott I. világháborús mindennapok, amely – ahogy korábban olvashattuk – a háborúba került közember és a háborús propaganda, az I. világháború mindennapjait idézi meg, de valójában igazi látványattrakció. Szimbolikus installációban ötvözi a valóságos és a virtuális kiállítási tartalmakat, miközben több, mint 700 eredeti műtárgyat is bemutat, valamint mindezt digitális tartalmakkal is ötvözi úgy,

hogy minden egyes – akár digitális, akár műtárgyi, akár szimbolikus – részlet egy átgon-
dolt és rendszerszerű tartalmi egység pont ott és pont úgy megjelenített részeként utal az
egészre, és hangsúlyosan rájátszunk a fő üzeneteket közvetítő szimbólumrendszerre is. A
látogatók átlagosan 47 percet töltöttek a sátor egyetlen – bár meglehetősen tágas – terében,
de sokan akár órákra is találtak olyan tartalmat, amely lekötötte őket – ez a mérőszám is
hozzávetőlegesen a duplája egy nagyobb kiállításban töltött átlagtartózkodásnak.

Kétségtelen azonban, hogy az a nagyon egyedi és szavakban
visszaadhatatlan aura és hangulat, ami akaratlanul elkapja és
hosszú-hosszú ideig ott képes tartani a sátorba belépőket, való-
jában csak ott, a gömbben, a valóságban és a jelenben élhető át,
s ezzel a jó kiállítások mással fel nem cserélhető erejét és hatását
bizonyítják.

De a nagyszámú látogatót vonzó kiállítás tényleges sikerét vé-
gül is a sok ezer véleményből válogatott néhány üzenet hitelesíti
igazán: „Imádom a világháborús dolgokat, nagyon tetszik a kiállí-
tás.”; „Én még csak gyerek vagyok, de nagyon jól éreztem magam.
Sok mindet tanultam. Legjobban a kvíz tetszett. Sok mindent elta-
láltam. Nagyon ötletesnek találtam az óriás írógépet is. A kalitka
egy kicsit furcsa volt, de nagyon tetszett. Szandi”; „Különleges és
rendkívüli.”; „Nagyon hatásos és részletes volt. Köszönöm.”; „Job-
ban megértettük a történelmet itt, mint órán. Köszönjük.”; „Kö-
szönet a kiállításért. Az akkori lelki gyötrelmek bemutatása csak
részben lehetséges. Megrendítő. Köszönöm.”; „Iszonyú jó ez a ki-
állítás.”; „Nagyon menő.”; „Nagyon érdekes volt! Nekem tetszett,
rendkívüli volt. A legszebb és legjobb a gömb.”; „Felpróbáltam a
zsákok, kaptam egy repülőt.”; „Ezt nem lehetett megunni. Szupcsi
volt. Betti”; „Nem tudom, hogy bírnám ki, hogy évekig ne lássam
Apukámat.”; „Nagyon tetszett a kiállítás, tanulságos. Remélem, a
harmadik világháborúra nem kerül sor.”; „Soha ne legyen háború!
ÁMEN!”

* * *

A kiállítás koncepciójának megalkotója, forgatókönyvírója és főkurátora Császtvay Tünde irodalomtörténész, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének főmunkatársa, osztályvezetője (az MNM volt főigazgató-helyettese). A látványtervet Bátonyi György álmodta meg, a vizuális látvány, arculat és grafika Kellényi Kata munkája. A projekt stratégiai vezetője Richweisz Rita. A kiállítás szakmai munkatársa, alkurátora Végh Katalin, a Katona József Múzeum igazgatóhelyettese. Szakértői munkájával segítette a projektet Ihász István történész-muzeológus, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának nyugalmazott vezetője, ifj. Bertényi Iván történész, a bécsi Collegium Hungaricum igazgatóhelyettese és Boka László irodalomtörténész, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos igazgatója. A kiállítás sajtófelelőse Ujváry Anna. Az MNM kis létszámú szakmai csoportjának tagjai: Geiger Annamária, Nagy György, Németh Richárd, Gál Vilmos, Csordás Dóra. A kiállítás az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság, az EMMI, az UNESCO Magyar Bizottsága és a befogadó helyszínek önkormányzatai és vezetői támogatásával valósulhatott meg.

Császtvay Tünde

*Részlet a kiállításból:
a Nagy Háború,
vádoló gyerekszemmel*

A „Hadifogoly magyarok a Nagy Háborúban” című kiállítás megnyitója¹

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Jó napot kívánok!

Több mint három éve tart a centenáriumi megemlékezéssorozat, és újra meg újra azzal szembesülünk, hogy az 1. világháború történetének még mindig vannak olyan területei, amelyek méltatlanul kevés figyelemben részesültek.

Még ma is kevesebbet tudunk a száz évvel ezelőtti események legtágabb értelemben vett kulturális kontextusáról, egyes társadalomtörténeti vagy szociális vonatkozásairól, akár olyan kérdésekről, mint például a hátszágban élő civil lakosság helyzete, vagy éppen a hadifoglyok ügye.

A közvélemény ismereteinek bővítéséből a magunk eszközeivel mi is kivettük a részünket: a Balassi Intézet a *(N)Ők is hősök* címet viselő nagy sikerű utazó kiállításával hívta, hívja fel a figyelmet a magyar női sorsokra a történelem első modern háborújában. Abban a Nagy Háborúban, amelyben a résztvevő országok nem csak a haderejüket vetették be egymással szemben, hanem igyekeztek az egész társadalmukat mozgósítani a remélt gyors győzelem érdekében.

Az I. világháborús világégés birodalmakat rombolt szét, határokat szabott újra, társadalmakat állított a feje tetejére, ugyanakkor óriási véráldozatokkal járt, családok, emberek millióinak életét dúlta fel, tette tönkre. *„Ezek a súlyos idők annyi erőszakot, bünt, gátságot műveltek, mint amennyit még eddig nem látott a világ. És még nagyobb pusztítást okozott a lelkekben, mint az anyagiakban”* – írta az egyik első világháborús emlékiratszerző, Székely Gyula 1929-ben.²

Az I. világháborús élményanyag egyik meghatározó, drámai alkotóeleme a hadifogság. A hadifogság, az azzal járó pszichózis – a bezártság, a tehetetlenség, a kényszerű semmittevés, a hazatérés, majd később a haza bizonytalansága is –, a rettenetes fizikai szenvedések, a rabszolgamunka, a teljes kiszolgáltatottság, az éhezés, a ragályok, a halál állandó kísértete elementárisan mély és megrázó egyéni, ugyanakkor kollektív élményanyaggal szolgált.

Már a háború kitörését követő hetekben világossá vált, hogy valami jelentős mértékben megváltozott a korábbi idők háborúihoz képest: a hadifoglyok száma nagyságrendekkel múlta felül a korábbiakat. A milliós tömeghadseregek megjelenésével a hadifoglyok száma is ugrásszerűen növekedett. Nem túlzás azt állítani, hogy a jelenség felkészületlenül érte a hadviselő felek katonai és polgári hatóságait egyaránt.

Az egész háború során mintegy 60 millió katonát mozgósítottak, és közülük mintegy 8–9 millióan estek ellenséges hadifogságba. Ami bennünket, magyarokat illet, a háborús veszteségek rendkívül súlyosak voltak: a Monarchia közös hadseregében a háború öt éve alatt mintegy 4 millió magyar katona harcolt, ebből több mint 600 ezer elesett, a sebesültek és hadifoglyok száma pedig összességében elérte a másfél milliót. A tényleges kato-

1 Elhangzott 2017. december 21-én a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumában.

2 Székely Gyula: Képek a szibériai hadifoglyok életéből. Oradea–Nagyvárad, 1929. 21.

nai szolgálatot teljesítők több mint fele hősi halált halt, megsebesült vagy fogságba esett! Miklós Tamás történész közlése szerint közel minden harmadik osztrák–magyar katona hadifogolyként végezte. Csak a cári Oroszországba 2,1 millió osztrák és magyar katona került: ennek legnépesebb csoportja 5–600 ezer fővel a magyar volt! „*Szibéria magyar temető, melyet a nagy kaszás nem halálra megérett öregekkel, hanem hosszú életre hivatott fiatalokkal töltött meg*” –írta az egykori hadifogoly, Mészöly Jenő *Szibéria, a nagy temető* című visszaemlékezésében.³

Nyugodtan mondhatjuk, hogy a hadifogság egész nemzedékek számára vált tragikus élménnyé, amit a magyarok számára csak tetézték a történelmi Magyarország megcsonkításának drámai következményei. Ez utóbbi, vagyis Trianon, valamint a kommun traumatisztikus élménye, ahogy a hadifogságba esést gyakran kísérő rosszallás, gyanakvás minden bizsonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a téma lelkileg is feldolgozatlan maradt, háttérbe szorult.

Ezt a mostani kiállítást azért tartom kimondottan értékesnek, mert a Nagy Háború talán legmegrendítőbb és legtöbbeket érintő fejezetét dolgozza fel és mutatja be konkrét emberi sorsokon, személyes történeteken keresztül. A történelmi Magyarországon nem volt olyan vidék, vagy olyan család, akit a hadifogság ne érintett volna. Földrajzilag hihetetlenül tágas világot ölel fel a tárlat: magyar hadifoglyok ugyanis olyan vidékeire jutottak el a világnak, amelyről jó, ha olvastak valamit, de az is előfordult, hogy soha életükben nem halottak róla (Szibéria, a kínai határvidék, Turkesztán, az afgán hegyek, Szardínia, Szicília, Japán, Brazília...). A hadifogság nemcsak a bezártságot jelentette, de idegen kultúrákkal való sorsszerű, akár sokszerű találkozást, egy másik világra, tájra, nyelvre, mentalitásra való rácsodálkozást is.

Az első világháborús fogság élményanyaga nagyszerű alkotásokat ihletett. Kuncz Aladár *Fekete kolostora*, végső soron a két világháború között íródott legjobb magyar regények egyike, vagy a teljesen más narratívát képviselő Markovits Rodion-féle *Szibériai garnizon*, vagy Szóts István 1947-ben készített filmje az *Ének a búzamezőkről* címmel biztosan ide tartoznak.

A hadifogság méretei, megrendítő hatása ellenére a téma tudományos feldolgozása ugyanakkor csak részben történt meg, ahogy a magyar kollektív emlékezetben máig nem foglalta el azt a helyet, amelyet megérdemelne. Mind a kutatás, mind az ismeretterjesztés terén akad tehát tennivalónk. A Külső Magyarok Kft. kutatócsoportja által életre hívott vállalkozás, amelynek eredményét láthatjuk itt ma, sokat lendíthet ennek az adósságnak a törlesztésén. A konkrét embereket és konkrét sorsokat középpontba állító tárlat korabeli fotók, használati tárgyak, dokumentumok, személyes levelezések felvonultatásával élményszerűen és izgalmasan nyújt átfogó képet a hadifogság teljes témaköréről: többek között a hadifogság legfontosabb stációiról, a táborok mindennapjairól, a fogolyművészetről, a fogva tartó országok hadifoglyokhoz való viszonyulásáról, a hadifoglyok és a táboron kívüli világ kapcsolatáról. Így állítva méltó emléket annak a sok százezer magyar katonának, akiknek nem a harctéri helytállás, vagy a hivatalosan is elismert hősi halál, hanem éveken át tartó fogság idegen földön, embertelen megpróbáltatások, éhenhalás, vagy a pusztuláshoz vezető ragályok jutottak osztályrészül, és akikről eddig méltatlanul keveset beszéltünk.

Végezetül gratulálni szeretnék a kiállítás létrehozóinak, és egyúttal azt kívánom, hogy a tárlatot minél több helyen tudják bemutatni az országban és külföldön egyaránt!

Hammerstein Judit

3 Mészöly Jenő: *Szibéria, a nagy temető*. A szerző kiadása, Budapest, [1930]. 1.

Lágerjárat

Utazó vagonkiállítás a szovjet kényszers munkatáborokba hurcoltak emlékére

A kiállítást a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre szervezte a Szovjetunióba hurcolt magyar és magyarországi politikai foglyok és kényszers munkások emlékére alkalmából, a GULAG–GUPVI Emlékbizottság támogatásával. A kiállítás szervezői és megálmodói Matkovits-Kretz Eleonóra, Pécsi Csaba és Rozsnai Ilona voltak.

Az eredeti, G típusú vasúti teherszállító „marhavagon” nem tartalmazott műtárgyakat, hanem a maga rideg borzadályával állított emléket a kegyetlen eseményeknek. Magam 2017 januárjában, Budaörsön láttam a kiállítást, ahol egy nagy létszámú csoport zsúfoltságával, a metsző nappali – 12 °C-os hidegben, azt hiszem, még jobban átérezhetőek voltak a 70 évvel ezelőtti történetek. A vándorkiállítás egyes állomásainak külön-külön is volt lehetősége pályázatot benyújtani, így a budaörsi, több mint 2000 látogatót befogadó időszak kiállítás is az Észak-magyarországi Német Önkormányzatok Szövetsége által lebonyolított pályázat keretében, valamint sok önkéntes hathatós munkájával valósult meg és töltötte meg a kiállítást oktatási és közművelődési tartalommal.

A kiállítótér a műtárgyak hiánya ellenére meglehetősen érdeklődésgazdag és informatív volt. A kiállított tablók és a folyamatosan vetített filmek érzelmi és kulturális élményt je-

lentettek. A tablók egyaránt nyújtottak általános történelmi kiegészítéseket a második világháborúról és a szovjet táborok rendszeréről, emellett pedig esettanulmányi igényességgel mutatták be az egyes érintett régiókat. A kiállítás kurátori fontos figyelmet fordítottak a személyes történetekre is, nem csupán a vetített filmek kapcsán, hanem az információs tablókön is. Az üzenetek eljutásának-eljuttatásának különleges módjai (kőposta-szélposta) és az elhurcoltak elfogásának álságos módjai (igazolópapír ígérete) mikro-, ugyanakkor mégis makroszinten tárultak elénk. A kiállításban megszakítás nélkül a következő filmek futottak: *Idegen ég alatt* (Jurkóvics János, Havasi János), *A mi Golgotánk* (Pécsi Csaba, Pécsi Dániel), *PERM 36* (Havasi Dániel), *Ártatlanul a Gulágon* (Bartók Csaba). A kiállítás kitűnő kiegészítése volt Uzsay Márton festőművész őrtorony installációja, valamint a Pécsi Csaba által összeállított ismertető.

A tematika szerint 2016–2017-ben a vagon azokon az állomásokon volt látogatható, ahonnan a 0060. számú parancs szerint 1944-ben és 1945-ben internáló transzportok indultak a Szovjetunió lágereibe. A kiállítás megtervezésének

A kiállítás helyszíne,
a teherszállító vagon (A szerző felvétele)

Részlet a kiállításból (A szerző felvétele)

fontos momentuma, hogy a parancs nem a háborús bűnösökre, német állampolgárookra, vagy német anyanyelvűekre terjedt ki, hanem a tiszta faji alapú meghurcolás mintapéldája volt, még akkor is, ha az végül az ország teljes lakosságát különböző okokból (tisztogatás, létszámkiegészítés) érintette, ezért a kiállítás számukra is emléket állított, bárminemű nemzetiségi hovatartozás nélkül. A korábban említett állomások mellett Budapesten két alkalommal is látogatható volt (elsőként a Nyugati pályaudvaron 2016. 02. 24. és 2016. 03. 15. között), innen indult útjára Ceglédre (2016. 03. 19.–03. 30.), majd Kálkapolnán (2016. 04. 03.–04. 13.) látogathatta meg a nagyközönség. Ezután Miskolcra (2016. 04. 15.–05. 05.), majd Szerencsre (2016. 05. 08.–05. 18.) és Debrecenbe (2016. 05. 22.–06. 22.) szállították a vagon. Majd a balmazújvárosi (2016. 06. 25.–07. 14.), gyulai (2016. 07. 16.–09. 16.) és kiskunhalasi (2016. 09. 21.–10. 03.) kiállítás következett. A bajai megálló (2016. 10. 08.–11. 03.) után Szekszárd (2016. 11. 05.–11. 22.) és Pécs (2016. 11. 24.–2017. 01. 15.) lakosai is megsemmélylheték a vagon, amely Budaörsön (2017. 01. 18.–02. 25.) fejezte be útját, 2017. augusztus 26-án és 27-én pedig ismét megsemmélylheték a látogatók a budapesti Vasúttörténeti Parban.

Ament-Kovács Bence

TERMÉS

Nehéz idők

Lázár Gyula póttartalékos főhadnagy első világháborús emlékei

Lázár Gyula Gyergyószentmiklóson született 1878-ban. Az ottani szeszgyár tisztviselője (könyvelője) volt. Fiatalt feleségét és egyéves fiacskáját hátrahagyva mint népfelkelő hadnagy Marosvásárhelyen vonult be a 22. honvéd gyalogezred hadtáp zászlóaljába, amelyben ekkor főleg gyergyói és udvarhelyszéki önkéntesek szolgáltak mint póttartalékosok; családos, többgyermekes katonák.

Lázár Gyula

Lázár a csaknem egy esztendőn át tartó frontszolgálatát részletes feljegyzései alapján orosz fogsága idején saját kezűleg, füzetekbe írta le 1915. május 28. és 1915. október 5. között. Közlendője 313 oldalt tesz ki. Ennek teljes közlése a terjedelme miatt nehézségekbe ütközik, de érdekességének, izgalmasságának és jelentőségének felvillantására részleteket közlök belőle, továbbá mellékelem fotóját. Mindezt a szerző unokáinak, Lázár Máriának és Lázár Katalinnak a hozzájárulásával teszem. Az írás olyan érdekes és izgalmas, hogy akár önálló kötetként is megjelenhetne, vagy kiváló válogatás készülhetne belőle. Az első világháború centenáriuma erre alkalmat kínál.

A szerző az 1914. augusztus 18-ai bevonulásától kezdve az 1915. május 28-ai fogságba eséséig részletesen leírja a vele és katonai egységével történt hadi eseményeket; ezenkívül megnevezi azt a közel ötven földrajzi helyet (városok, falvak, hegyek stb.), amelyeken egysége harci cselekményei folytak. Ennek alapján hadi útvonaluk utólag is jól megrajzolható.

A korabeli magyar határt védték a Keleti-Kárpátokban az orosz katonai egységekkel szemben, később támadásba mentek át. Harcaik az akkori Galícia területén folytatódtak.

Ha nem tudnánk, hogy a szerző részese és nem külső szemlélője volt az eseményeknek, az egész olyannak is tűnhetne, mintha egy kitűnően felkészült idegenvezető turistacsoportot kalauzolna egy nagyon hosszú I. világháborús hadi túrán. Írása szigorúan tényszerű. Csak azokat az eseményeket írja le, amelyeket személyesen tapasztalt, vagy közvetlen szemtanúktól biztosan tudott. Kitűnő megfigyelő, élesen látó volt. Ezeknek köszönhető, hogy

- Reálisan mérte fel a magyar katonák és katonai alegységek felszerelését, kiképzettségét, harci értékét. (Gyengének találja a felszerelést, a fegyverzetet, annak összetételét, s a katonai létszámot, képzetlennek az újoncokat, gyáváknak az oláh katonákat, s végig elismerően szól az öreg székely bakák személyes bátorságáról, hősiességéről.)

• Néhány mondattal jó jellemrajzot adott a parancsnokokról. Így ismerünk meg közülük számos kiváló katonát, de olyanokat is, akik érdemtelenül vagy alig kiérdemelten viselik katonai rangjukat.

• Rosszallását fejezi ki az alacsonyabb parancsnokok hadvezetésének fogyatékoságai, a hibás információk, helyzetfelismerések, az elhibázott parancsok kiadása miatt, amelyek sok magyar baka életébe kerültek.

• Ír a kitüntetésre való felterjesztések visszászá- gairól, a hőstettek visszaigazolatlan voltáról, de a jól kiérdemeltekről is.

• Hitelesen tárja fel a harcoló alakulatok vi- szontagságait; a kegyet- len hideget, a fagyhalálo- kat, az élelmezés nehézségeit, az ezek által elgyötört katonák helytállását, a betegségeket.

• A szemtanú és résztvevő hitelességével írja le a közelről lezajló, puskákkal vívott tűz- párbajokat és a lövészárkok szuronyrohamait.

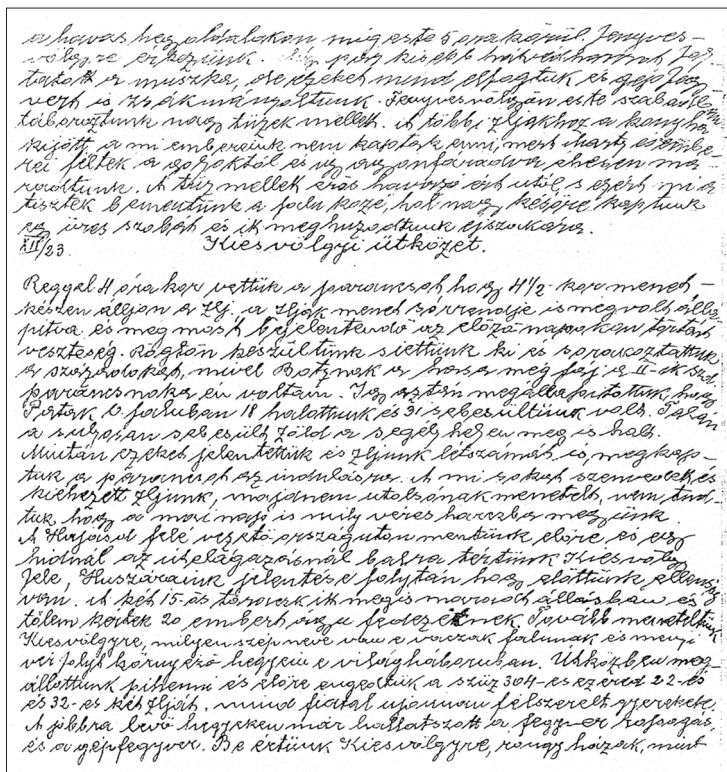
• Az olvasó elé tárja az orosz seregben szolgáló tatárok és kozákok barbárságait, a civil lakosság bántalmazását, kirablását, megalázását, a 12 év feletti nők tömeges megbecstele- nítését, a menekülő nők és gyermekek lelőöldözését.

• A háború csendjében, akár tél van, akár tavasz, lenyűgözi a természet szépsége, és írá- sában ezt is érzékletesen jeleníti meg. Érződik rajta a civil természetszeretet.

• A harcoló katonák alapérzése; a magyar haza szeretete, a hősiesség az egész íráson végigvonul. Száz év távlatából ez a fajta hazaszeretet a mai fiatal korosztály számára már alapos magyarázatra szorul. Akkor fegyverrel a kézben, ma másként kell, kellene szeretni a hazát.

• Elismeri az oroszok katonai erényeit, téli állásaik, lövészárkaik jó kiépítettségét, tüze- r- ségi és géppuskás fölényüket, leírja támadási szokásaikat, harcmodorukat.

• Nem láthat mindent kristálytisztán, de mégis törekszik az objektivitásra. Az írás tartal- mából kirajzolódik Lázár Gyula személyisége. Már a korai mondataiban benne van, hogy szerető férj és édesapa, aki a hazájáért és családjáért harcol. Zsoldját rendszeresen haza küldi, önmagáról időről időre tudósít, fényképeket küld, feleségének a harcmezőről ibolyát is. Hazajáró gondolatairól, érzelmeiről többször tesz említést, nem titkolja és szégyelli, ha elérzékenyül.

Lázár Gyula hadinaplójának 121. oldala

Jó szemű, éles látású, a terepen is jól tájékozódó katona. A civil életben szerzett természetjárói ismereteit (tájékozás, térképolvasás, terepviszonyok) kiválóan hasznosítja. Vadászra jellemző céllövői tudományának a frontszolgálat alatt nagyon nagy hasznát veszi.

Helyzetfelismerő képessége kiváló, körületekintő és óvatos. Ezzel számos esetben kibővítette mások katonai hibáját, pl. hogy Vörösmart, Karácsonfalva mellett a székelő zászlóaljok egymást lökik. Ehhez hasonló esetek máshol is előfordultak később. A kapott parancsokat a legtöbb esetben igyekszik pontosan és fegyelmezetten végrehajtani, de hallja, hogy az értelmetlen, katonáit nem vezeti a biztos halálba. Ez felelősségtudatra mutat.

Tisztársaival együttműködő, információi pontosak és gyorsak. Felettesei többször dicsérik tetteiért, s veszélyesebbnél veszélyesebb harci feladatokat bízhatnak rá. Elismeri a katonák helytállását a kegyetlen hidegben, a sokszoros orosz túlerővel szemben, dicséri a katonavirtust, s megveti a hazug parancsnoki jelentéseket író, a harc elől állásában lapuló, jellemetlen, gyáva hivatásos hadnagyot.

Katonáival mindenütt ott volt és együtt harcolt, a közelharcokban is. Számtalanszor volt életveszélyben, olykor magát is kitette annak. Bátorsága néha vakmerőség volt.

Helytállásáért kétezer tették meg zászlóaljparancsnoknak. Zászlóalját mindkét alkalom után életben maradt különböző alegységek katonáiból állították össze. Azért esett rá a választás, mert a többi tiszt elesett, súlyosan sebesült, vagy beteget jelentett és elhagyta a harcot. Ő még szabadságon sem volt.

Érdemeiért 1915. május 7-én főhadnaggyá léptették elő. Ezt már korábban is megérdemelte volna.

A hősiesség ellenére 1915. május 28-án a 22. honvéd gyalogezred Dobrohonstow galíciai lengyel falu határában felmorzsolódott, a katonák jelentős része meghalt vagy orosz fogságba esett.

Ez utóbbi lett a sorsa Lázár Gyulának is. Elfogatása körülményei írása utolsó lapján olvashatók. Mint foglyot előbb a kijevi gyűjtőtáborba vitték, majd innen Cáricinbe (ez később Sztálingrád, ma Volgográd). Innen 2 év 8 hónap múltán, 1918 februárjában szabadult. Még a központi hatalmak összeomlása előtt századossá léptették elő.

A fogságban írt naplója töredékesen is rendkívül értékes több okból:

Teljesen hiteles, kézzel írott történelmi forrás, amely esetleg további kutatások kiindulópontja is lehet.

Beilleszthető forráskiadvány-gyűjteménybe.

Erősíti a történetkutatók által eddig feltárt tényeket, gazdagítja, árnyalja azokat.

Színesíti azokat a leírásokat, amelyek a fogságba esett első világháborús katonatisztek életét jellemezték.

A naplóban szereplő Terek Géza által írt *A fogoly karácsony* című vers bekerülhetne egy fogolyköltészeti gyűjteménybe, ha egyszer összeállítanák.

Rádió- és tv-műsor gerince lehetne a napló érdekesebb részleteinek feldolgozása.

Lázár Gyula 1945-ben halt meg, Budapesten nyugszik. Emlékét visszahagyott írásai, fotói és szerettei őrzik.

Farkas Ferenc

Ferenczy László, az első világháború elfeledett hőse

Ferenczy László – az I. világháború elfeledett hőse – 1897. november 18-án született Székelyudvarhelyen. István nevű királybíró ősüknek 1629-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem nemesi címet adományozott.

Az I. világháború kitörésekor önként jelentkezett a frontra és székely csapatával együtt 1915-ben az olaszországi doberdói hadszíntérre került, amely a háború egyik legvéresebb színtere volt. Az olaszok nagy erővel támadtak és súlyos veszteségeket okoztak az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének. Ferenczy egy olasz támadás után merész lépésre szánta el magát. 1916. május 31-én éjjel Karda és Szécsi nevű bajtársaival aláaknáztak egy olasz géppuskafészkét és azt sikeresen fel is robbantották.

A robbanás után azonban a megfigyelő léggömbből észrevették őket, és gránáttal lövették a magyar katonákat. Egyik gránát Ferenczy és társai közé csapott, két társa meghalt. Neki pedig többszáz szilánk fúródott a testébe, de szerencsére a kötözőhelyen Laibachban (ma Ljubjana) 26 szilánk kivételével sikerült az orvosoknak azokat eltávolítani. Az egyik szeme világát azonban elvesztette. Ezt követően Ferenczyt sebesült társaival együtt a fumei Vöröskereszt hadikórházában ápolták. A korabeli sajtó szerint ő volt a háborús sebesülések rekordhőse. Ferenczy László nem mindennapi háborús sérüléséről cikk jelent meg a *Nap* című fővárosi folyóirat 1916. október 18-i számában is:

„Barnaképű, igazi székely vér ez a kis 82-es kadét, szerény, mosolygós szemű, még ha fél-szemére mosolyog is már csak. A másik felét San Martinonál, a Doberdó jobbszárnyán vitte el a gránát május 31-ikén éjszaka. Káplár volt még akkor a kis Ferenczy, őrségre ment a szakaszával s repült feléjük a gránát zápormódra. Az egyik a közelükben csapott le, s olyan sziklazuhatagot vágott közéjük, hogy mindannyian sebesülten kerültek el. Mikor ájulásából magához tért, csupa vér volt, s nagy nehezen gránáttűzben elkúszott a kötözőhelyre. Akkorra már a balszeme nem volt meg s összeroskadt. Már ott állapították meg, hogy hétszáz kisebb és negyenhárom nagyobb sérülés érte. Az életéről lemondtak, de a halált legyőzte, s miután Laibachban megoperálták, Pestre került dr. Grosz Emil tanár kezelése alá. Most a II. számú tartalék-kórházban lábadozó ez a gyereke, aki decemberben tesz még csak érettségit, mellén a kis ezüst vitézségi éremmel.

De a családban nemcsak ő tesz ki a Feenczy névért, Tizenkilencéves hadnagy bátyja, Kálmán második esztendeje küzd már a tiroli fronton a Breszt-Litovszknál haslővést és nagy vitézségi érmet szerzett. A harmadik Ferenczy-fiú a huszonegyéves Béla, 1915. május 27-ike óta orosz fogoly. ahogy nézi az ember az édes anyjukat, energikus vonású arcával, puritán lelkes, önfeláldozó egyéniségével, bármilyen sokszor nyúltak is már ez után a hasonlat után: a Gracchusok anyjára kell gondolni.”

Ferenczy László

Megérdemelt kitüntetései: *Kisezüst Vitézségi Érem*, *Nagyezüst Vitézségi Érem*, *Károly Csapatkereszt* emlékérem, *Vaskereszt*. Dicső haditetteiért 1917. március 9-én soron kívül tartalékos hadnaggyá léptették elő.

Ferenczy László a jegyzői pályát választotta. Tényleges szolgálatát 1917. november 1-jén ideiglenes jegyzőgyakornokként Lövéten kezdte el. Hivatalában 1921. augusztus 10-én segédjegyzőként véglegesítették. Ebben az időszakban Oroszhegyen szolgált. 1940. december 30-án végleges vezetőjegyzői kinevezést kapott Szentegyházassfalun. Időközben elvégezte az egri községi közigazgatási tanfolyamot. 1944. szeptember 28-án a belügyminiszter helyettes körjegyzőnek nevezte ki Felnémetre. 1945. október 16-tól Bükkszenterzsébeten láttott el ideiglenes helyettesi körjegyzői teendőket.

Hadirokkantként részt vett a II. világháborúban is, mint százados harcolt az orosz fronton 1945-ben történt fogságba eséséig. Hadifogolyként a csehországi Brünne (ma Brno) került, ahonnan a Vöröskereszt révén szabadult.

1946. június 27-én hunyt el Verpeléten. Halála előtt háborús élményeit, kalandos életútját papírra vetette és megjelentette *Fény a sötétségben* címmel.

Szecskó Károly

„Szenvedéseink tövise mellett örökké illatozó erényvirágok nyílnak”

A világháborúkra adott vallásos válaszok és a Jézus Szíve tisztelet

Az 1914 és 1918 között zajló Nagy Háború nemcsak a politikai, társadalmi és gazdasági eseményekre volt nagy hatással, hanem markánsan kihatott a családok életére is. A férfiak bevonulása, a nők és sok esetben a gyermekek munkába állása kényszerűen átalakította a korábban elfogadott családi és társadalmi szerepeket. A háború előrehaladtával folyamatosan növekedett Szegeden is a hadiárvaik száma, illetve a hadiesemények kapcsán egyre több család került hátrányos helyzetbe. A róluk való gondoskodás érdekében az országos kormányzat számtalan intézkedést, rendeletet adott ki, illetve 1914-ben a szegediek is szerveztek egy Patronage Bizottságot.¹ A szervezet célja a katonai szolgálat miatt gyámolító és gondozó nélkül maradt szegediek anyagi és erkölcsi védelme, vezetője dr. Pálffy József, Szeged későbbi polgármestere² volt. A gyermekek erkölcsi védelmét szolgálta a Gyermekrendőrség létrejötte is, amely Szeged után több városban (például Szombathely, Kolozsvár, Arad) megalakult. Kádas György megfogalmazása szerint: a Gyermekrendőrség egy társadalmi alakulat, amelynek célja, hogy „egyrészt a gyermekeket és fiatalkorúakat a testi és erkölcsi veszedelemekkel szemben megvédje, másrészt pedig, hogy nagymérvű közrend-

1 Vö. Tóth István: Gyermekszociális gondoskodás Szegeden századelőn (1914–1918). In: Lengyel András (szerk.): Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1993/1994. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. 1997. 127–149.

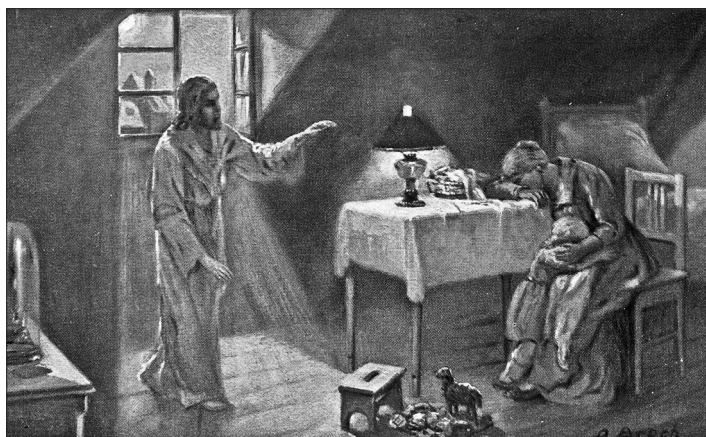
2 Vö. Tóth István: Gyermekszociális gondoskodás Szegeden századelőn (1914–1918). In: Lengyel András (szerk.): Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1993/1994. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. 1997. 127–149.

közbiztonság-, köz- és magánvagyon-, közegészség- és közerkölcsellenes viselkedésüket lehetőleg megakadályozza”³ Dr. Orkonyi Ede, a fiatalkorúak szegedi hatóságának elnöke hangsúlyozta, hogy a problémát „bűnös alkalmak” visszaszorításával, vagyis a gyermekek felügyeletével és szabad idejükben történő foglalkoztatásukkal lehet megoldani. A felügyelet nélkül maradt gyermekeket az iskolaigazgatók bevonásával gyűjtötte össze.⁴

A háború igazolásának és népszerűsítésének különböző formái átszöttek a mindennapokat. „A lakosság rengetegféle módon élhetett a jótékonyág lehetőségeivel, amellyel támogathatták a behívott katonákat, sebesülteket, hadifoglyokat, valamint a hadiárványokat és az özvegyeket. Mind a propaganda, mind a jótékonyág tárgyi megvalósulása megjelent az otthonokban is.”⁵ A háborút ilyen módon bemutató tárgyak nemcsak hétköznapi tárgyakon jelentek meg, hanem a sajtó és a regények fontos témájává is váltak. A jótékonykodást szorgalmazták a különféle egyetek, például Nőegylet, Leányegylet, az Árvaegylet és a Betegsegélyző-egylet, amelyek a felekezetek nagy részénél működtek.⁶ Ezek a szervezetek próbáltak segíteni a társadalmi problémákon is. Ezt azért fontos megemlíteni, mert a hadirokkantak, illetve az özvegyek, árvák ügye ebben az időszakban komoly társadalmi probléma volt. Az ő helyzetükön is próbáltak segíteni ezek a jótékonyági egyetek.

A gyermekeknek szánt katolikus újságokban, regényekben, naptárakban szintén helyet kaptak egy-egy rövid elbeszélés formájában. Ugyanakkor ezek a leírások már a két világháború között, illetve a második világháború időszakában íródtak, ezért – főként az 1940-es években – egyaránt utalhattak mindkét háborúra, a naturalisztikus leírásoktól eltekintve nagyjából hasonló logika mentén bemutatva azokat.

A gyermekekről való gondoskodás az első világháborút követően is fontos feladat maradt. A hadiárvány, illetve a nehéz anyagi helyzetben élő gyermekek segítségét nemcsak az állam, hanem több szegedi vallásos és karitatív egyesület vállalta magára. A téma teljességében történő bemutatása meghaladja a dolgozatom kereteit, ezért a vallásos gyermekegyesületek egyikének, a Szívgyárdának háborúval kapcsolatos válaszait vizsgálom.

„Siehe, ich bin bei dir!” (Nézd, veled vagyok!)
(Képeslap, a szerző tulajdona)

3 Vö. Tóth István: Gyermekegyesületek Szegeden századelőn (1914–1918). In: Lengyel András (szerk.): Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1993/1994. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. 1997. 127–149.

4 Vö. Orkonyi Ede a fiatalkorúak szegedi hatóságának gyermekvédelmi programjáról. (Délmagyarország tudósítójától). Délmagyarország, 1917. január 24. 3.

5 Závodi Szilvia: Háborús propaganda a hétköznapi tárgyakon. In: ifj. Bertényi Iván–Boka László–Katona Anikó (szerk.): Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra művészet és média a Nagy Háborúban. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2016. 167–187.

6 Vö. Gicz Zsolt: Egyházak és vallási mozgalmak. In: Serfőző Lajos (szerk.): Szeged története. 4. kötet. 1919–1944. Szeged, 1994. 597–621.

A SZÍVGÁRDISTÁK ÉS A VILÁGHÁBORÚ

A Szívgárda 6 és 14 év közötti gyermekeket összefogó vallásos gyermekegyesület volt, amelynek középpontjában a Jézus Szíve tisztelet állt. Az első világháború alatt megfogalmazott törekvésekhez hasonlóan a szívgárda célja is az volt, hogy a gyermekek erkölcsi, anyagi védelmét biztosítsák, illetve gondoskodjanak a kis diákok hasznos foglalkoztatásáról. Mindezt vallási alapokon kívánták megvalósítani. Az 1920 és 1948 között működött gyermekegyesület lelki vezetői (papok, tanítók) a világháborúkkal kapcsolatos problémákra is igyekeztek válaszokat adni.

A világháború kitörését a felnőtteknek szóló egyik kiadvány büntetésként értékelte: *„A háború Isten büntetése azért, hogy a népek az utóbbi évtizedekben nagyon is eltértek Istentől és az ő szent parancsolataitól s az Istenről való megfélemezés és a bűn útján jártak. Nagy volt a bűn, nagyak kell lenni a büntetésnek is. Így kívánja Isten igazságossága”* – írta az ismeretlen szerző 1915-ben. Szerinte a megoldás a bűnbánat, a vezeklés.⁷ A kiadvány arra a folyamatra utal, amely már a XVIII–XIX. században elkezdődött. Urs Altermatt szerint a hívek egyházhoz való viszonyában vallási válságok és megújulási mozgalmak ciklikus hullámmozgása váltogatja egymást.⁸ A XIX. században a katolikus egyház a bevett felekezet egyikévé vált és a szerepéből is sokat veszített. A felvilágosult abszolutizmus időszakában iskolák állami felügyelet alá kerültek. A vallás szerepe egyre inkább visszaszorult a magánélet, illetve az egyesületek alkalmaira.⁹ Kósa szerint az egyháztól való eltávolodás a tömegek számára azonban nem program, hanem közömbösség volt.¹⁰

A hívek hatékonyabb megszólítása érdekében egyre fontosabbá vált azoknak a fórumoknak a használata, amelyeket (XIII. Leó pápa szavaival) az *„egyház ellenfelei”* már használtak,¹¹ illetve amelyekkel azok fokozatosan és észrevétlenül elidegenítik őket a vallástól.¹² Másrészt a híveket differenciáltabban kezdték kezelni. Ez azért volt fontos, mert a hívek közössége önmagát különböző érdekek, célok mentén különbözően szervezte meg,¹³ amelyhez a pasztorációs törekvéseknek szintén igazodniuk kellett.

A gyermekeknek a Szívgárdában fontos szerepet szántak a társadalom megújításában. Müller Lajos szerint ugyanis a Szentlélek könnyebben képes működni a gyermekekben, mint a felnőttek esetében, mert *„a gyermeki szívben a Szentlélek működése sokkal kevésbé kétséges, mert alig talál akadályra. A teljesen szándékos s szokásos bűn még nem vetett árnyat a hit fényére, a szenvedély még nem szennyezte be Isten eleven templomát. Az ily lélekben Isten teljesen otthonosan érzi magát.”*¹⁴

Miként tud a gyermek részt venni a társadalom megújításában? A szívgárdisták legfontosabb feladatai Müller Lajos szerint: *„1. A vallási kötelességek pontos teljesítése. 2. Gyakori*

7 Vö. ismeretlen szerző *Elő akarod-e segíteni a háború szerencsés befejezését?* című kiadványa, 1915.

8 Vö. Urs Altermatt: A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 15.

9 Vö. Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok. Kossuth Kiadó, 2007. 383–384.

10 Vö. Kósa László: A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a XIX. században. In: Szilágyi Ágnes–Kövér György–Paloitay Mária–Kovács I. Gábor (szerk.): Magyarország társadalomtörténete. I/2. A reformkortól az első világháborúig. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 250–267.

11 Elsősorban a sajtó, de ide sorolhatóak a regények is.

12 Vö. Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. CompLex Kiadó, Budapest, 2013. 32.

13 Barna Gábor: Az élő Rózsafüzér társulata. Imádság és imaközösség a 19–21. századi vallási kultúrában. Szent István Társulat az Apostoli Szentsek Könyvkiadója. Budapest, 2011. 27.

14 Müller Lajos: Ima és hivatás. Apostol Nyomda Részvénytársaság Kiadása, Budapest, 1912. 13.

– ha lehetséges – napi szentáldozás. 3. Jézus Szíve tiszteletének gyakorlása és terjesztése. 4. Gyakorlati erények a felebaráttal szemben. 5. A Jézus Szíve skapuláré-érem viselése. 6. A napi felajánló ima elmondása. 7. A közös összejöveteleken, ájtatosságokon való részvétel.”¹⁵ Annak érdekében, hogy ezeket az elvárásokat közelebb hozzák a gyermekekhez, illetve érthetőbbé tegyék számukra, egy-egy rövid példázattal mutatták be. A gyermekegyesület elnevezésében ugyan tükröződött az első világháború hatása, ugyanakkor, mivel a szívgyárda csapatok nagy része az 1930-as, 1940-es években élte a virágkorát, a második világháborúval kapcsolatos események meseszerű leírása, az arra utaló kifejezések, elbeszélések a gyakoribbak.

Az egyik történet például a második világháborúban elhunytakért és családjaikért történő imádságra buzdítja a gyermekeket. A leírás előtt egy rajzzal illusztrált kis történet olvasható, amelyben a mesebeli gyermek az „igazi földre” érkezve szembesült a háború borzalmaival, az emberek szenvedéseivel, amelyről apjának is beszámol: *„A föld felett nem virágokat találtam, hanem üszkös romokat, szétromcsolt fegyvereket... A rögök közt drágakő helyett vér volt... csupa vér... A levegőben szörnyű gépek repültek és gyilkos bombákat dobtak le... A gyermekek hajléktalanul futottak anyjuk után éhesen, fázva és keresték apjukat, akit megölt a fegyver... Szörnyű volt! Az igazi földön az igazi emberek ezt úgy hívják, hogy háború...”*¹⁶ A naptár olvasóközönségének – életkoránál fogva – már nem volt közvetlen tapasztalata az első világháborúról, ugyanakkor a történet mondanivalóját könnyen megérthették. A Szeged-rókusi szívgyárdisták emellett az 1939–1941-es tanévben már szembesültek az iskolájuk lefoglalásával: *„száz meg száz katonabácsi lakott a tornacsarnok minden helyiségében és a tantermekben. Az alagsorban négy konyha is működött, hogy az 500-nál is több katona éhségét csillapítsa”* – számolt be az iskola egyik szívgyárdavezető-oktatója.¹⁷ Ez idő alatt szünetelt a tanítás. A katonaság október végéig az iskolában maradt, de a helyiségek egyenként visszakérültek az iskolások használatába.¹⁸

A háborús események a szívgyárdavezetőket is érintették. Erdély visszatérésével az oktatók egy része ott helyezkedett el, a szívgyárdacsapatuk „gazdátlan” maradt. Másrészt a trianoni békeszerződés előtt Erdélyben élő teológusok egy része is visszaköltözött. A szívgyárdisták vezetéséről végül sikerült az oktatóhiány ellenére gondoskodniuk.¹⁹

A világháború miatt az egyik jezsuita nem tudott Kínába utazni, hogy folytassa a miszsiós munkát, ezért a szívgyárdavezetők meghívták az egyik foglalkozásra. A szívgyárdisták az előadás mellett részt vettek tűszúrólap akcióban, amelynek célja a kínai misszió játékos formában történő támogatása volt: Jézuska és a kínai fiú között lévő út kis kövekből áll. Mindegyik 1 fillérnek felel meg. Ahány fillért kap a szívgyárdista, annyi követ lyukasztthat ki az úton. A végén minden kő ki lesz lyukasztva, tehát a kínai fiú eljut Jézushoz, vagyis keresztény lesz. Összesen 70 pengőt gyűjtöttek össze, amelyből 48-at a kínai gyermekek megkeresztelésére fordítottak a gyermekek (minden gárda egyet), a maradékot az ott szolgálatot teljesítő két jezsuita részére juttatták el.²⁰

15 Müller Lajos: A Jézus-Szíve tisztelet története. Korda R.T., Budapest, 1944. 404.

16 Blaskó Mária: Jézus Szíve kis naptár 1941. egész és 1940–41. tanévre. Szívgyárda Központ, Budapest, 1940. 64.

17 A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 szívgyárda-csoportja krónikájának III. kötete, 2. oldal, 1939–1941-es tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4. 5.

18 A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 szívgyárda-csoportja krónikájának III. kötete, 3. oldal, 1939–1941-es tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4. 5.

19 A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 szívgyárda-csoportja krónikájának III. kötete, 54–55. oldal, 1939–1941-es tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4. 5.

20 A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 szívgyárda-csoportja krónikájának III. kötete, 34–39. oldal, 1939–1941-es tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4. 5.

A szegények mellett a beteg tagokról való gondoskodás is fontos volt a Szívgyárdán belül. Beteg társuk meglátogatása, az értük való ima, esetleg kisebb ajándékok elküldése szintén a közösségi tudatra, illetve az egymásért vállalt felelősségre tanította a gyermekeket. Emellett a tanítók/gárdavezetők is igyekeztek a betegeskedő diákjaikat figyelemmel kísérni, és bekapcsolni a Szívgyárda életébe, gyónáson, közös kilenced imádságon keresztül, amelyet távolról (otthon vagy a kórházban), de a többiekkel „együtt” csinálhattak.²¹ A szegény sorsú gyermekek segítésére végezték az államihoz hasonló „Kisrongyos Akciókat” (főként karácsony előtt, illetve január-februárban), illetve egy-egy, a jótékonyágáról ismert szent (pl. Szent Erzsébet) napjához kötődő jótékonyági akciókat, az Úrnők Mária Kongregációjának bevonásával. A rászoruló gyermekek listáját és a szükséges cipő- és ruhamennyiséget a gárdavezetők-oktatók állították össze a gárdacsapatokon belül. Ezekről részletes kimutatók maradtak fenn.²²

„ÉGI-FÖLDI” HÁBORÚ

A második világháborút több leírásban a bűnök és a sátán elleni harccal állították párhuzamba. Ennek megfelelően a problémákra a racionális megoldások mellett eszkatológus válaszokat is adtak. Az 1941. évi *Jézus Szíve kis naptár* felvázolta az apostolkodás „haditervét”, hiszen „nagy háború folyik. A Sátán ördögi seregével a bűn részére szeretné elfoglalni a világot és a lelkeket. Az Úr harcra hív fel mindnyájunkat, a Sátán serege ellen. Föl hát a szent háborúra: harcolni a Sátán – a bűn – s bűnrekísértők ellen. Fegyvereink az erények.”²³

Családfelajánlás Jézus Szívének a II. világháború idején

(Szívgyárdavezető rajza, Jézus Társasága)

Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4. 5.)

A jól felszerelt „*hadseregben*” (amelyben az igazi hadsereghez hasonlóan minden katonai egység megtalálható) a gyermekek a korábban felsorolt erényekkel harcolnak a „rossz könyvek és újságok”, valamint a szentmise, a gyónás és szentáldozás hanyagolása ellen.²⁴

21 A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 szívgyárda-csoportja krónikájának I. kötete, 48. oldal, 1936–37-es tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4. 5.

22 A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 szívgyárda-csoportja krónikájának I. kötete, 40. oldal, 1936–37-es tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4. 5.

23 *Blaskó Mária*: Jézus Szíve kis naptár 1941. egész és 1940–41. tanévre. Szívgyárda Központ, Budapest, 1940. 49–56.

24 *Blaskó Mária*: Jézus Szíve kis naptár 1941. egész és 1940–41. tanévre. Szívgyárda Központ, Budapest, 1940. 49–56.

A gyermekek feladata a gyakori szentáldozás, a sajtóapostolkodás, a családon belüli apostolkodás, felebaráti szeretet, ugyanakkor a második világháborúra és közvetve a keresztes háborúkra reflektálva.

KATOLIKUS CSALÁDOK ÉS A VILÁGHÁBORÚK

A hívek különböző csoportjainak igényeihez már a XIX. században igyekeztek alkalmazkodni, amelynek része volt a különféle imakönyvek kiadása. Az első (illetve később a második) világháború olyan speciális élethelyzet volt, amelyre szintén reagálni kellett. Az ekkor kiadott tematikus imakönyvek célja a fronton harcoló katonák, illetve az otthon maradtak vigasztalása volt. A Szent István Társulat ingyen osztotta szét a kaszárnyákban, a kórházakban és a harctereken az ilyen jellegű kiadványait. Arra is odafigyeltek, hogy ezek az imakönyvek ne csak magyar nyelven, hanem német, szlovák, horvát, sőt, egyesek lengyel nyelven is elérhetőek legyenek.²⁵ Ezekben a kiadványokban az általános imádságok mellett „a háborús helyzethez és a halálhoz, szenvedéshez illeszkedő imák olvashatóak: ima az országért, hazáért, ima a vezetőért, harctéri támadás előtti imák, imák sebesülés esetére, ima a jó halálért, ima az örök üdvösségért, elmélkedés a földi szenvedésről stb.”²⁶ Az imakönyvek mellett néhány lapos kiadványokat is készítettek, amelyek sok esetben csak egy-egy imát tartalmaztak, illetve készültek háborús helyzetre íródott énekeskönyvek is.

Miként kell egy keresztény anyának és feleségnek viszonyulnia a háborúhoz? Erről ír az egyik regény, amelyben a szerző két asszonyt állít párhuzamba egymással. A hívő asszony nem akarja elérni, hogy a férje a haza iránti kötelezettségét teljesítse és amikor a férje meghal a háborúban, Jézus Szíve hoz békét számára. A gyermekeknek a regényen keresztül a haza iránti felelősségvállalást, az Istenre való hagyatkozást állítja példaként: „*Kelemen Andrásné megjegyezte: – Lásza. Mennyit imádkozott a maga kedves Jézus Szíve képe előtt. És Jézus Szíve még sem hozta haza az urát. De az özvegy nem hagyta magát. – Azt nem ígerte meg a Szent Szív, hogy elveszi fájdalmainkat, a fájdalom benne van az életben kitörölhetetlenül. Jézus is szenvedett szent Anyjával együtt. De vigaszt – azt ígért a fájdalmakban. És azt meg is kaptam. A tábori lelkész megírta, hogy nemcsak mint hős, de mint példás keresztény halt meg az uram, a feloldozás szavaitól kísérve. Ő már az Égből vigyáz reánk. A bánatban is erősnek érzem magamat és azt az erőt a Szent Szív adja meg!*”²⁷ Az özvegy családját párhuzamba állítja a Szent Családdal, a család szenvedését Krisztus és Mária szenvedésével a Megváltó keresztfeszítésekor. A keresztény család példaképe tehát a Szent Család. Ez a párhuzam nem speciálisan a világháborúval kapcsolatos írásokra jellemző, hanem korábbi keresztény hagyományhoz nyúlik vissza. Ezt erősítve buzdították a családokat a világháború alatt még inkább a család Jézus Szívének történő felajánlására, amelynek kieszközlése a szívgárdista egyik kötelessége volt.

A gyermekek számára példaként szolgáltak a világháborúban harcoló hősök is. Ezt mind az állami ünnepek, mind pedig a vallásos elbeszélések, regények is szorgalmazták. A két világháború között úgy gondolták ugyanis, hogy a trianoni békeszerződés csak időszakos, azt a feladatot (vagyis a Haza megmentését), amelyet a katonák elkezdtek, a következő generáció fogja befejezni. Dr. Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök szavai is ezt tükröz-

25 *Frauhammer Krisztina*: Imakönyvek: feltáratlan források. In: *Barna Gábor–Kerekes Ibolya* (szerk.): *Vallás, egyén, társadalom*. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 67–88.

26 *Uo.*

27 *Blaskó Mária*: *Szeretet útja. Elbeszélések és életképek*. Szerző kiadása, Budapest. é. n. 34–36.

ték: „A hősök szelleme ihlesse az ifjakat és unokákat arra, hogy miként kell a hazát szeretni és Isten kegyelméből visszaszerezni.”²⁸

TANULSÁGOK

A két világháború között, illetve az I. és a II. világháború éveiben kiadott imakönyvek, regények, elbeszélések a vigasztalás és mintaadás célját szolgálták. Emellett – főként a hősök példáján keresztül – kollektív emlékezet kialakítására is törekedtek. Halbwachs szerint a kollektív emlékezet társadalmilag meghatározott, vagyis a kollektív emlékezetben mindig az adott társadalmi milióhöz való tartozás tükröződik vissza. Az emlékezet társadalmi kereteinek a családot, a vallási csoportokat és a társadalmi osztályokat tekinthetjük. Az egyén minél több közösséghez tartozik, az emlékkép annál gazdagabb, összetettebb.²⁹ Ez megfigyelhető az emlékművek esetében is, ahol a hőökhöz és emlékművükhöz való viszonyulást befolyásolták egyrészt a magyarországi két világháború közötti társadalmi, politikai, gazdasági viszonyok, másrészt az egy-egy felekezethez, kisebb társadalmi csoporthoz való tartozás. Halbwachs szerint ugyanis az emlékezet a szocializálódás folyamán tapad az emberhez. Az emlékezet – noha mindig az egyén emlékezik – közösségi produktum, hiszen a közösség mindig befolyásolja tagjainak emlékezetét.³⁰

A hősök mellett a gyermekek és a családok másik fontos példaképe a Szent Család volt, illetve a szívgárdisták esetében ez kiegészül Jézus Szívével. A számukra kiadott regényekben, naptárakban a szívgárdista kötelességére és a Jézus Szíve-tisztelet fotosságára hívták fel a figyelmet, egy-egy számukra is megfogható, érthető példázaton keresztül. A gyermekeken keresztül a családok erkölcsi és anyagi támogatását igyekeztek megvalósítani. Egyrészt azért, mert úgy gondolták, hogy a családok a „a nemzeti lét tartóoszlopai”, ezért megmentésük a nemzet megmentését jelenti,³¹ másrészt úgy vélték, hogy ők leginkább a háború elszenvedői, vesztesei: „A fegyverek elhallgattak, de zajukat még halljuk az özvegyek sírásában, az árván maradt gyermekek tétova mozdulataiban s a kifosztottak és földönfutók sőhajaiban. S a megkínzott családok magános óráiban. Igen, mert legtöbbet ebben a véres zivatarban a családok szenvedtek és szenvednek manapság is. Ott, ahová mindig visszavárják a messzi drótsövény mögött támo­lygó fiút, édesapát és testvért. Ott, ahol legtovább siratják az eltűntet, az elesettet és szerencsétlent. Ott, ahol – rendszerint – a nagy fordulatokból csak a baj és szenvedés marad.”³²

Glässerné Nagyillés Anikó

28 Impozáns ünnepség keretében leplezték le a szegedi 4-es huszárok hősi halottainak emléktábláját. Szegedi Napló 1930. március 25. VI. évf. 68. sz. 1–2. A beszédekben, ünnepségeken tehát a múlt és a jelen közötti kontinuitás figyelhető meg.

29 Vö. Jakab Albert Zsolt: A kollektív emlékezet konstrukciói és a nemzetépítés Kolozsváron 1918 és 1989 között. MTA HTMTÖ pályamunka; 2009A00020E. 2007. 13.

30 Halbwachs, Maurice: A kollektív emlékezet és az idő. In: Felkai Gábor–Némethi Dénes–Somlai Péter (szerk.): Olvasókönyv a szociológia történetéhez. 1. köt. Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1985. 403–432.

31 Vö. Mihalovics Zsigmond: A világi apostolkodás kézikönyve. Szent István Társulat, Budapest, 1942. 42–43.

32 Palánkay Tibor S. J.: Lángtenger-engesztelő családokból... In: Kollár Ferenc S. J. (szerk.): Isten városa. I. Kiadványsorozat Jézus Szíve Szellemében. Korda Ipari és Kereskedelmi R.T., Budapest, é. n. 61–64.

Levelek a Don-kanyarból

Kálóczi József honvéd (civilben a Zala megyei Kiskomáromban élő órásmeister) hozzátartozóinak a Don-kanyarból írott leveleit 2018 januárjában Zalakaroson kaptam meg az egykori katona unokájától, Eingerné Áros Veronikától. Az alábbiakban csak idézek közülük, az összes közlése egy kisebb kötetet is kitenne.

Az első tábori postai levelezőlap 1942. június 18-án íródott:

Kálóczi József honvéd, 219/67. „Üdvözetemet küldöm Hozzátok drága Anyukám és egyetlen Marikám. Tudatom veletek, hogy egészséges vagyok, amit Nektek is kívánok! Találkoztam a Fábián Janival. Egymás nyakába borultunk és összecsókoltuk egymást, és a könnyeim mindjárt kijöttek! Írd meg drága anyukám, hogy milyen termésre lesz kilátás, mert itt bizony ramaty minden. Most kel a krumpli és itt, már kel a nap fél kettőkor, ti nálatok még javából alusztok, amikor itt már világos van. Csókollak benneteket!”

1942. június 25. „Kedves Anyukám, találkoztam a Zsoldos Lacival. Nagyon jól néz ki, sokkal jobban, mint odahaza. Talán szüretre hazakerünk és majd otthon elbeszélünk mindent, hogy történt minden ebben a Pizkos orosz paradicsomban, ebben a tetűfészekben. Drága anyukám írd meg, hogy megkaptad-e azt a kis pénzt, amit küldtem, 18 pengőt. Most megint küldök egy kis pénzt. Üdvözlöm az összes ismerőseket.”

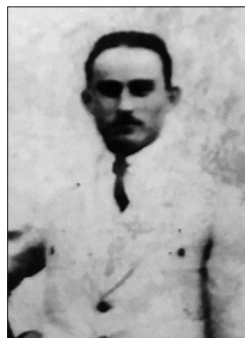
1942. július 13. „Drága szívem, tudatom veled, hogy itt Oroszországban most letelepedtünk egy szép gyümölcsösben. Több mint valószínű, hogy egy-két hétig itt fogunk maradni. Találkoztam a Dobos Juliska férjével. Drága párom, írd meg, hogy az aratással hogyan álltok, és szép-e az a kis rozs?”

1942. július 25. „Kedves Anyukám és egyetlen Marikám csókollak benneteket. Tudatom veletek, hogy egészséges vagyok. Írod, hogy a Szegfű megborjazott. Én azt ajánlom, hogy mihamarabb akkora lesz, add el, elég neked az a kettő darab is. Úgy hangzik, hogy őszre leválnak bennünket. Drága szívem, úgy örülök neki, hogy ilyen szép még nem volt a földünkben semmi sem, mint most.”

1942. augusztus 18. „Drága Anyukám, csak tűrjél egy kicsit. Talán az őszi takarodásra hazamegyünk, de ez még száz százalékra nem biztos. Írod, hogy milyen drágaság van tifeledek. Majd a Jóisten hazasegít, majd akkor én intézkedem. A kisborjút okvetlen add el. Majd rövidesen kapunk egy kis zsoldot, akkor majd én is segítelek egypár pengővel. Itt volt nálunk a Palkó Pali gyöngye légnyomás miatt valami négy nap, és innen hátrább viték. A Vastag Jani is itt volt. És a Gerencsér Babati Józsi is, annak is egy kis sérülése van. Még a Németh Harangozó Józsi gyerekével is találkoztam. Lehet, hogy ezek hazakernek és majd többet tudnak beszélni erről a nyavalyás Oroszországról. Sok szomszéd községiek vannak itt. Pláne a Te szülőföldjeid, és nagyon sok zsidi [ma Várvölgy, Keszthely mellett, Kálóczi József feleségének, Szencz Máriának a szülőhelye] fiatal van itt. Légy szíves írd meg, hogy a Váradi sógor otthon van-e még, és milyen hangulat van odahaza? Drága kis Marikám, csak jó kislány legyél, majd ha megyek haza, akkor viszek egy szép, nagy alvó hajás babát.”

A következő 1942. augusztus 24-én feladott levél olvashatatlan.

1942. augusztus 26. „Most a tűzvonat mögött vagyok, de hátrál a kötöző egység a heves támadások miatt. Be vagyok osztva a kötözőhelyre, mint ápoló és kötöző.”

1942. augusztus 28. „Kedves Anyukám, nem tudom, mi az oka, hogy olyan régen kaptam tőled levelet? Annyit aggódom felőletek, beteg vagy-e, vagy a posta hibás? Írd meg, hogy milyen termésre van kilátás? A rozs bizony nem valami jól fizetett. Nem tudom, hogy a kukorica és a krumpli milyen lehet? Errefelé még most aratják a búzát. Írjál, hogy milyen hangulat van abban a szép Magyarországon, mert itt bizony Isten nem tudunk semmit. Nem tehetünk róla kedves Anyukám, csak a Jóisten épen és egészségesen engedjen hazakerülnöm a társaimmal együtt. A Fodor Gyuritól megint külön vagyunk, már három hete. A Fábián Janival már 2 hónapja, hogy nem találkoztam. Mond meg a Váradi sógornak, hogy üdvözlöm őket. És írd meg, hogy kik kerültek haza sebesülten? Vegyél egy kis olcsó szénát és a biztosítást is kell szeptemberben fizetni. Inkább az adóval maradj hátra. Akinek a férje kint van a fronton, azt nem zaklathatják az adó miatt. Egy kis dohányt és papírt küldjél.”

1942. szeptember 7. „Ezer és száz csókot adtam a fényképekre, és sok könnyet hullattam rá. Az is a hír, hogy szeptember végén, vagy októberben hazamegyünk, azért ne csüggedj el kedves párom. Írod, hogy hizlalod a kacsákat, nem tudom, eszem-e belőlük? Írod, hogy fát is vettél. Elég szépen gazdálkodsz kedves párom.”

1942. szeptember 12. „Kedves, drága Anyukám! Ilyen hamar még egy lapot sem kaptam meg, mint most. Nem tudom biztosan, hogy mikor mehetünk haza, úgy is hallani, hogy itt maradunk ebben a télben, meg úgy is hallani, hogy leváltanak bennünket ebben az őszben, de biztosan nem tudunk semmit. Drága szívem, írod, hogy jó ára van a babnak. Nagyon szeretnék ebben az őszi takarodásban segíteni rajtad, de hiába, nem tehetek róla, hogy itt kell lennem ebben a piszkos országban. Itt még egy fokhagymát sem lehet látni, semmiféle gyümölcsöt, vagy paprikát. Nem is tudják mire való. A fényképeket minden nap még tízszer is nézegetem és csókolgatom.”

1942. szeptember 19. „Üdvözetem és sok csókom küldöm hozzátok a messze Oroszországból. A Váradi sógor levelét megkaptam, melyben értesített, hogy e hónap 13-án berukkolt Kolozsvárra. És írja a sógor, hogy titeket is meglátogatnak az orosz repülőök. Talán késő őszre hazaérünk. Alig várom azt a pillanatot, hogy leszerelhessek.”

1942. október 27. „Tudatom veletek, hogy egészséges vagyok, amit Nektek is kívánok. A csomagodat megkaptam. Éppen aznap fogyott el az utolsó szál cigarettám. A leveledből értesültem, hogy a kecskéket eladtad. A babot is eladtad, elég sok lett. Magadat ne szűkítsd, majd ha hazakerülsz, az adót én kifizetem. November utójára talán hazaérünk. Van itt nálam többféle holmi, ami nektek való, és azt szeretném velem vinni haza.”

1942. november 1. „Kedves párom, ezt a lapot egy szabadságostól küldöm, a balatonfüredi Kenyér Jenőtől. Így tudatok veled bővebben a sorsomról. A fronttól 15 kilométernyire vagyunk, de azért sokszor el kell bújni a bunkerban. Közülünk csak egy sebesült van. Elég súlyos, a combját egy szilánk érte és eltörte. A Szalai Lajossal együtt vagyok. Itt van az elosztónál, a vágóhídon dolgozik. Minden nap ad egy kis húst és adott már egy kenyeret is. Képzeld el kedves Anyukám, milyen sütés-főzés megy itt ebben a szobában, ahol én vagyok. 7-en vagyunk egy szobában, még pogácsát is sütünk, de olyan lisztből, mint a korpa, mert errefelé nincs más malom, mint a szélmalomok. Egy hónapig voltam ápoló, azután voltam tisztilegény. És azután megkezdődött a támadás, itt be lettem osztva orvosok mellé mint kötöző és kézre adó. Eleinte sokszor magam majdnem elaléltam, attól a látványtól, de már megszoktuk. Most idébb-odébb van 1–2 sebesült. Ilyenkor az íróasztalomon dolgozom. Mindig akad egy-egy rossz óra javítása. Voltam Voronyezsben szajrézni, és hoztam nagyon sok mindent. A Vastag Jani egészséges. Hidd el, kedves Anyukám, ez az egy pár hónap itt Oroszországban 10 évet jelent. Itt az időjárás is nagyon változó. Volt már hó is, két napig esett. Talán karácsony-

ra hazamehetünk, de ez még mindig nem biztos. Vagyunk valami 160-an, és ebből minden héten csak egy mehet haza szabadságra. Anyukám, ha küldesz csomagot, csak trafikot és kis pálinkát, mert a trafik sokba kerül. Tíz darab cigaretta 1 márka. Sok-sok csókot küldök szeretettel: hű páros és Apukád.”

1942. november 10. „Hála Isten egészséges vagyok, amit tiszta szívből nektek is kívánok. Itt nagyon gyorsan változik a parancs! Úgy, mint az időjárás. Most 18–20 fok hideg van már és leesett a hó. Sok helyen nagy hófúvások vannak. Már hoztak be hozzánk fagyott betegeket, úgy hogy a keze-lába tiszta fekete. Ne félts kedves párom, majd én vigyázok magamra. Attól tartunk, hogy ebben a szigorú télben az orosz nagyon támad, és visszanyom bennünket. A parancsban is úgy van, hogy 40–50 fok hidegre is számíthatunk. És 80 centis hóra. Az egyik női kabátot odaadtam egy orosz asszonynak, és csinált érte egy pár vastag, téli meleg zoknit birkagyapjából. Az egyik csomag Fodoréknak megy, de a csomag a Tied. Megkaptam egy kopertás lapodat, amiben cigarettapapír volt. Most papír van, de cigaretta nincs. Ha lehet küldjél és fülvédőt, és az ételmelegítőt.”

1942. november 13. „Kedves Anyukám! Az utóbbi lapodban írod, hogy csináltattál magadnak egy csizmát, azt okosan tetted. És a kislánynak is vettél cipőt. Ha küldesz valamit, akkor küldjél egypár darab tűzkövet. Az Imre sógortól is most kaptam levelet. A vállusi komámnak addig nem fogok írni, míg nem ír. A Szalai Lajos is írt neki, és annak sem válaszolt. Talán karácsonyra leváltanak bennünket, de ez még nem biztos. Itt már bizony nagyon hideg van. 11 hó 2-án esett a hó és azóta 18–20 fok hideg van, és mindig hidegebbet várhatunk. Üdvözlöm a Váradi családot! Elkelve egy kis hazai kenyér, mert az nekünk itt kalács lenne. A Szalai Lajost alighanem elhelyezik innen. Vigyázz mindenre és magadra.”

1942. november 16. „Kedves Anyukám, a régen várt kopertás lapjaidból már kettőt megkaptam. Az egyikben cigarettapapír volt, a másikban dohány és egy papír. A csomagok még mindig itt vannak nálam. Hogyha el lehet küldeni, aznap megírom. A kis Imre kért egy zsebórát, vagy karórát küldjek neki. Itt nem lehet semmifélét venni. Csak egymástól adnak-vesznek az emberek. Majd a Jóisten hazasegít, akkor kap tőlem egy szép kis órát. Írd meg, hogy a Takács Anti és a Zsebe Jani otthon vannak-e még, vagy berukkoltak? Anyukám, alig várom, hogy megláthassalak benneteket.”

1942. november 23. „Hála Isten, egészséges vagyok, amit apai szeretettel nektek is kívánok. Az az egy bajom van, hogy a fogaimmal sokat kell szenvednem. Kedves Anyukám, talán ebben a télben leváltanak bennünket. A kész csomagok még mindig itt vannak nálam, és az is itt van, ami a Fodorné nevére megy. És ha fel tudom adni őket, azonnal megírom. Egy levelet már küldtem egy szabadságostól. Többfélét megírtam, amit nem volna szabad megírnom. A mostani helyzet tűrhető. 1–2 sebesült van. Télen talán csak nem lesz támadás, ha csak az orosz nem kezd valamit. Telefonügyeletes vagyok, úgyhogy hideget nem kell szenvednem. És ha van egy kis munkám, itt kényelmesen meg tudom csinálni. Erre bizony elég hidegek vannak és nagy a hó is. Mondd meg a Palkó Pali feleségének, hogy a Vastag Jani a leveleket és a fényképet már elküldte a Palinak. A Pali tábori száma: 202/62.”

1942. december 6. „Drága egyetlen Anyukám a lecserélésemet minden nap várom. Nem is csodálom, hogy ritkán kapok tőled levelet, mert bizony errefelé elég nagy hófúvások vannak, nagyon sokszor megáll a forgalom. Ez a levelem, úgy gondolom, hogy csak karácsony felé ér hozzátok, és itt kívánok boldog karácsonyi ünnepeket! Éreztetek magatokat jól, rólam ne aggódj, mert itt a helyzet tűrhető. És úgy hallani, hogy január közepe felé talán leváltanak bennünket. Nem írtál a marhák felől, hogy meggyógyultak-e? És írd meg, milyen idő van felétek? A napokban kaptam egy lapot, az Ilonka írta. És írta, hogy a Varga sógor is berukkolt Kanizsára. Gondolom, ott is nagy a bánat.”

1942. december 8. „Kedves Anyukám, megkaptam azt a lapodat, amelyikben írod, hogy a marhák beleestek a szájfájásba, de hála Isten meggyógyultak. Kívánok nektek boldog karácsonyi ünnepeket! Drága kis Marikám, csak jó kislány légy és Anyukádnak szót fogadj, akkor szeretni fog a kis Jézuska, és fog vinni karácsonyfát és sok szép ajándékot. A Váradi Naca levelét is megkaptam, és a Nagybátyám is írt Zalaapátiból. Az Édesapámtól most kaptam 10 dkg trafikot. Nagyon sokszor csókollak benneteket szeretettel: hű párod és Apukád. Szervusztok!”

1942. december 12. „Drága egyetlen Anyukám, tudatom veled, hogy a balatonfüredi kollega beérkezett hozzánk. Mondja, hogy ott voltál náluk Füreden. Én nem akartam neki elhinni, és akkor győződtem meg, mikor kibontottam a csomagot. Volt benne egy kis szőlő, alma, körte, körtepálinka, 4 dohány, egy kis vaj, egy kis kenyér, és a kacsarészem, amit olyan nehezen vártam már. A 2 kilós csomag még nem ért ide. Nehezen tudtam a leveleteket elolvasni, mert át volt ázva, és úgy értem a levélből, hogy a Németh Gyula leszerelt. Mondd meg neki, hogy üdvözlöm. Boldog karácsonyt kívánok!”

1942. december 16. „Hála Isten egészséges vagyok. A hozzám küldött 2 kilós csomagot is megkaptam teljes hiány nélkül. Meghozta az étvágyamat az a kis hazai, csak a fogaim nagyon rosszak. A szüleim is írják, hogy a feleségemet megtakarítsam. Csak arra kérek, kerülj el a vitát, ahogy lehet. Hidd el, drága Anyukám, nálamnál boldogabb embert nem ismernének el a faluban, mint én, hogyha hazakerülnék. Írod, hogy a Szegefű nagyon rosszul néz ki. Ha nem javul, akkor adjátok el. Épp most kaptam az Imre sógortól két levelet, és írja, hogy karácsonyra leszerel. Kérd meg, hogy legyen szíves segélje eladni a tehenet és mindjárt vegyetek helyette másikat.”

1943. január 4. „Itt küldök egy pár sort szintén egy szabadságostól, és azért tudok bővebben megírni mindent, mert ezt nem cenzúrázzák, és otthon adja fel Magyarországon. Drága Anyukám, hidd el, úgy elfogott a honvágy, nem tudom kifejezni magam. Kedves Anyukám, írod leveleidben, hogy én megsértettelek a szüleim leveléből kifolyólag. Én nem sértettelek meg, csak kértelek benneteket, minden kicsinységen nem muszáj vitatkozni. És az elválásról beszélj! Elégge el vagyunk válva. Nem tudom, hogy nem-e örökre... Már megírtam a szüleimnek is, hogy ne is írjanak a családi ügyről. Talán ennek a büdös pletykának hiszel: villámnak kellene egy is ezekből a tetves fehérnépekből. Tele vannak mindenféle nyavalyával. Volt egy százados, 5 nap alatt belehalt, olyan bajt kapott tőlük.”

1943. január 11. „Itt küldök egy pár sort a Fodor Gyuszitól. Ő kapott szabadságot. Drága Anyukám, itt küldök a Fodortól egy kis csomagot is. Jóformán nem is tudom, mi van benne, mert ezt a csomagot már régen elcsomagoltam. Kis Marikámnak egy kabát, nem tudom, jó lesz-e neki, és van benne sok kis cukor, cigaretta a Váradi sógornak add oda, van benne egy mérleg, és egy gyorsforraló lámpa, egy új húsdaráló, és egy itt van még nálam. Azt meg a Nacának szántam, de nem tudom, mikor érek vele haza. A Fodortól ha küldesz egy kis csomagot, akkor, ha lehet, egy kis töpörtyűt és szalonnát, és vöröshagymát, fokhagymát, de ne sokat, és nagyon kevés kis törött paprikát küldjél, és egy kis hazai trafikot. Igaz, hogy van német cigarettám, de az nagyon gyenge. Üdvözlöm a Váradi sógorékat. Ebben a télben talán leváltanak bennünket. A helyzetünk türhetős, elég nagy tél van, 26 és 30 fok hideg, de várható még hidegebb is. Száz és ezer csókot küldök Drága egyetlen párom és egyetlen kis Marikám. Jó étvágyat kívánok a cukorkához.”

Ez volt az utolsó dátumozott levél. A következő napon (január 12.) volt a doni áttörés, amikor az orosz hadsereg megsemmisítő csapást mért a 2. magyar hadsereg csapataira.

A következő két levélnél nincs feladási dátum megadva, valószínűleg az 1943. január 4-én, illetve a január 11-én keltezett levelek utáni, a bajtársakkal küldött levelekről van szó.

„Most, ahogy írom a leveletem, esik az eső. Nincs jelen korban hideg, csak hirtelen változik az idő. Drága Anyukám, minden leveledben kérdelek, hogy a csomagokat megkaptam-e? Csak a decemberit, azt még nem. Hogyha azt is megkapom, azonnal megírom. Anyukám az a kis kacsahús sokat ért, a zsírából még mindig van, és azt eszegetem egy kis büdös kenyérrel, mert hidd el, olyan rossz kenyeret kapunk, talán odahaza még a disznód sem enne meg. Anyukám akármilyen drágán veszed is a zaharint, okvetlenül küldjél. Rossz sorom nincs, mert telefonista vagyok, úgyhogy hideget nem kell szenvednem. És munkám is van állandóan, egy pár márkát keresek a kis kantinárura. Úgyhogy a zsoldomat mindig haza fogom nektek küldeni. Kb. kitesz 80 pengőn felülit. Volt egy kis kantináru és elköltöttem 30 márka körül, pedig ez kitesz 50 pengőt. Trafikot is vettem jóformán. A kis Marikámnak már van talán 1 kiló cukorkám is. Anyukám, én ha találnék szabadságot kapni, én el sem tudnám minden félmet vinni magammal. Egyedül vagyok arról a vidékről, nincs egy közeli falubeli sem. A Fodor Gyuszi is 16 kilométerre van. Drága Anyukám, írod, hogy a cocád elég szép, annak csak igazán örülök, de engem ne is várjatok, egy évet ki kell töltenünk a fronton. De azért bízunk, talán csak leváltanak ebben a télben bennünket.”

„Drága egyetlen Anyukám, az Imre sógornak megírtam egy komárvárosi [ma Zalakomár] fiút, te úgysem ismerted, hogy meghalt. Nem tudom, megkapja-e azt a leveletem, mert nem szabad megírnom, de úgy hiszem, hogy keresztülesett a cenzúrán. A neve Horváth János, csapi születésű, de Komárvárosra nőült. Megkönnyeztem szegény gyereket. Még előtte héten itt volt nálunk a gyengélkedőben. Még itt volt nálunk, mindennap én nálam volt itt telefonszobában és elbeszélgettünk. Még meg is kínáltam egy kis hazaival. És azon kérte a Jóistent, hogy még itt lesz nálunk, addig történjen meg a vállalkozásuk. A Donon innen volt még egy pár orosz bunker, és ezek tele voltak katonasággal. És ezek az oroszok majdnem minden héten elvitték a mi őrségünket, de nem ám itt, ahol vagyunk, hanem kint a fronton. És ez a szegény gyerek be volt osztva ennek a támadására. Mikor elment tőlünk, elbúcsúzott tőlem és azt mondta: »Na Józsi, nem tudom, látjuk-e egymást.« Szegény gyerek érezte a halálát, pedig fiatal házasság. És bekerült ebbe a támadásba. Az akna szétroncsolta a bal lába szárát és a fején is volt sérülés. Mikor behozták ide hozzánk 12 hó 30-án éjjel még élt szegény. Csak annyit tudott mondani, hogy a lába nagyon fáj és elaludt örökre. 12 hó 31-én halt meg és újév napján temettük el. Mivel földim volt, elengedtek és rám bízta a temetkezést. Mert a zsidók szokták eltemetni a halottakat, és én utánuk igazgattam. Megírtam a feleségének is, szintén ettől a szabadságostól küldöm. És ha odamegy hozzád az a kis Menyecske, megmondhatod neki, hogyha a Jóisten hazasegít, akkor viszek a sírjáról fényképet. A szegény Vastag Jani is vele volt ebben a támadásban, de annak szerencséje volt. Nem lett semmi baja, pedig azt már sok minden érte. Van egy kilóra való szalonnam is. Ha írsz levelet, semmi különöset ne íráj ezekről a katonai dolgokról, mert én bűnhődnék érte, kapnék érte egy pár hónapot. Mintha ezt nem is írtam volna! Kívánok Boldog újesztendőt és jó étvágyat a kövér cocahusihoz. Hogyha töltitek a hurkát, gondolatok rám is! Nagyon-nagyon sokszor csókollak benneteket szeretettel: hű párod és szerető Apukád.”

A megkapott levelek között szerepel testvérétől és komájától (Fábián János) írott is az otthoni címre küldve. Ugyancsak található egy levél Katona Lajosné Balatonfüredről, akinek a férje szintén nem tért haza. Katona Lajosné (1943. június 03.) érdeklődik Kálóczi Józsefnétől, hogy tud-e valamit a két férfi találkozásáról.

Kálóczi József sajnos többé soha nem térhetett haza. Elhalálózása valószínűleg a január 12-én bekövetkezett orosz inváziókor történt. De lehet, hogy fogságba esett és ott hunyt el. A visszavonulás során is sok magyar katona megfagyott.

Kálóczi József honvédet a Vöröskereszt is kereste. Az 1943. április 20-án keltezett levélben megírták, hogy a hozzátartozó ügyében megtették a szükséges lépéseket. Több levél e szervezettől sem érkezett.

Zalakomár községben a Polgármesteri Hivatalban érdeklődtem Kálóczi Józsefről. Az anyakönyv szerint halálának vélt időpontja: 1943. február 15. (bíróági végzés alapján).

Sajnos, a család azóta sem tudta meg, hogy hol nyugszik a szeretett édesapa, nagypapa.

E levelek részbeni közreadásával emlékezem a Donnál elesett több tízezer hősi halottra, bízva abban, hogy az emberiség tanult a múltból és nem lesz többé világháború.

Bodó Imre

Uhl Antal, „az üldözöttek papja”

Uhl Antal 1902. január 16-án született Mohácson. Iskoláit szülővárosában és Pécsen végezte. 1924. június 22-én szentelte pappá gr. Zichy Gyula püspök. Papi működésének első állomása Bakóca volt. A francia kötődésű Mayláth család kihelyezett káplánjaként tökéletesíthette nyelvtudását. Itt ismerkedett meg a családnál gyakornokoskodó Fekete Istvánnal, a későbbi íróval, aki két évet töltött el a birtokon. A nemesi családnál megkötött barátságuk életre szóló volt. Ugyan útjaik elváltak, mert Uhl Antalt Hőgyészre, majd Pécsváradra helyezték, Fekete István pedig vezető gazdatiszt lett Ajkán.

1932-ben a gazdasági válság miatt sokan vándoroltak ki Franciaországba. A nyelvet jól beszélő papot kerestek, így Uhl Antal megpályázta ezt a lehetőséget. Lille-be került, ahol a magyar kolónia lelkesze lett. Itt számos kulturális és vallási rendezvényt szervezett, erősítve a két nép barátságát.

1941. március 15-én foglalta el új állomáshelyét mint Párizs magyar lelkesze. S egyben megkezdte embermentő tevékenységét is. Több száz zsidó családot mentett meg a deportálásoktól, haláltáboroktól. De német tisztet is ápolt, illetve hazajuttatott, megmentve a hadifogságtól. 1942 októberében a Gestapo házkutatást tartott nála, ennek során az okmányok, úrlapok egy részét lefoglalták. November kapta meg az értesítést, hogy XII. Pius pápa augusztus 13-án pápai káplán címmel tüntette ki.

1943. január 8-án tartották a hadbíróági tárgyalást a német katonai törvényszéken, ahol zsidópártolás, okiratscsempészés miatt öt hónap börtönre ítélték, de a bíró ideiglenesen szabadlábra helyezte, mivel kevés bizonyíték állt rendelkezésre. Ekkor a Magyar Kormány táviratilag hazarendelte. Február 7-én végleg elhagyta Párizst. Még ebben az évben Virág Ferenc pécsi püspök ideiglenes adminisztrátornak nevezte ki Baranyaszentgyörgyre. A pár hónapnyi ott-tartózkodásból végül 39 év lett.

1946. december 12-én a Pécsi Ügyészségre idézték németpártolásért, mert felemelte szavát a kitelepítések miatt. Nemcsak lakásába költöztetve mentett meg egy családot a kitelepítés elől, hanem számtalan szegény famíliát látott el élelemmel az 1950-es években.

1958-ban találkozhatott ismét Fekete Istvánnal és 1970-ig minden évben egy hónapot töltött az író, felesége, Edith asszony társaságában, Baranyaszentgyörgyön, Uhl Antal plébánialakjában. E látogatásokról többször is megemlékezett nagy magyar írónk és számtalan felvétel is készült, amelyek megtalálhatók a dombóvári Fekete István Múzeumban.

1971. április 7-én címzetes vaskaszentmártoni préposttá nevezték ki. Életmentő tevékenységét elismerve többször is meghívták a Magyar Rádióba, a Pécsi Körzeti Stúdióba, a Vatikáni Rádióba. Számos újságcikk is megjelent róla. De ő maga is sok-sok előadást tartott Budapesten, Pécsen és közölte írásait az *Új Ember* katolikus hetilap is. 1982. január 19-én az Országos Béketanács kitüntette *A Békéért* érdeméremmel. A Zsidó Hitközség ezüst poharat, dr. Cserháti József püspök pedig miséző kelyhet adományozott neki.

1982. április 10-én, nagycsütörtökön este adta vissza lelkét a Teremtőjének. Április 16-án helyezték örök nyugalomra Mohácson a családi sírboltba.

2012. április 11-én Baranyaszentgyörgyön a 30 éve elhunyt papra emlékeztek. A zsúfolásig megtelt templomban Rosner Zsolt sásdi plébános köszöntöte a helyi, sásdi, dombóvári és a környező települések, volt filiák híveit, a paptestvéreket és a megjelent rokonokat. A szentmisét dr. Udvardy György megyés püspök celebrálta. Szentbeszédében többek között megemlékezett Uhl Antal példás életéről és munkásságáról, aki köztudottan minden rendszerben ember tudott maradni. Életeket mentett a náciizmus alatt Párizsban, de segítette a szegényeket itthon és a német kitelepítések ellen is felemelte a szavát. Majd Rostás Jenő dombóvári apátplébános emlékezett Uhl Antalra, akit személyesen is ismerhetett, hiszen ő követte a nagy elődöt a baranyaszentgyörgyi plébánián, ahol 20 évig szolgált az itteni falvak híveit. Az akkori megemlékezés koszorúzással zárult. Szobránál elhelyezték virágaikat volt hívei, a község önkormányzata, dr. Udvardy György megyés püspök és a dombóvári Fekete István Kulturális Egyesület.

Életútja és példája révén nem véletlenül nevezték és nevezik a műsorszerkesztők és hűséges hívei is „*az üldözött papja*”-nak, akiért a zsinagógákban is imádkoztak világszerte. Halálának 10. évfordulóján emléktáblát avattak tiszteletére. A templomot övező teret pedig róla nevezték el. 1995-ben szobrot állítottak a hálás hívek. A bronzból készült művet Mayer Mihály megyés püspök és dr. Schönberger András pécsi főrabbi áldották meg.

Halálának 35. évfordulója alkalmából Mohácson is megemlékeztek Uhl Antaltól. Szülőházán emléktáblát helyeztek el május 5-én, majd a résztvevők felkeresték sírját és szentmisét is bemutatnak emlékére. A baranyaszentgyörgyi polgármester, Eizemann János kezdeményezését Szekő József mohácsi polgármester is támogatja. Természetesen Baranyaszentgyörgyön is szentmisével emlékeztek, illetve koszorúzást is tartottak szobránál, április 23-án.

Felemelő érzés fogott el, amikor ezekről a megemlékezésekről tudomást szereztem, mert köztudott, életének felét ebben a baranyai faluban töltötte el, beletörődve abba, hogy a fényes Párizs után is van élet, mint ahogy mondta: „*Ott is az Istent szolgáltam, meg itt is!*”

*Uhl Antal szobra
Baranyaszentgyörgyön*

Bodó Imre

A hajósi svábok kitelepítése

Még javában folyt a háború, a fogolytáborokból még hónapokig vagy évekig nem tértek haza a férfiak, még az 1945-ös május 9-i békekihirdetés előtt vagyunk, de már elkezdődött a XX. század legnagyobb népvándorlása: egész népeknek az összevissza dobálása, kitepése az anyaföldből és elhurcolása idegenbe, kényszermunkára hajszolása, idegen országba való elűldözése.

Amikor megkezdődött a zsidók elleni hadjárat, a hajósi Manó bácsi egy gyermekmondókával utalt a jövőbeni eseményekre, amelyek szóról szóra bekövetkeztek:

„Ringel, Ringel, Reihe,
alle kommen an die Reihe.”
(Körbe-körbe, karikába,
mindenki várhat a sorára.)

A politika által előidézett események rohamos gyorsasággal, szinte torlódva követték egymást 1944. december végétől 1954-ig, mintha sose szakadna végük – és nem csak Hajóson volt ez így, és nem csak németlakta területeken.

Lássuk a mindenfajta elhurcolás és meghurcolás, kitelepítés, áttelepítés és egymásra telepítés, kitaszítottság tényeit és azok okait, elsősorban Hajós szemszögéből! A népcsoportokkal szemben elkövetett törvénytelenéseknek hihetetlenül széles skáláját kell felsorakoztatnunk: katonai szolgálatok a II. világháborúban; 1943-tól kezdve jó néhány évig fogolytáborok mindenfelé Európában; 1944 elejétől kezdve a Dél-Bácskában élő németek és magyarok menekülése Tito üldözése elől – néhány család Hajóson keresett menedéket; kényszersorozás a német hadseregbe 1944 augusztusától; Volksbund-tagok, SS-családok menekülése az orosz hadsereg közeledésére 1944 őszén; szovjet kényszermunkatáborba való hurcolás 1944. december 26-ától; elhurcolás a kalocsai tolonctáborba 1945. május végén; telepések önkéntes házfoglalása már a kalocsai táborba való elhurcolás másnapjától; a kalocsai tábor felszabadításával hazatérés Hajósra 1945 augusztusában; 1946-ban a Dunántúl három falva, Hidas, Püspöknádasd és Tevel németjeinek rátelepítése a hajósiakra, mivel a német kormány már nem fogadta be őket; az első betegszállítmány hazaérkezése a Szovjetunióból 1946-ban; 1947 tavaszán kitelepítés a megye déli részén lévő sváb falvakba, a hajósiak rátelepítése Vaskút, Csávoly, Csátalja és Gara németjeire, hogy felszabaduljanak a hajósi házak a Felvidékről áttelepítendő magyar családoknak; 1947 áprilisától megérkeznek a Felvidékről a magyar családok; 1947 őszén megkezdődik a kitelepítés Németországba; 1947 októberében a nők hazaérkeznek a málenkij robotból; 1948 januárjában történt az utolsó kitelepítés Németországba; 1949-ben a férfiak szabadulása a szovjet munkatáborokból; 1951. november 30-án a Hajóshoz tartozó Érsekhalomról három magyar családot elhurcolnak a Hortobágyon lévő 12 „kuláktábor” egyikébe, Tedejre; 1953. október 16-án szabadulás a hortobágyi táborból; 1954-ben hazaérkeznek az utolsó, a Szovjetunióba elhurcolt, majd a Tiszalökön és Kazincbarcikán munkatáborban dolgoztatott férfiak.

Ez a kis írás nem teszi lehetővé az összes felsorolt esemény megvilágítását, ezért itt a legbonyolultabb kérdéskörnek, a kitelepítésnek néhány aspektusát vizsgáljuk meg. Fontos dolognak tartunk minden ismertetést a háborút követő magyarországi eseményekről, mert az a tapasztalat, hogy még a XXI. században is kételkedő és hitetlenkedő emberek sokasága él, akiknek a történelemsokról nincs tudomása, mivel elmondásuk, továbbmondásuk

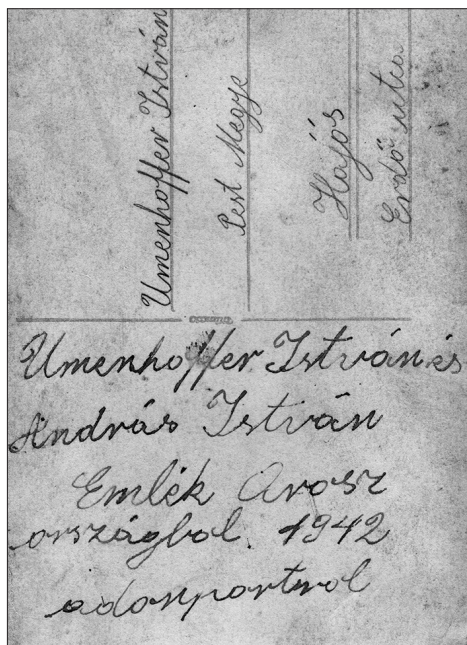
fenyegető tilalom alá esett. Legtöbb esetben még a családon belül se tudhattak a családtagok arról, hol és mi történt párjuk, szülőjük vagy nagyszülőjük, közeli rokonuk élete vagy halála körül.

A háború után problémák sokasága torlódott fel Európában, így Magyarországon is. Az ember azt gondolná, hogy elegendő lett volna problémának a háború okozta szegénység és rombolás felszámolása. Ehelyett a háború győztesei elkezdtek kacérkodni a fajilag tiszta nemzetállamok eszméje megvalósításának kísérletével, amellyel mesterségesen egy kontinensnyi népvándorlást indítottak el.

A XX. század talán legörültebb gondolata és megvalósítási kísérlete volt az etnikailag „tisztá” nemzetállamok létrehozására. „A faji alapra helyezett politika a náci Németországból indult ki. A faji gondolat megvalósítása a gyakorlatban azt jelentette: a német élettérből kiűzik a fajilag idegeneket, és helyettük betelepítik az élettéren kívül élő németeket. Hitlernek a mintegy harminc évre szóló Generalplan Ost-ja (Keleti Általános Terve) 4,5 millió német betelepítését és 31 millió helyi lakos Nyugat-Szibériába való kitelepítését irányozta elő.” Az „egy állam – egy nemzet” elve idegen testet látott a nemzeti kisebbségekben. Az etnikai homogenitás eszméje számos közép-kelet-európai politikust, társadalomtudóst és értelmiségit megfertőzött. Ezt bizonyítja, hogy születtek ilyen irányú tervek, gondolatok és indulatok cseh, szerb, lengyel, román és magyar fejekben is.

Csak a mi földrajzi térségünkre vessünk egy pillantást, hogyan alakult át Közép-Európa etnikai térképe! A németiség kitelepítése Európából olyan eredményes volt, hogy Lengyelországból és Csehszlovákiából teljes mértékben megtörtént. Németországot nem tekintve németiség csak Romániában és Magyarországon maradt. Tito vérengzései elől menekülnie kellett egyrészt a határokon túl rekedt magyaroknak és németeknek, másrészt az 1941-ben hazahozott, a Bácskában letelepített bukovinai székelyeknek. 1947 júliusa és 1948 nyara között Szlovákiát akarták megtisztítani a magyaroktól, és mintegy 110 ezer magyar nemzetiségűt kényszerítettek az ősi föld elhagyására.

Országunkban a német kitelepítések követelésének leghangosabb hívei a Nemzeti Parasztpárt és a majd hatalomra került Kommunista Párt voltak (Kovács Imre, Gerő Ernő, id. Antall József stb.). Hátborzongató olvasni azokat a gyűlölettől fűtött mondatokat, amelyek a magyar értelmiségi réteg szájából hangzottak el. Érthetetlen módon a paraszti sorból származott népi írók ugyancsak „idegen szellemiséget” láttak a németiségben, amelytől a magyar népet meg kell szabadítani, például az következők: Kovács Imre, Illyés Gyula, Veres Péter, Kodolányi János, Németh László, Féja Géza, Erdélyi József, Szabó Dezső és sok más

Életjel a Don partjáról (Képeslap, Umenhoffer Istvánné tulajdona)

1 Stark Tamás: Népeségmozgás Közép-Kelet-Európában, <http://www.historia.hu/archivum/2004/0405stark.htm>

jelentős író.² Miközben megrázó módon ábrázolták a magyar parasztság anyagi-szellemi nyomorát, szemellenzős módon nem akarták meglátni a nemzetiségek zsellérsorsú népének hasonló szenvedését.

A németiség elleni hajszát Magyarországon például a következő és hasonló politikai nyilatkozatok kísérték.³ A *Kis Újság* 1945. április 18-i számából idézet: „A ’német mérget’ ki kell folyadni, a ’német fekélyt’ ki kell metszeni a most már gyógyuló nemzet testéből.” Illyés Gyula gondolata: a svábokat a Habsburgok azzal a szándékkal telepítették le, hogy a magyarokat leigázzák, ezért „nyugodt szívvel el lehet őket üldözni”. Teleki Géza oktatásügyi miniszter: „A volksbundosokat munkatáborokban kellene számunkra hasznot hajtókká tennünk, a rendesebbeket terméketlen földekre telepíteni, ahol magas munkakultúrájuk révén még hasznot termelnének nekünk.” Id. Antall József újjáépítési miniszter: „Nemzetpolitikai szempontból nem kétséges, hogy Magyarországnak érdeke, minél nagyobb számban hagyják el a németek az országot. Soha nem lesz ilyen alkalom, hogy megszabaduljunk a németektől.”

Tildy Zoltán: „A svábok vagyonához a földreformon keresztül kell hozzájutnunk.” Kovács Imre népi író fogalmazta meg a legelhíresültebb jelszót a *batyu* szimbólummal. 1945. április 22-i nyilatkozata: „Nem érdemli meg a svábság a kegyelmet. [...] nincs irgalom, nincs kegyelem. A legradikálisabb megoldást követeljük: A svábokat egytől-egyig ki kell telepíteni az országból. [...] Takarodjanak, úgy ahogy jöttek. Egy batyuvál a hátukon.”⁴

A kormánynak és a pártoknak természetesen kellett az érvek sokasága a kitelepítési politika mellett. Ilyenek voltak a belföldi érvek közt az 1941-es népszámlálás adatai és a németiségnek a Volksbundhoz való kötöttsége, a „kollektív bűnösség”, a külföldiek közt pedig a nagyhatalmak nyomása, valamint a potsdami konferencia döntése. Kolozsi Ádám az utóbbi kettőt, a hivatkozást a nagyhatalmak nyomására, valamint a potsdami konferenciára is legendának minősíti: „Régi legenda, hogy a nagyhatalmak kényszerítették Magyarországot a kitelepítésre, mert hogy a potsdami konferencia rendelkezett erről. Már Rákosiék is ezzel védekeztek, de a valóságban a dokumentumokból az derül ki, hogy a szovjet és a magyar állítással ellentétben Potsdamban nem előírták, csak jóváhagyták a kitelepítéseket.” Stark Tamás szerint is „a magyar kormány kérte 200–250 ezer ’fasiszta’ német kitelepítéséhez a nagyhatalmak jóváhagyását.”⁵

Nagy Imre belügyminiszterként nagy szerepet játszott a kitelepítés tervezetének és végrehajtási utasításának sínre tételén. A minisztertanács 1945. december 22-i ülésén (MKP) terjesztette elő a 12.330/1945. M. E. sz. kitelepítési alaprendelet tervezetét, amelynek 1. §-a általánosan ismert: „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.”⁶ Majd 1946. január 15-én ugyancsak ő írta alá a kitelepítés végrehajtását szabályozó rendeletet. A rendelet végrehajtása az országban döbbenetes gyorsasággal, mindössze négy nap múlva megkezdődött. Akkor, 1946. január 19-én elindult az első szerelvény Budaörs 786 német

2 Schwabenschicksal in Ungarn, a Terror Háza Múzeum ismertető anyaga 4. oldal (név nélkül).

3 Olt, Reinhardt újságíró: *Franfurter Allgemeine Zeitung* 2006. szept. 9. 37. A nyilatkozatokat a szerző fordította.

4 Gonda Gábor: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kitaszitottsag_a_magyarorszagi_nemetek_sorsa_a_masodik_vilaghaborut_koveto_evekben/

5 Kolozsi Ádám: Mi svábok jó magyarok voltunk, https://index.hu/tudomany/tortenelem/2016/01/19/svabok_deportalasa_kitelepitese

6 http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/nemetek/csobanka/minket_is_uldoztek/pages/029_12_330_1945_m_e_szamu.htm

lakójával Németország amerikai megszállási övezetébe. Ez a nap, *január 19-e* lett a Magyarországi Németek Elhurcolásának és Elűzetésének Emléknapja, amit 2012 óta minden évben *hivatalos állami emléknapként* országos szinten megünnepelünk.

Döbbenetes, hogy milyen kevesen voltak bátrak szót emelni a németiség ellen tervezett és megvalósított embertelenséggel szemben. Néhány hőse van azonban az ellenállásnak, tiltakozásnak a hivatalos politikával szemben: Bibó István, Keszthelyi Nándor, Kertész István, Mindszenty József hercegprímás, a 26 igaz kiáltványa és mások. Arcképük⁷ a Terror Háza 2006-os, *Magyar tragédia 1946 – Német sors Európában, sváb sors Magyarországon* című kiállításán legfelül volt látható. A kiállítási terem másik oldalán sorakoztak egymás mellett azoknak a felelősöknek a fotói, akik saját népük ellenségei lettek.

A magyarországi németiséget a *kitelepítés* több hulláma érintette. Hajóson a kitelepítések évei 1945. május végén kezdődtek el, és eltartottak 1948 nyaráig. Ezek alatt az évek alatt sose szünetelt a rettegés, hogy a családokat mikor zavarják ki a saját házukból, fél órai vagy egy napnyi összecsomagolás áll-e rendelkezésükre, és a ház előtt megálló járművek majd hová viszik őket, megmaradhatnak-e Magyarországon, vagy menni kell nyugati vagy netán keleti irányba.

Az történt, hogy legelőször házuakat és teljes vagyonukat kobozták el, és esetleg falujukat is el kényszerültek hagyni, de megmaradhettek az országban, kereshettek maguknak befogadó házat, családot és munkát, és a befogadást cserébe beállhattak hónapokra, de inkább évekre ingyen munkaerőnek, és Hajós talán soha többé nem lett otthonuk. Az 1947 áprilistól 1948 nyaráig tartó nagy kitelepítések idején azonban már az országból is száműzték őket.

Hajóson 1945. május végén az embereket családotul hurcolták el a kalocsai tolonctáborba, amely érthetetlen módon egyedül a hajósi németiségnek készült. Pedig a faluból 5, illetve 8 km-re, aztán csak néhány tíz kilométerrel odébb Baja környékén egymást veszik körül a sváb települések, de a kalocsai toloncba csak hajósi családok kerültek, vegyesen csecsemőkortól a nagyszülők korosztályáig. Szauter Ferencné Fiedler Judit hajósi krónikája szerint 420 fő. A hajósiak azt a magyarázatot fogadják el hitelesnek, hogy Hajós népét a Kalocsai járás sújtotta ezzel a büntetéssel, míg Császártöltés a Kiskörösi járáshoz, Nemesnádudvar a Bajai járáshoz tartozva, azok védelmében részesült. Három hónap múltán, augusztus végén felszámolták a tábor, ám addigra ezeknek a családoknak már nem volt otthonuk, mert a kitoloncolásuk másnapján már megjelentek

Hajósiak az ausztriai Rustban, háttérben a barakk, amelyben Németországba menet elszállásolták őket (Stadler Ferencné tulajdona)

7 Stark Tamás, <http://www.terrorhaza.hu/hu/idoszaki-kiallitasok/magyar-tragedia-1946>

az Alföld agrárproletárjai, akik úgymond *kiigényelhetők* bármelyik házat, amelyik nekik megtetszett, és onnan kiebrudalhatták a háztulajdonos családot.

Május végén a német falvakat, így Hajóst is időben elsőként a magyarországi belső migrációs csoportok lepték el, főként az alföldi nincstelen szegényparaszti tömegek, a *telepesek*. A telepeseket nem a politika kényszerítette a sváb falvakba, hanem önszántukból jöttek házat és földet foglalni. A sváb falvak gazdagsága vonzotta őket. A házfoglalással természetesen együtt járt ugyanis a kitelepített sváb teljes ingó és ingatlan vagyonának birtokba vétele. Ahogy kitelepítették a hajósiakat, másnap már jöttek a készbe és a készre. Fegyveres nemzetőrök kíséretében, durungokkal felfegyverkezve, hangos szóval jelszavakat skandálva járták az utcákat: „*Magyaroknak kenyeret, sváboknak kötelet!*”; „*Földet, kenyeret, fasisztának kötelet!*”; „*Házat, földet nem adunk, inkább kapát-kaszát ragadunk!*”; „*Bundistáknak, fasisztáknak öt perc az élet, öt perc, és nincs tovább!*” Hajósra Kiskunhalasról, Bócsáról, Kecelről, Kalocsáról, Miskéről, Fajszról, Pirtótól, Szankról, Fehértóról, Csaláról, Ókécskéről stb. érkeztek. Mikor fölélték az ingyen az ölükbe hullott vagyont, és azt újra kellett volna termelniük, de termelési tapasztalataik és munkakedvük nem lévén, a földjeik, szőleik fokozatosan elvadultak, ők maguk pedig visszaszegényedtek, akkor 1956 előtt, négy-öt család kivételével, szinte észrevétlenül mind elmentek, vagy vissza a homoki tanyavilágba vagy Sztálinváros felépítéséhez.

A kitelepítésnek egy másik formáját, az ún. *rátelepítést* a hajósi népnek kétféle formában kellett elviselnie. Rátelepítés az, amikor a törvény erejével és hatósági erőszak alkalmazásával nagyobb néptömegeket kikényszerítenek egy településről, és betelepítik egy másik település lakosságának nyakára. Ennek célja, hogy a településből való eltávolításuk révén helyet biztosítsanak valamilyen másik közösségnek. Az adott esetben a német kitelepítetteknek valamely csoportját rátelepítették egy másik település sváb lakosságára. 1946 nyarán történt, hogy Hajós népére ráköltöztették három dunántúli falu, Püspöknádasd (ma Mecseknádasd), Tevel és Hidas német lakosságának egy részét, kb. 1200 főt. Amikor az 1946 májusában Németországba indított vonatok népét már nem fogadta be az amerikai zóna, visszafordították őket, és a családokat szétosztva, kb. három hónapra elhelyezték őket a falunkban. Nagyszüleimék házában akkor a dunántúli hat fővel megszorodva nap mint nap összesen 12 fő ellátását, elszállásolását és étkeztetését kellett megoldani.

A következő évben, 1947 tavaszán Hajós népét ugyanilyen elgondolás szerint néhány bácskai falunak kellett befogadnia. Csávolynak, Csátaljának, Garának, de mindenekelőtt Vaskút családjainak vállalni kellett a rátelepítéssel együtt járó költségeket, szintúgy elviselni a házukba betelepített idegen svábok nyűgét.

Az 1947-es és 1948-as év a Németországba történt *nagy kitelepítésé* volt, ahogy a hajósiak nevezik, amelynek célja az volt, hogy felszabaduljanak a házak a Felvidékről áttelepítendő magyarok részére. A magyar–csehszlovák lakosságcseréről szóló egyezmény – eszmeiségét tekintve – össze sem vethető a fentebb leírt politikai intézkedésekkel. Itt végleges lakosságcseréről, a felvidéki magyarságnak a hazájából való végleges kiűzetéséről és a magyarországi sváb falvakban való végleges letelepítéséről van szó, ugyanakkor a németeknek a Magyarországról való végleges száműzetéséről. Itt a tiszta etnikumú államok létrehozása politikai eszméjének a valóságba való átültetése valósult meg.

Hajósra 1947 áprilisától kezdve érkeztek a felvidéki magyarok. Olykor találkozott a házban még bent lakó sváb család és a házba beköltözni parancsolt magyar család, és egyik jobban sírt, mint a másik, mert mindkettőnek a házat és hazáját kellett otthagynia.

A Németországba kitelepített hajósiak legtöbbje hazatért. Zónákon átküzdve magukat, többszöri visszavetés után is hazaszöktek. Anyai nagypapám többször bizonygatta fal-

A Török család Waldheimben, a bal oldalon Ginál Judit, aki a hazafelé utat falábbal tette meg (Geiger Ferencné tulajdona)

kensteini befogadó gazdájának, hogy mire elfogy a hazulról hozott szalonna, addigra ott-hon lesznek a nagymamámmal. A német gazda csak ingatta a fejét: „*Nie und nie, Paul, das kommt nicht mehr soweit.*” (Pali, soha-soha, az már nem soha lesz lehetséges.) „– *Márpedig mi addigra otthon leszünk!*” És 1949 május végén egy nap bekopogtattak az akkor éppen az érsekcsanádi Duna mellett lakó családunkhoz. Ginál Judit a reménytelen hosszú utat Waldheimből haza falábbal tette meg.

„A két és fél évig húzódó telepítések során mintegy 170 ezer sváb kényszerült elhagyni szülőföldjét. Az 1941-ben még közel félmillió magyarországi németesség száma a háborús veszteség, a menekülés és a kitelepítések következtében 200–220 ezer fővel csökkent. A svábság kitelepítésével az ország legeredményesebb mezőgazdasági termelőit és iparosait vesztette el. Ezt a veszteséget azóta sem tudtuk kiheverni.”⁸ A Terror Háza egyik összefoglaló anyagának záró bekezdése is a németesség elüldözését veszteséggként könyveli el: „A svábok, ahogy egykor Magyarországon, úgy régi-új hazájukban újra gyökeret eresztettek. [...] Tehetségük, szorgalmuk, munkabíráskuk meghozta gyümölcsét. Németország nyert általuk, Magyarország pedig veszített. Ismét.”⁹

Még egy fontos dátum van, amelyre a hazai németességnek nagyon sokáig kellett várnia. Ez 1950. március 25. (3.§ [1]) volt, amely visszaadta a magyar állampolgárságot a magyarországi németességnek. A rendelet így szól: „Az áttelepítésre vonatkozó rendelkezések hatálya alá eső mindazok a személyek, akiket nem telepítették át, úgyszintén azok, akiknek áttele-

8 Stark Tamás, <http://www.terrorhaza.hu/hu/idoszaki-kiallitasok/magyar-tragedia-1946>

9 Stark Tamás: Magyar tragédia, 1946. A Terror Háza Múzeum ismertető anyaga.

Fuszenecker Pál és családja 1949-ben, háttérben az a tanyaistálló, amelyben hazaszökésük után, házuk akkor már nem lévén, meghúzták magukat (Jagicza Andrásné tulajdona)

*pítésére sor került ugyan, de a jelen rendelet hatálybalépésekor Magyarországon tartózkodnak és az erre vonatkozó rendelkezések szerint jelentkezési kötelezettségüknek eleget tettek, magyar állampolgárok és a Magyar Népköztársaságnak a többiekkel minden tekintetben egyenlő jogú polgárai.*¹⁰

Kiszámítható, nem hónapokban, hanem években, hogy 1944 karácsonyától 1950. március végéig a némettség tagjai a csecsemőtől a meglett korú öregekig mennyi ideig voltak hazátlanok, számkivetettek, földönfutók, kisemmizettek és megvetettek.

Ám addigra már, tehát 1950-ig, a korábban egységesnek mondható Hajós lakossága más településekhez hasonlóan szétzilálódott. Az egyik nagybátyám így fogalmazott: „Hajós csak 1945-ig létezett, 1945-ig volt.”

Utolsó gondolatként érdemes eltöprengeni annak a lassan háromszáz éves szimbolikus batyunak a történetén, amelyet Kovács Imre emlegetett. Őseink valóban csekély holmival érkeztek be Magyarországra. Mégis a holminál sokkal nagyobb értékekkel. Egy kultúrnép érkezett ide, amelyre a török idők után elengedhetetlenül szükség volt, hogy élet költözzön az országba. Dr. Gyenes Antal véleménye: „A németek termelési kultúrájukat tekintve kétségtelenül a legmagasabb szintet képviselték a Bácskába érkező telepések között.”¹¹

A betelepített némettség nem nyugodott bele a kezdeti évek, évtizedek nincstelenségébe, hanem hatalmas erőfeszítéssel az ország különböző részein rendezett falvak és városok sorát hozta létre. Mezőgazdasági munkájukkal a Bácskában és a Bánátban megteremtették Európa éléskamráját. A hajósiak a falujukat a mocsárból emelték ki, amelyet fokozatosan szebb külsővel láttak el. Megteremtettek egy híres szőlő- és borkultúrát, aminek következtében létrejött a hajósi ékszerdoboz, a pincefalu.

10 Magyar Közlöny 1950. március 25. (52. sz.).

11 Gyenes Antal: Észak-Bácska monográfia. Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 1972. 49.

Úgy gondolom, hogy a németiség határtalan szorgalmával, törvénytiszteletével megbízható, jó államalkotó elem. Magukról azt a szólást mondják, hogy meztelenül zavarják be őket az erdőbe, és új ruhába öltözötten jönnek ki onnan. De rá kellett döbbernünk a legújabbkori történelemnek egyik nagy tanulságára, hogy nehéz a nemzetiségi lét, mert mindig támadásoknak van kitéve.

Írásomhoz hozzáfűzöm családunk tragédiájának rövid összefoglalását. Az 1945–1953 közötti időszakban koldusszegényen vándoroltunk egyik faluból a másikba, falvakból tanyaakra, néha egy héten belül egyik házból a másikba, míg végre a szülői ház visszavásárlásával lezárhattuk tíz stációból álló vándorlásunkat. 1953. február 2-án Gyertyaszentelő Boldogasszony visszavezetett bennünket az otthonunkba.

Ezen évek alatt átéltük a magyarországi németiség szenvedésének jó részét: a kilakoltatást öt perc alatt, teljes vagyonekobzást és jogfosztást, a kitelepítést Németországba, más németek ránk telepítését, nagypapánk révén egy teljes évi börtönbüntetést.

A sors kegyességének köszönhetően viszont kimaradt életünkől az elhurcolás a kalocsai tolonctáborba (ahová csak hajósi németeket hurcoltak el, más németeket nem), a málenkij robot három vagy öt, a tököli vagy kazincbarcikai büntetőtáborokkal együtt esetleg nyolc éve, aztán a vaskúti népre való rátelepítésünk is. Szinte hihetetlen a csoda: családunk minden tagja életben maradt a felfordult világban, a zűrzavar hosszú évei alatt.

Amit családunknak elengedett a történelem kuszasága és a politika önkénye, azt viszont Hajós népe összességében mind elszenvedte. A politika győzedelmeskedett, kiadott jelszavának megfelelően. Ahogy egy batyuval érkeztek őseink Magyarországra, úgy hajtották végig a németiséget egy batyuval, sőt, batyutlanul a háború utáni évek országútjain. De ahogy Brecht Kurácsi mamája nem lett semmiféle kufárkodással gazdagabb, csak fáradtabb és elkeseredettebb, mi is minden vagyontól megfosztva, szegénységben és lélekben is megtörtén, meggyötörtén hagytuk magunk mögött ezeket az éveket.

Schön Mária

„Éjjel kezem feltartom”

Részlet egy készülő szociográfiából¹

Nagyanyám, Vajda Zsuzsanna korán elvesztette az édesanyját. Apja vasutas volt; menet közben megismerkedett egy felvidéki lánnyal, akit feleségül vett és kislányával hozzá kötözött.

Az új asszony igazi mostohának bizonyult. Nagyanyám gyakran mesélte, hogy őt okkal és ok nélkül megalázta, verte; előfordult, hogy büntetésből fához kötötte.

Egyszer, amikor az apa hazaért, szembesült a zord tényekkel: kislányán látszottak a vörös külsérelmi nyomai. Számon kérte feleségét, majd a következő hasonló eset után hazajöttek Kajdacsra. Zsuzsikát nővére családjára bízta, ahol ő lett a negyedik gyerek.

¹ Az írás a *Kocsikerék a nyakcsigolyánál* című, most készülő szociográfia részlete. Elmondta: Dér Miklósné (sz. K. Szabó Aranka Zsuzsanna, Dunaszentbenedek, 1943).

Nagyanyám arról az időszakról szépeket mesélt. Élte a kajdacs serdülő lányok életét, segédkezett a ház körül. Hamarosan pénzkereső munkával (vízhordás, marokszedés...) is segítette a családot. A munkában mindig kitűnt ügyességével.

Egyik unokatestvére Decsre ment férjhez, és a lakodalomban megismerkedett egy huszonhat éves nyúlánk fiatalemberrel. A fiú apja egy Szekszárd felsővárosi református házasságot kötött, akit gyengéd szálak fűztek a decsi Tildy Évikához. Ebből a házasságon kívüli szerelemből született a nagyapám, Majsai József.

Összekommendálták őket és nemsokára, 1913-ban össze is házasodtak. Az anyós házában kezdték meg közös életüket. Röviddel azután kitört az I. világháború, nagyapámat is elvitték katonának. Nagyanyám akkor már a szíve alatt hordta nagybátyámat. Az ifjú apa a háború végén szerencsésen hazatért. Kisfia nehezen fogadta el azzal a gondolattal, hogy „Az én apukám a háborúban van!” Előbb-utóbb azonban az idegenkedés megszűnt.

Közben megszületett nagyszüleim második gyereke, Évika, az édesanyám.

Otthon nagyanyám viselte a kalapot, ami egyáltalán nem bizonyult kényelmetlen megoldásnak. Nagyapám megszokta az asszonyi gyámkodást és többnyire rá is hagykozott. Viszont éles eszével jól forgatta a szavakat, fejben gyorsan számolt és rövidesen rátalált testhezálló hivatására: halkereskedő lett.

Előző este megrakta a kocsi derekát jéggel, letakarta ponyvával, aztán hajnalok hajnalán kikocsizott Lassiba, a gemenci Dunához. Ott fölvásárolta a halászoktól a frissen fogott halakat, aztán elindult szokásos útjára. Kialakult a saját körzete: Ócsény, Decs, Sárpilis, Várdomb, Mórág; ahol házhoz vitte a halat. Piacozott még Bátaszéken, Szekszárdon, ott már várták az asszonyok és gyorsan „eladózott”. (Évtizedekkel később mesélte egy mórági asszony, hogy Halas Jóska még a mozdulatlan angolnát is megficcánkoltatta, közben lyukat beszélt a nézők hasába.)

„Egy banda kifigyelte, hogy mikor van lehalászás és a korahajnal mely szakában várható nagyapu jövelete. Lesben álltak a gemenci erdő melletti úton. Amikor a közelükbe ért a lovas kocsi, ketten kiugrottak a bokrok mögül és elkapták a lovak zablóját. Harmadik társuk fölugrott a saroglyára. Nagyapu keze le volt foglalva a gyepelől és nehéz lett volna védekeznie. Ekkor nagyanyu felkapta az ülés alól a baltát és gondolkodás nélkül hátra suhintott vele, erre a felkapaszkodó »rabló« visszaesett az útra.

– Api! Üss a lovak közé – kiáltotta és azok olyan sebes vágtaiba kezdtek, hogy az oldalt támadók belesodródtak az árokba. Amikor hazaértek észlelték, hogy nagyanyuék, a balta éle véres volt.”²

A halkereskedés hiánypótló volt és jó üzletnek bizonyult. Aztán jó érzékkel megtalálták a pénz befektetésének egyik lehetőségét: földeket vásároltak. Ezzel megteremtődött a család második stabil talpazata. Decs határában apródonként, a semmiből közel százholdas gazdaságot hoztak létre.

A másik, körülbelül hasonló nagyságú terület Sárszentlőrinc/Nagydorog határában volt, amit nagyanyám utasításai alapján egy intéző vezetett. A család nyaranta gyakran meglátogatta a birtokot. Olyankor a nagydorogi vasútállomáson hintóval várta őket Ferenc bácsi, a kocsis.

Vasárnaponként bekocsiztak Nagydorogra és részt vettek a református istentiszteleten. Egyre gyakrabban látogatták a templomot, amikor megérkezett oda egy jóképű, jól beszélő, jó hangú segédlelkész, K. Szabó Benedek, akit a gyülekezet mokány kis papként emleget-

2 Dér Miklósné K. Szabó Aranka Zsuzsanna: Családom története. Kézirat, 2003. 3.

tett. Ő rövidesen összebarátkozott nagybátyámmal, aki akkor a debreceni teológián tanult. Minden adott volt ahhoz, hogy Évika „jó partit csináljon”!

Nagyanyám fejében pillanatok alatt kialakult a terv, amelynek a megvalósítását a háttérből szervezte.

Nagybátyám vadászatra hívta újdonsült barátját, ahol sor került szüleim megismerkedésére. A vadászatot több hasonló program követte. A fiatalok között hamarosan szerelem szövődött és a Sárvíz partján megtörtént a leánykérés. Ám nagybátyámnak volt egy előfeltevéle: „Először a katedra, utána a Katica!”

A túlsó félről kapóra jött a hír: a dunaszentbenedeki gyülekezet lelkésze meghalt és keresik az utódját. A nagydorogi ismerősök közül többeket rokoni szálak fűztek oda. Rájuk támaszkodva nagybátyám elindította rásegítő választási kampányát, amelynek (no, meg a jelölt erőnyeinek) köszönhetően a gyülekezet apámat választotta.

„K. Szabó Benedek 1912-ben született Izsákon egy gazdálkodó család ötödik gyermekeként. József, az idősebb fiú volt a gazdaság átvételének várományosa, Juliska és Eszti ke korán férjhez mentek. A két legfiatalabbnak – Marikának és Bencének – értelmiségi pályát szántak a szüleik. Így Marika tanítónő, majd az izsáki református lelkész felesége lett.

Édesapám elvégezte a budapesti református teológiát, ahol lelkészi és néptanítói diplomát szerzett. Egy évig Németországban és Hollandiában tanult ösztöndíjjal, ahol szobatársa volt Péter János, aki a későbbiekben magas egyházpolitikai funkciót látott el.”³

Miután ’39-ban megvolt a katedra, ’40-ben következett az esküvő, ’41-ben megszületett a nővérem, ’43-ban én. 1944-ben ideért a II. világháború, amit nagyrészt a sárszentlőrinci birtokon vészeltünk át.

Aztán „felszabadultunk” és szovjet minta alapján megkezdődött a szocializmus építése, amelynek első éveit (’45-’50) én Decsen éltem át nagyszüleimmel. Miután ők az elsők között kerültek föl a kuláklistára, hamarosan megjelentek a helyi és az ismeretlen agitátorok.

Kezdetben nagyszüleim még keményen ellenálltak. Aztán – egy-két ávós részvételével – a „látogatások” egyre fenyegetőbbben ismétlődtek. Végül kellőképpen megfélemlítve elfogadták az elfogadhatatlant:

„Egyik nap megjelent két helyi (akiket csak úgy emlegettek, hogy a falu szemettyének a szemettyei) és egy idegen ÁVH-s. Az eredménytelen gyözködés után arra kényszerítették nagyszüleimet, hogy a lovakat önként adják be a közöshöz. Kemény harc után engedményt tettek az ávósok: ha nagyszüleim az egyik lovat beadják, a másikat – mint megélhetésük egyik eszközét – megtarthatják. A keserves döntés után elvitték a Mancit.

Egy hét múlva ismét megjelentek és magabiztosan bementek a lóistállóba, majd bejelentették, hogy elviszik a másik lovat is. Ellentmondást nem tűrve megindultak nagyapuk legkedvesebb lova felé. Nagyapuk könyörgött a szemeteknek, közben a lovába kapaszkodott és nagybátyának suttozta: »Anyi! Csinálj már valamit!« Nagybátya felkapta a közelben talált fejszét, fölemelte, szeme vérben forgott és magából kikelve üvöltötte: »Ha még egy lépést is közelebb jön valaki, azt ütöm agyon, vagy a lovat! Innen a Juci nem megy ki élve!«

Szegény pára azt a napot még az istállójában tölthette.

Másnap hajnalban nagyapuk első útja szokás szerint az istállóba vezetett. Már az is gyanús volt neki, hogy kedvenc kutyája nem üdvözölte. Ahogy kilépett az udvarra, egyből megpillantotta Bodrit: mozdulatlanul feküdt. Megmérgezték. Sietett a tárva-nyitva lévő istállóba, ám Juci már nem volt ott. Felébresztette nagybátyát, aztán mind a ketten rohantak a vasútállomásra, ahol megsúgta nekik a bakter, hogy az éjszaka lószállítás volt. Visszafelé bementek

a községházára. Nagyanyu ott nagy ricsajt csapott, erre fenyítésként bezárták a fogdába a férfiak közé. Internálását azzal úszta meg, hogy néhány nap múlva megütötte a szél...

Itt ért véget nagyszüleim életkedve, önfenntartó, aktív termelő munkája és egyben egészséges védekező magatartása is. Ezután a decsi tévészcsé kisjáradékos, megalázott kiszolgáltattottaiként betegeskedtek és vegetáltak. Gyermekeikre sem tudtak anyagilag támaszkodni, mert azokat sem kímélte az egész országot behálózó »kisértet«.⁴

Apám is szerette a földet és ügyesen gazdálkodott. Részben azért, mert parasztyerek volt, részben azért, mert Hollandiában ellesett egy sor korszerű kertészeti ismeret is. Lelkészi fizetését kertészkedéssel egészítette ki. Akkor még volt az egyháznak földje, amelyet művelhetett maga a lelkész is. Benedeken elsőként épített melegágyat, üvegházat, és elsőként termesztett primőr növényeket és gyógynövényeket.

Lovaink is voltak. Hajnalonként kihajtotta őket az artézi kút cementezett medencéjéhez itatni. Egyszer behívták a tanácsházára és megtiltották neki, hogy a közös vályúnál itasson és kemény büntetést róttak ki rá.

Nem csak „kulák pap” címkét kapott, hanem klerikális, reakciós, osztályidegen, antibolszvik jelzőket is, ezek hátrányos politikai következményeivel együtt. Ennek ellenére a falu egyik legnépszerűbb embere és szeretett lelkipásztora volt.

Abban az időben, amikor mindenki félt és igyekezett meghúzni magát, édesapám istentiszteletei, temetései szívhez szólóak és viszonylag bátrak voltak.

Ahogy minden faluban, Dunaszentbenedeken is volt egy *megfigyelő*, aki jelentett. Következményként gyakoriak voltak az Állami Egyházügyi Hivatal riportjai, ahol mindent tudtak apámról.

A benedekiek sokáig emlegették Samu Sándor temetését. Ő egyike volt azoknak a kulákoknak, akiket testileg és lelkileg egyaránt megtört a szocializmus. Miután nem tudott megbirkózni a rázúduló terhekkkel, fölakasztotta magát. Különleges pózban találták meg: kezével kapaszkodott a kötélbe. A gyászbeszédet kísérő ének a 77. zsoltár volt:

„Éjjel kezem feltartom
Az égre hozzá nyújtom...”

Felejtethetlen!

1953-ban egy olyan esemény történt, amelynek a következményei alapjaiban befolyásolták további életünket.

Egy napon apám Kalocsáról tért haza, ahova motorkerékpárral bevitte anyámat. Megállt a templom melletti piactéren, ahol éppen heti piac és annak megfelelő sokaság volt. Letámasztotta a motort és odament a piactéren álldogáló emberekhez. Egyszer csak hátulról fejbe kőlítették. Megfordult és szembetalálta magát Solymosi Jánossal, a falu mindenható párttitkárával, aki a hajnali részegség bódulatában sok szennyet ordított. Apám – rá egyáltalán nem jellemző módon – igyekezett kilépni a megalázó helyzetből. Már tudta, hogy itt és most az akcióra adott reakció előbb legalább tízet kell számolnia. Ámde a melák ember öles léptekkel, káromkodva utána eredt és újra lesújtott. Apám ekkor megelégtelte magára erőltetett meghunyászkodását és egy jól irányzott ütéssel földre döntötte a nálánál sokkal méretesebb embert. Nemcsak ügyesebb volt, hanem az addig felgyülemlett összes sérelme akkor erővé duzzadt. Miután jól helybenhagyta a porban fetrengő helyi hatalmaságot, berugta a Csepelt és sietett vissza Kalocsára anyáért.

4 Uo. 8.

A párttitkárverésnek gyorsan híre ment. A kecskeméti esperes már másnap berendelte apámat és megindította a fegyelmi eljárást. A rendszerellenes kísérletnek minősített esemény után rettegünk a várható szigorú büntetéstől. (Palástlevétel, internálás, elzárás?)

Viszonylag kedvező ítélet született: „csak” el kellett hagynunk kedves Duna-parti szülőfalunkat. Apám három gyenge gyülekezet közül választhatott; végül egy szép dunántúli falu, Kölesd mellett döntött, ahol előző évben ment nyugdíjba a falu lelkésze.

1954 telén, egy havas hajnalban költöztünk a lovas kocsival rendelkező benedeki hívek segítségével. A bútorokkal megrakott hosszú kocsisor óvatosan poroszkált a Duna jegén a túlsó part felé. Kétoldalt olajos rongyokkal volt kijelölve az út: eddig és ne tovább!

A kölesdi reformátusok nem nagyon örültek, hiszen nem ők választhatták meg pásztorukat. A beiktatáson szinte több volt a benedeki, mint a helybeli. Amikor a benedeki kurátor ékesszólóan elbúcsúzott, szerette volna átadni a szót a fogadó kurátornak, az megmakacsolta magát és konokul ingatta a fejét: *„Én bizony nem!”* Így aztán a fogadók köszöntése nélkül kezdődött a kölesdi szolgálat.

Édesanyámban sohasem olvadt föl ez a jeges fogadtatás. Többször megemlítette, hogyha innen egyszer elmehetne, még a port is leverné a sarujáról.

Apám viszonylag hamar elfogadtatta magát a gyülekezettel ugyanúgy, mint az egész fallal. Gyorsan teremtett kapcsolatot és könnyen bele tudott illeszkedni a közösségi életbe. Ebben segítségére volt ének- és a zeneszeretete is. Különösen szerette a zsoltárokat, a népdalokat és a magyar nótákat. A lakodalmakban ő vezette a közös nótázást és a környéken *„nótás kedvű pap”* hírében állt.

Nővéremmel a szekszárdi Garay Gimnáziumba jártunk. Ő utána Kecskeméten elvégezte a mezőgazdasági technikumot, és rövid ideig a Biritói Állami Gazdaságban dolgozott. Aztán bekerült egy tengelici pedagógus dinasztíába; kezdetben mezőgazdasági ismereteket, majd – miután elvégezte az ének szakot – éneket is tanított.

Engem a segítő szakmák vonzottak, így az orvosi egyetemmel próbálkoztam. Háromszor nekirugaskodtam. Pécsen, aztán Szegeden, végül Pesten. Mindegyik eleve reménytelen volt, hiszen a felvételi lap első sorai között szerepelt egy akkoriban fontos és meghatározó kérdés: *apja foglalkozása?* Aztán máris érkezett a levél: *„Helyhiány miatt nem nyert felvételt.”*

Elhelyezkedtem a szekszárdi Balassa János Kórházban; a következő évben kapóra jött az akkor induló, munka melletti asszisztensképző. Miután akkor már dolgozó státuszom volt, a felvételi lapon csak a saját adataim szerepeltek. Felvettek és két év múlva diplomás asszisztensnő lettem.

Ismét nagyszüleimnél laktam Decsen és naponta ingáztam. Esténként látogattam a helyi művelődési házat, ahol megismerkedtem leendő férjemmel, aki a művelődési ház munkatársa volt. Közben belekóstoltam az akkor éledező népművelési trendekbe; nyaranta részt vettem különböző közösség-, és kézségfejlesztő táborokban. Ebben a laza közegben jobban éreztem magam, mint egy hierarchikus rendben működő kórházban.

Kapóra jött egyszer a hír: bizonyos lélekszámú települések tanácsai önálló népművelői státuszt kapnak. Arra gondoltam, hogy jó lenne hazamenni és megpályázni a kölesdi állást. Előtte azonban kikértem a megyei tanács népművelési csoportvezetőjének a véleményét, aki fölvilágosított: rövidesen bevezetik a vasárnap délelőtti gyerekfoglalkozásokat, amelyeket nekem kell majd lebonyolítanom. Hogyan tudom ezt elfogadtatni lelkész édesapámmal, aki azt mondja majd, hogy vasárnap tíz órakor a templomban a helyem?! Kölesd helyett Nagydorogot ajánlotta. Beláttam, hogy igaza van.

Húszévesen, lelkesen, ám kellő helyismeret és tapasztalat nélkül kezdtem meg a népművelés megalapozását Nagydorogon, amelynek fő részesei, látogatói és egyben segítői a fiatalok voltak.

Két év mély víz után (1966-ban) adódott egy nyugalmasabb munkakör a tolnai könyvtárban. Ezzel egy időben férjhez mentem és ismét ingáztam Decs és Tolna között. Közben Szombathelyen elindult a népművelő-könyvtáros szak, amelynek az első évfolyamába sikerült bekerülnöm.

1970-ben átadták Szekszárdon a Babits Mihály Művelődési Központot, ahová – már diplomával a zsebemben – jelentkeztem és fölvettek. Hét évig tovább ingáztam immár Decs és Szekszárd között. Ez idő alatt született két fiam, Benedek és Gáspár. Aztán '77-ben lakáshoz jutottunk Szekszárdon, akkor ért véget az ingázás, röviddel azután a házasságom is.

A Babitsban nagyon jól éreztem magam. Feladataim között mindig találtam valamilyen szakmai újdonságot. (*Útközben* – a szocialista brigádok művelődési akciója, *Nyitott ház*, állampolgári részvétel, mentálhigiéne...)

Pályám során a kluboktól, és a művelődő közösségektől eljutottam az egyénig. 1980-ban kezdeményezője és vezetője voltam a mentálhigiénés egyesületnek, amelynek égisze alatt született meg a jelenleg is működő *Őszinte szó* egyéni lélekvédő szolgálat.

Gutai István

HÍREK

Könyvek és film a nehéz időkről. *Horváth István:* Lekaszált pacsirták. Első világháborús veteránok beszámolói. Magyar Szemle, Bp., 2017. 138 levél feldolgozása, amelyek sok értékes adalékkal szolgálnak a korszak iránt érdeklődőknek. „*Rendkívül megdöbbentő erővel bírnak az egyszerű, írni-olvasni alig tudó fiatal férfiak papírra vetett emlékei.*” (Horváth István) • *Pillár Csaba:* Nehéz idők. I–II. Novum Publishing, Bp., 2017. Háborús regény, a főszereplő Andrásnak és barátainak, szeretteinek története a szovjet frontig, majd vissza a kommunista diktatúra kezdeteinek Magyarországra. • *Szebeni Ilona:* Merre van a magyar hazám? Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949. Második kiadás. Orpheusz Kiadó, Bp., 2017. A könyv különböző magyar településekről elhurcolt, különböző korú, nemű, társadalmi státuszú túlélőkkel azonos dramaturgiával (fogságba esés, elhurcolás, az út borzalmai, a táborba való beilleszkedés, alkalmazkodás a körülményekhez, szabadulás, hazatérés) készült riportok sorozata. • *Örök tél* (rendező: *Szász Attila*, forgatókönyvíró: *Köbli Norbert*, operatőr: *Nagy András*, főszereplők: *Gera Marina* és *Csányi Sándor*, gyártó: Szupermodern Stúdió). A történelmi filmdráma azon magyarok és svábok történetei alapján készült és azoknak állít emléket, akiket a II. világháború után hurcoltak el málenkij robotra a Szovjetunió GULAG- és GUPVI-táborába.

ZSENGE TERMÉS

Gondolatok a XXII. Országos Ifjúság Honismereti Akadémiáról

(Veszprém, 2017. november 2–5.)

„A család a felnőtt – nagyszülői, szülői – nemzedéknek [...] legősibb és leglényegesebb feladata a megszerzett tapasztalatok és javak átadása az ifjabb generációnak. [...] Magában foglalja ez az átörökítés az élet teljességét: a munkát, az életvitelt, a társadalmi szokásrendet, a szellemi műveltséget [...]” hiszen „a kiegyensúlyozott személyiség és harmonikus társadalom csak az átvett hagyomány és örökség birtokában létezhet”.¹

E hagyomány tartatja életben a magyar öntudatot, a nemzeti önismeretet, amelynek immár fél évszázada áll szolgálatában honismereti mozgalmunk. Kezdetektől keresi annak lehetőségeit, módjait, hogyan teremthetné meg legeredményesebben az ifjúság körében a hagyományok megismertetését, átörökítését. Mozgalmi eszközeink között keressük azokat a formákat, amelyek a szerzett ismereteken túl olyan élményekhez, érzelmekhez is juttatják a diákokat, amilyenekben elsősorban az iskolai tanórákon kívül lehet részük. Az ifjúsági akadémia szervezésével az az alapelvünk és célunk valósul meg, hogy a résztvevő

Porga Gyula polgármester köszönti a megjelenteket (Mándli Gyula felvétele)

1 Kovács Dániel: Előszó. Hagyományátadás. Módszertani segédanyag. A Honismeret folyóirat különszáma 2010. 5–7. old

középiskolás diákok a maguk által választott témakörben 15–20 perces korreferátummal készüljenek. Ajánlásunk alapján a témát mindenkor a család, a lakóhely, a környezet helytörténeti kutatáson alapuló bemutatásán keresztül végzik. 2017-ben nagyon hálás témát választottak – a mesterségek bemutatása alkalmat adott arra, hogy dédszüleik, nagyszülei, szülei életútján, sorsán keresztül adjanak változatos képet azok kialakulásáról, hagyományozódásáról. A téma feldolgozásához az írott forrásokon túl felhasználták a szóbeli gyűjtést, családi dokumentumokat is.

Ennek jegyében szervezte meg Honismereti Szövetségünk immár huszonkettedik alkalommal az Országos Ifjúság Honismereti Akadémiát hazai és határon túli középiskolás diákok részvételével. A rendezvény társszervező házigazdája ezúttal a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület volt, Bándi László elnök és munkatársai közreműködésével.

A rendezvény ünnepélyes megnyitóján Porga Gyula, Veszprém Megyei Jogú Város polgármestere a program fővédnökeként kiemelte annak jelentőségét, hogy a szövetségnek missziója a fiatalok bevonása a honismereti munkába. Debreczeni-Droppán Béla elnök, utalva a diákok által választott téma, a mesterségek fontosságra, kiemelte a hagyományok ismeretét, a helyi értékek ápolását, a kötődést a hagyományok iránt. Örömmel szolt a Mesterségek Ünnepéről, amelyen ismét megjelennek olyan mesterségek, amelyekről már azt hittük, kihaltak. Dr. Szulovszky János néprajzkutató (MTA) előadásában nagyívű történeti áttekintést adott a magyar ipartörténet évszázadairól a honfoglalástól a XIX. századi ipar, a tőkés gazdaság kibontakozásáig – utalva arra, hogy a Kárpát-medence magyarságának volt saját kézművessége, amelyet mind a régészeti ásatások, mind az írásos források igazolnak. Dr. Hála József néprajzkutató, a szövetség alelnöke Kalotaszeg térségének csodála-

A tanulmányút herendi állomása (Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

*Kézműves-foglalkozás a zirci Reguly Antal Múzeumban
és Népművészeti Alkotóházban (Debreczeni-Droppán Béla felvétele)*

tos háziiparát, népművészetét, a tárgyak művészi terméké válását mutatta be, amelyben kiemelkedő szerepe volt Gyarmathy Zsigánénak. Dr. Schleicher Veronika néprajzkutató (Néprajzi Múzeum) a táj szülöttjeként mutatta be a Bakony–Balaton térségének mesterségeit, amelyek kialakulását meghatározta a terméketlen vidék, a történelmi korok eseményei és a Séd mente, amely alkalmas volt az ipari tevékenységre, elsősorban a malomipar kialakulására. Dr. Kerpel János pápai középiskolai tanár pedig szellemi foglalkozású családját mutatta be visszatekintve több nemzedékre, akik elsősorban Pápához kötődve alkotnak jelentős örökséget zenei, tanári, papi hivatásuknál fogva. Kiemelkedik közülük Gáti István, a XVIII. század második és a XIX. század első felében élt tudós polihisztor és Gáti Zoltán zeneszerző, tanár, akinek emlékét a Pápai Református Kollégium *Gáti-díj* adományozásával is ápolja.

Az előadásokat követő korreferátumok délelőtt olyan családokról, dinasztiákról hangzottak el, amelyek az évszázadok során jelentős iparágakat teremtettek. A pécsi diákok – Kis-Tóth Patrik, Nágl Krisztián, Tóth Gergely Kadosa – a Zsolnai család generációkon átívelő, jelentős kulturális hagyományt teremtő tevékenységét mutatták be. Az aradi Kecskés László Lóránt a XIX. századi iparos dinasztiák, közöttük a harangöntő Hőnig család életútját személyes élményei alapján vázolta fel. Szólt a bútorgyáros Reinhart Gyula és családja közéleti aktivitásáról, és a még élő családtagok elbeszélései alapján a Jantó dinasztia gépeszeti találmányairól és gépgyáralapításáról. A herendi manufaktúrát alapító és világhíróvé tevő Fischer Mór és utódai örökségéről Lazariuc Iván és Kurdi Levente adott érdekes, színes áttekintést. A XIX. század második felében Aradon kialakult számos iparág közül kiemelkedő malomipart, bútorgyártást, vagongyártást Bíró Endre tekintette át, kiemelve a Neumann testvérek fogalommal vált szociális, gazdasági intézkedéseit. A temesvári Hor-

váth Kinga érzelmi kötődéssel emlékezett Zsombolya településre, ahol nagyszülei, szülei éltek. Sokrétű képet rajzolt a település dualizmus időszakában indult fejlődéséről, a vasúti kocsikat gyártó Waitzer János gyáros és az első autóbuszgyártó Galamb József áldásos tevékenységéről. A temesvári Pál Tímea a sokféle nemzetiség együttéléséről, az ipar sokrétűségéről tartotta korreferátumát.

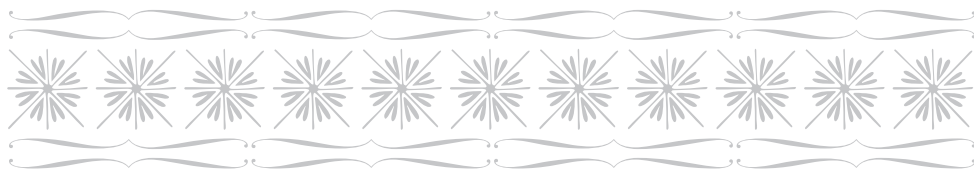
A korreferátumok másik nagy csoportjában olyanok hangzottak el, amelyek egy-egy konkrét mesterséget és annak képviselőjét mutatták be. Andi Norbert, Angyal Réka és Molnár Eszter Viktória a szekszárdi szíjgyártás történetét elevenítette fel Nepp Dénes és a Mercz család műhelyének bemutatásával. A Horgos környéki tanyasi életmód gazdálkodási formáinak eszközeit (kosárfonás, szövés, kályharakás stb.), történetét és mai formáit Szalai Zsófia személyes beszélgetések és adatgyűjtés alapján tette szemléletessé. Társai a Kárász család élévülhetetlen érdemeit mutatták be az új mesterségek kialakulásában. Basa Evelin az 1708-ban Rákóczi fejedelem által alapított parádi üvegyártás mai napig tartó és ható történetét tekintette át. Kelemen Ilona az érmihályfalvi kovácmesterség egyik kiemelkedő képviselőjének, Fekete Gyulának a műhelyét mutatta be, felelevenítve a mesterség irodalmi vonatkozásait és felmutatva egy XIX. század végi eredeti kézikönyvet is. Schroth Soma Baranya megyei, harmadik generációs kádár nagyapja bemutatásán keresztül részletes ismertetést tartott a hordókészítés történetéről, fogásairól.

A harmadik napon délelőtt *A sors elfogadása* témakörben folytatódott a korreferátumok sora, amelyekben konkrét családi történetekről, XX. századi sorstragédiákról (államosítás, kitelepítés, stb.), újrakezdésről hallhattunk. Ezek, amelyek egy-egy korreferáló diák szüleihez, nagyszüleihez, azok mesterségéhez kötődtek. Szűcs Máté a szűcsmesterséget átörökítő nagyváradi dédapja, és az 1950-es években műhelyétől megfosztott nagyapja sorsát elevenítette fel dokumentumok bemutatásával. Szalai Zsófia és Nagy Livia a Horgoson élő és onnan elszármazott, családi kötődésű művészdinasztia mesterségbeli tudását, sokrétűségét elevenítette fel. Tóth Hanna a putnoki képfestő nagyapja életútját vázolta fel szép képfestő ruhába öltözve. Esztergomi diákok – Basovszki Márk, Bauer Regina, Ormai Melinda, Újházy Zsolt – felelevenítették azokat a mesterségeket, amelyek termékeit a helyi piacon árúsítják, felvázolva a város piacának két évszázados történetét is.

A tanulmányút első állomásán, Herenden a diákok – az előző napokban elhangzottak kiegészítéseként – betekintést nyerhettek a manufaktúra történetébe, működésébe, termékeinek sokszínűségébe. Zircen a Reguly Antal Múzeum és Népművészeti Alkotóház műhelyeiben pedig maguk is bekapcsolódhattak egy-egy kézművesmesterség alapfogásainak elsajátításába: mézeskalácsot sütöttek, szöttek, csuhébábut készítettek, játékot faragtak helyi mesteremberek irányításával.

Elfogadva törekvéseink fontosságát, a megvalósításban nagy segítségükre volt jelentős anyagi támogatásával az Emberi Erőforrások Minisztériuma Közművelődési Főosztálya és a Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési Szakmai Kollégiuma

Bartha Éva

Nepp Dénes, Szekszárd „aranykezü” sziígyártója és bőrdíszművese

Ma, a tömeggyártás korában, nagy értéket képviselnek a kézművesek kézzel készített, egyesével megmunkált, aprólékos remekművei. Szerencsére városunkban, Szekszárdon is akadnak még mindig olyan mesteremberek, akik hagyományörző munkájukkal a múltat képviselik. Kiemelkedik közülük *aranykezü*¹ Nepp Dénes, aki sziígyártóként és bőrdíszművesként munkálkodik. A következőkben az ő életéről és munkásságáról, valamint a bőrművesség és a sziígyártás alapjairól fogunk beszélni, amely érdekesebb, mint amilyen-nek elsőre hangzik.

Nepp Dénes családjában a sziígyártás tradicionális jelentőséggel bír. Mielőtt rátérnénk a munkásságának bemutatására, szeretnénk ismertetni az előzményeket, bemutatni a szekszárdi sziígyártás múltját.

E mesterség kialakulása nagyon régre nyúlik vissza, abban az időben fejlődött ki, amikor az ember megszelídítette és használni kezdte a lovat.² Fejlődését I. Béla 1061-ben alapított bencés apátsága is elősegítette, az apátokat szolgáló katonák felszerelését ugyanis a helyi mesterek biztosították. A török kori Szekszárdon is fontos szerepet játszott a bőrművesség, erre utal, hogy a helyi munkások akár több száz igásló felszerelését is biztosítani tudták. 1711-ben Mérey Mihály³ adómentesség-ígérete több új telepest vonzott a városba, de az érkezők csak hosszú idő után fogtak jelentősebb iparűzéshez.⁴ A III. Károly 1721-es kiváltságlevelének értelmében engedélyezett vásártartás piacnövekedést eredményezett, amelynek következményeként a kézműipar is jelentős fejlődést mutatott. 1729-ben 25 kézműves élt a városban, közöttük már sziígyártó is szerepelt. A nevezetes ló- és szarvasmarhavásárok vonzó tényezők voltak a sziígyártók számára, így 1772–73-ban a 183 kézművesből 4 foglalkozott sziígyártással.⁵ Az egyre gyarapodó számú ló és igavonó állat növekvő keresletet jelentettek a sziígyártók számára, a kereskedelem fejlődésével pedig a hajóvontatáshoz szükséges istrángokra is igényt tartottak.

A mesterek számának növekedésével a sziígyártók is céhekbe tömörültek. A céhbe bekerülő fiatal útja a céhmesterré válásig különösen hosszú és nehéz volt, s a hosszú tanulási folyamatot a mestervizsgát követően remek készítésével kellett lezárni, ami a sziígyártók esetében lószerszám, és a hámhöz tartozó kellékek elkészítését jelentette. A mesterek a vásárok mellett az üzleteikben is árulhatták termékeiket. Szekszárdon nagyobb műhelyek híján a mesternek is folyamatosan dolgoznia kellett. A városban 1872-ig 16 sziígyártó céh működött. A város lélekszámának növekedésével a vásár vonzáskörzete már a Sárköz egészére is kiterjedt, de sziígyártók csak Szekszárdon dolgoztak, a felvevőpiacot főleg a parasztok biztosították. 1827-ben 312 kézművest számláltak a városban, sziígyártóként azonban csak egy ember dolgozott. A szabadságharc alatt a sziígyártóknak bőven akadt munkájuk a lószerszámok készítésével és rendbehozatalával, a jobbágyfelszabadítás után pedig a szá-

1 Az *aranykezü* jelző arra utal, hogy Nepp Dénes 1998-ban *Aranykéz Kézműves Szakmai Díjat* kapott.

2 *Terényi Gyöngy*: Bőrművesség. Cser Kiadó, Bp., 2016. 8–11, 15.

3 Apát Szekszárdon 1693-tól 1719-ig.

4 *Dr. Szilágyi János*: Szekszárd a kései dualizmus korában. Szekszárd város történeti monográfiája I. Szekszárd Város Tanácsa, Szekszárd, 1989. [95–160.] 112.

5 *Dr. Szilágyi* 1989. 129. Az erőteljes iparosodás, valamint a szakmák önállósulásának következményeként alakultak ki az első céhek.

muk is nőtt. Szekszárdon ekkoriban 14 céh működött, de ezekből egyik sem szíjgyártással foglalkozott. Az ipar csak lassan fejlődött, mert a kisiparosok szőlészetből egészítették ki a keresetüket, szántókat vettek, ez pedig az ipar számára kedvezőtlen volt. A 1870-es években a városban ismét csak egy szíjgyártó dolgozott. 1886-tól ipartestületek alakultak, melyek a kötött céheket elvetik, és a szabadság, az egyenlő verseny jelszava alatt új intézményt hoztak létre.⁶ 1884-től működött az első iparos tanonciskola, amelynek 1904-ben 8 szíjgyártó tanulója volt. Az I. világháború után egyre kevesebben éltek az iparból, a szíjgyártók már csak javítással foglalkoztak. 1923-ban és 1933-ban, a falufejlesztő kiállításokon a környék kisiparosai közül Nepp Gyulát, Nepp Dénes nagyapját díjazták, mégpedig mindkét évben. A két világháború között 6 szíjgyártó élt a városban, a legfontosabb vevőik a fuvarosok voltak. A II. világháború alatt a szíjgyártóknak a Szekszárdi Általános Ipartestület biztosított bőrt. Az egypártrendszer idején a mezőgazdaságot gépesítették, kevésbé volt szükség az igavonáshoz szükséges szerszámokra. Manapság már csak a lovassportot szolgálja ki a szíjgyártás, hiszen a mezőgazdaságban nincs szükség többé igás eszközökre.⁷

Nepp Dénes 1955. augusztus 5-én látta meg a napvilágot Szekszárdon. „Börösdinasztiába” született, családjában a szíjgyártás generációs hagyománynak számított. A XX. század elején, 1910-ben nyitotta meg önálló műhelyét családjából Nepp Gyula, Dénes nagyapja.⁸ Dénes középiskolai tanulmányait a palánki Csapó Dániel Mezőgazdasági Szakközépiskolában végezte, ahol 1973-ban tett érettségi vizsgát.⁹ Eredetileg nem úgy tervezte az életét, hogy továbbviszi a családi vállalkozást, de végül úgy alakult, hogy – nagybátyjától, Csankó Zoltántól eltanulva a szakma csínját-bínját – 1979-ban letette a mestervizsgát, és immár önálló kisiparosként átvette a műhely vezetését.¹⁰ Szekszárdon mára már szinte fogalomná vált a neve, és ahogy egy interjújában is fogalmazott: „Aki nem ismer bennünket, az nem szekszárdi.”¹¹

Valóban így van, hiszen vásárlói mind elégedettek a munkáival, és rendszeresen visszajárnak hozzá, sőt, barátjuknak tekintik. Büszke arra is, hogy megrendelői szerint sohasincs gond a termékeivel, kiváló minőségű lószerszámok még a leghosszabb versenyeken sem szakadnak el.¹² Azonban a pozitív visszajelzések mellett az is nagyon sokat jelent neki, és további odaadó munkára ösztönzi, hogy a hozzáértők számtalan elismeréssel jutalmazták szíjgyártó és bőrdíszműves tevékenysége miatt.¹³ Nepp Dénes munkásságát számtalan díjjal jutalmazták (Szíjgyártó és népi iparművészeti bőrműves pályázat III. díj, Szilvásvárad [1984]; Az Ipar Kiváló Mestere [1985]; Népi Iparművész [1993]; Kiállítás egy „világ”-kiállítáért Fődíj, Budapest [1993]; Országos Bőrműves Pályázat I. hely, Debrecen [1995]; Európai Kézműves Fesztivál III. hely, Pozsony [1997]; Pro Renovanda Cultura Hungariae alapítvány pályázat, bőr kategória I. díj [1997]; IPOSZ Aranykéz Kézműves Szakmai Díj [1998]; Az Év Mestere, Budapest [1998]; Szekszárd Megyei Jogú Város „Közjóért” díja [2002]; Magyar Kézművesség Nagydíj [2004]; Magyar Kézműves Remek [2004]; Magyar Kézművesség kiállítás Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nagydíj [2005]; Kamarai Nívódíj, Szekszárd

6 Hangel Flóra: A szekszárdi céhek története. Dunántúl Pécsi Egyetemi Kiadó, Pécs, 1940. 36.

7 Lukovszky Ilona: Bőrművesség. Műsák Közművelődési Kiadó, Bp., 1986. [9–52.] 19.

8 Bede Béla: Magyar népi kézművesség. Corvina Kiadó, Bp., 2017. 22–23.

9 Wessely Gábor: 115 arcképvázlat a Tolnai járásból. Geográf Kiadó, Tolna, 2012. 66–67.

10 Wessely 2012. 66.; Takács Zsuzsa: A világ legjobb fogathajtóinak készíti a lószerszámot. Tolna Megyei Népiújság 38. évf. 1988. július 23. 9.

11 Gyurkovics Ferenc: Mesterek mestere. Iparos Újság 59. évf. 1. sz. 2017. január. 16.

12 F.L/MTI: Nepp Dénes a Népművészet Mestere lett. Szekszárdi Vasárnap 25. évf. 2015. szeptember 6. 6.; Wessely 2012. 66.

13 Gyurkovics Ferenc: Mesterek mestere. Iparos újság 59. évf. 1. sz. 2017. január. 16.

[2006]; *A Tolna megyei művészetért plakett*, Szekszárd [2006]; *Magyar Kézműves Remek* [2006]; *Magyar Kézműves Remek* [2007]; *Magyar Kézműves Remek* [2008]; *Magyar Kézműves Remek* [2014]; *Magyar Kézműves Remek* [2016]; 2016 *Pro Urbe Szekszárd*). A rengeteg díja közül a 2015-ben szerzett *A Népművészet Mestere* kitüntetésre, valamint a 2016-os *Pro Urbe Szekszárdra* a legbüszkébb. A Tolna Megyei Kereskedelmi és Iparkamarában betöltött osztályvezetői pozíciója, valamint a Tolna Megyei Népművészeti Egyesület vezetőségében elfoglalt helye is a munkája megbecsülését bizonyítják.¹⁴ Az újságokban nagyon gyakran találkozhatunk a nevével, ezért ha valaki esetleg kiváló minőségű áruí révén még nem került vele kapcsolatba, akkor is tudja, kiről van szó.¹⁵

Nepp Dénes szíjgyártó tevékenységét kezdetben nagybátyja felügyeletével végezte.¹⁶ Ekkor még fonott sallangos, díszes darabokat készített. Később egyszerűsödtek a szerszámok, azonban továbbra is minden fogathajtónak különböző darabokat kellett készítenie. Megrendelőihez alkalmazkodva, a Pettkó-Szandtner Tibor könyvében leírt magyar hámok alapján készítette szerszámaikat. A rendszerváltás után a piac felborulásával megszűntek a támogatók, kénytelen volt külföld felé is fordulni. A magyar vevők számára egyre drágább lett, parasztoknak már egyáltalán nem is készített szerszámokat. A nagy ár érthető, hiszen az elvei szerint mindig is a legmagasabb színvonalra törekedett. Úgy tartja, hogy „*Egy parádés szerszám úgy álljon a lovon, mint egy méretre szabott öltöny az emberen.*”¹⁷ Már az anyagot is a lehető legjobban megválogatja: a fél országot bejárja az nyersanyagért. A holdkéseket Kecskeméten szerzi be, csatokért, zabláért és fülrózsákért Tápióbecskére jár, a marhabőr Pécsről származik, a kötél pedig mohácsi.

Így lehetséges: több mint negyvenéves munkássága alatt még nem történt vele olyan, hogy szakadt szerszámot vittek volna vissza neki javításra. Legfeljebb csak azért tértek vissza, hogy megmutassák neki, még mindig milyen remek az állapotuk.¹⁸ Minőségi munkáját emellett az is tanúsítja, hogy szerszámaival lett fogathajtó világ bajnok Bárdos György, Juhász László, Bozsik József, Kecskeméti László, és a német Johann Böhler is.¹⁹ Bárdos György lószerszámairól annyit még feltétlenül meg kell említeni, hogy a fiatal Nepp és mestere, Csankó Zoltán az 1984-es világ bajnokságra elkészítették Rudolf trónörökös 1870-es években készült szerszámának pontos mását. Nagyjából 1400 órát dol-

*Nepp Dénes
munka közben*

14 Rikli Ferenc: Ki kicsoda Szekszárdon? Ász-Pross Kiadó Bt., Nagykanizsa, 2002. 116–117.; Wessely 2012. 67.

15 Gyimóthy Levente: A Szekszárd Város Napján megtartott ünnepi közgyűlésen találtak gazdára a helyi kitüntető díjak, elismerő címek. Szekszárdi Vasárnap 26. évf. 2016. szeptember 4. 3.; Nepp Dénes megszolgált, s megkapta a Népművészet Mestere díjat. Tolna megyei EXTRA 24. évfolyam. 4. sz. 2016. február 1.; *Budavári Kata*: Szekszárd Város Napja. Tolnai Népiújság 27. évf. 203. sz. 2016. augusztus 30. 3.; Szeri Árpád: Az Év Mestere: Nepp Dénes. Tolnai Népiújság 9. évf. 199. sz. 1998. augusztus 26. 4. p.; Wessely Gábor: Évente tíz aranykezü mester. Tolnai Népiújság 7. évf. 151. sz. 1996. június 29–30. 8.

16 Balázs Kovács Sándor–Deli Erzsébet: Kézművesek, népi iparművészek Tolna megyében. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 1999. 120–121.

17 Művésze Mesterségének (n.n.). Tolnai Népiújság 16. évf. 248. sz. 2005. október 22. 5.

18 Az újságnak mondott interjújában jegyezte ezt meg nevetve. Magyar Kézműves Remek 2014. Nepp Dénes. Tolnai Kamara. 15. évf. 7. sz. 2014. július. 12.

19 F.L./MTI: Nepp Dénes a Népművészet Mestere lett. Szekszárdi Vasárnap 25. évf. 30. sz. 2015. szeptember 6. 6.; Wessely 2012. 66–67.; Nepp Dénes megszolgált, s megkapta a Népművészet Mestere díjat. Tolna megyei EXTRA 24. évf. 4. sz. 2016. február 11.; Gróf Széchenyi Dénes 1892-ben megjelent *Eszmék a lovaglás és kocsizás köréből* című művében ír bővebben a fogathajtásról. Hecker Walter–Palágyi Béla: A fogathajtás múltja. Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 1987. 24. 67.; Balázs Kovács–Deli 1999. 120.

goztak rajta, nagytóval tanulmányozva az eredetiről készült fényképeket.²⁰ Azt is megtudtuk, hogy az összes munkája közül erre a világbajnok lószerszáma a legbüszkébb a mester.

A mester bőrdíszművesként viszi a boltot, s emellett készít lószerszámokat és háموkat. Gyárt azonban még a szerszámok mellett női táskákat, pénztárcákat, öveket, kutyafelszereléseket, aktatáskákat és ostorokat. Műhelyét sokan felkeresik, hiszen teljesen egyedi (nem találni két egyforma darabot) és kiváló minőségű áruinak nagyon jó híre van.²¹

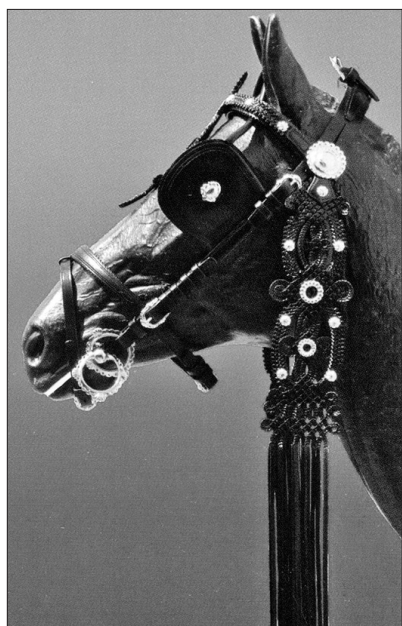
Hogy megértsük, mi is Nepp Dénes hivatása, és mennyi tudást, aprólékos munkát igényel, szemléletesen szeretnénk bemutatni a ma használatos fogathajtó sügyhám néhány általa készített alkotórészét.

A ma is használt fogathajtó sügyhámot a kantár, a húzó, a nyakszíz, a segédnyakszíz, a kápa, a farmatring, a hátszíz a hátszíz tartóval, a tartószíz, a Széchenyi-hajtószár és a sallangok alkotják. Ezek közül a kantár tölti be az egyik legfontosabb szerepet, hiszen ennek a szerszámnak a segítségével lehet irányítani a lovat. Az állat fejére helyezett kantár szemzője eszményi címerrel díszített, a homlokszíjat és az orrszíjat pedig csipkézett alátét díszíti.

A kantárhoz tartoznak a pitykegombbal és sallangrózsával díszített vágott-fonott sallangok is, amelyek a homlokszíjba vannak varrva. Nepp Dénest kantárjai élethű bemutatásában egy műanyagból készült lófej segíti, amelyet minden utazása alkalmával magával visz, amolyan kabalaként szolgál számára.

A sallangok a lószerszám jellegzetes díszítéseként szolgálnak, plasztikus díszítőelemek.²² Az elkészítésük különlegessége, hogy a fonásuk csak a vágott részek felcsíkozása és levékonyítása után készül el. Ezeket, valamint még sok más szerszámot és egyéb alkotórészt kell a mesternek kézzel, aprólékosan kidolgozni az utolsó öltésig, ugyanis Nepp Dénes – habár most már varrógépet is használ – még a varrásokat is saját maga készíti.²³ A fogathajtó sügyhám teljes mértékben kézzel szabott és varrott, sok helyen rejtett varrással. A parádés lószerszámoknál az öltések nagysága 9–10 colonként. Egy-egy lószerszám elkészítése hatalmas munka, ami két hónaptól fél évig is elhúzódhat, napi tíz órás munkaidővel.²⁴ Nézete szerint sem a munkán, sem az anyagon nem lehet spórolni, s ez az elve vissza is tükröződik a végeredményen.²⁵

Városunk méltán nagyon büszke Nepp Dénes tevékenységére. Ezt mutatja például az, hogy mikor az MTV1 *Főtér* című sorozata Szekszárd és a környéke nevezetes-

Nepp Dénes által készített lószerszám a kabalaként szolgáló műanyag lófejen

20 Világbajnoki lószerszámok. Népszava 112. évf. 149. sz. 1984. június 27. 12.; Balázs Kovács–Deli 1999. 120.

21 Nepp nem csak a környék nevezetessége (n. n.): Tolna megyei EXTRA 22. évf. 9. sz. 2014. március 20.

22 Csiba Éva: Bőrművesség műhelytitkok. Corvina Kiadó, Bp., 1972. 6–37.

23 Magyar Kézműves Remek 2014. Nepp Dénes. (n. n). Tolnai Kamara 15. évf. 7. sz. 2014. július. 11.

24 F.L/MTI: Nepp Dénes a Népművészet Mestere lett. Szekszárdi Vasárnap 2015. szeptember 6. 6.; Ordas István: Hasló, kápa és farmatring. Mérték 1992. október 4. 7.; Balázs Kovács–Deli 1999. 120.

25 Balázs Kovács–Deli 1999. 120.

ségeiről készítettek adást, a szíjgyártó műhelybe is betértek egy interjúra.²⁶ Továbbá, amikor a francia testvérvárosunkból, Bezons-ból érkeztek gyerekek a partnerkapcsolat 40. évfordulójának megünneplésére, városnézésük során Nepp Dénes műhelyébe is látogatást tettek.²⁷ Ha már a testvérvárosokat említettük, meg kell jegyezni, hogy Nepp 22 éve rendszeresen jár a németországi partnervárosunkba, Bietigheim-Bissingenbe. Itt minden évben megrendezésre kerül egy vidám hangulatú fesztivál, a Pferdemarkt. Az esemény elengedhetetlen része a felvonulás és a vásár, ahol ő is áruba bocsátja a termékeit. Sikereit az is bizonyítja, hogy a helyi újságok a Pferdemarktról szóló cikkekben rendszeresen megemlíti őt és remekműveit.²⁸ Németország mellett még Salgótarjánban, Budapesten, Debrecenben, Szilvásváradon, Salzburgban és San Franciscóban is bemutatta már áruit, de a franciaországi Lionban és Párizsban, Svájcban, Hollandiában, Belgiumban és Olaszországban is képviselte Magyarországot. Bódéjára ki szokta tűzni a város zászlóját, ezzel öregbítve Szekszárd, illetve az ország hírnevét is.²⁹

Sajnos a szíjgyártás, és a hozzá hasonló régi mesterségek egyre inkább eltűnőfélben vannak. Nepp mester szerint csupán a szíjgyártásból manapság már nem lehet megélni. A forgalma az utóbbi időben visszaesett, és egyre kevesebb lószerszámot tud eladni manapság.³⁰ Az oka az, hogy egyre kisebb a kereslet, és nyereségesen csak úgy lehetne kijönni egy-egy üzletből, ha termékeit silányabb minőségben készítené el. Ő viszont ragaszkodik az elve-
ihez, és nem enged a tökéletesből.³¹ Egy interjúban ki is kérte magának, hogy ő iparos, és nem vállalkozó. Véleménye szerint a különbség az, hogy az iparosnak tudás és tisztesség is kell, míg utóbbi elegendő pénz birtokában szinte bárkiből lehet.³²

Dolgozatunkban bemutattuk, hogy a szekszárdi szíjgyártás milyen régi időkre nyúlik vissza, s Nepp Dénes munkásságán keresztül azt is, hogy ez a mesterség szinte művészet, ami rengeteg türelmet, precizitást, hozzáértést igényel. A szekszárdi bőrmanufaktúra jövője jó kezekben van, ugyanis Nepp Dénes lánya, Tímea ezen a téren tanult tovább, és tehetsége mellett még jó üzleti érzékkel is rendelkezik. Ő javasolta például azt is, hogy nyis-

Nepp Dénes által készített sallangok

26 Forgat a Főtérr. Tolnai Népszás 2005. január 7. 14. A mősor 2005. január 16-án került adásba.

27 F. Kovács Éva: Diákok Franciaországából. Tolnai Népszás 27. évf. 84. sz. 2007. április 11. 16.

28 M. I.: Nepp Dénest kitüntették a Duna Palotában. Tolnai Népszás 28. évf. 177. sz. 2017. augusztus 1. 3.; Pferdemarkt lädt auch zum Bummeln ein. Ludwigsburger Kreiszeitung 2013. augusztus 29. 22.; Jörg Palitzsch: Pferde bleiben die Star. Bietigheimer Zeitung 2010. szeptember 7. 9.; Michael Soltys: Prämierung der Zuchtperde, Fohlen, Gebrauchs-, Reit-, und Händlerperde. Sachsenheim und Umgebung 2003. szeptember 2. 12.; Prämierungsergebnisse der Ponys und Kleinpferde vom Montag. Sachsenheim und Umgebung 1999. szeptember 7. 16.

29 Mauthner Ilona: A földias a „csipkés veretes, fonott sallangos”. Tolnai Népszás 1993. november 17. 5.; Decsi Kiss János: Szép lóra, szép szerszám. Hétféi Magazin 1996. január 6. 11.; Wessely 2012. 66–67.; Csuhefonótól a tojáspatkolóig (n. n.). Nógrád Megyei Hírlap 2006. november 25. 2. https://library.hungaricana.hu/en/view/NogradMegyeiHirlap_2006_11/?pg=241&layout=s

30 Wessely Gábor: Kihátrálnak a kisiparból. Tolnai Népszás 2008. szeptember 24. 5.

31 Venter Mariann: Elvhűségéből nehéz megélni. Tolnai Népszás 24. évf. 66. sz. 2013. március 20. 1.

32 Ordas István: Hasló, kápa és farmatrig. Mérték 1992. október 4. 7.

sanak a nők felé, és készítsenek retikülöket. Ezek rövid időn belül hatalmas sikert arattak a városban.³³ Úgy tűnik tehát, hogy a családi hagyomány, amely Szekszárd történetének is része, nem szakad meg. Reméljük, még jó ideig büszkélkedhetünk a Nepp család munkásságával, és hogy Nepp Dénes azon emberek közé fog még sokáig tartozni, akik ilyen ritka, különleges mesterséget űznek, s nem mennek el a nagyvárosokba, hanem szülőföldjükön élik életüket.

(A Szekszárdi Garay János Gimnázium Honismereti Szakköre tagjainak munkája, felkészítő tanár: dr. Gesztesi Enikő.)

Andi Norbert–Angyal Réka–Molnár Eszter

Aradi iparosdinasztiák a XIX. második és a XX. század első felében

„Egy lángot adok, ápolod, add tovább
És gondozd híven.” (Reményik Sándor)

Minden városnak vannak kimagasló emberei, akik sokat tettek az ipar fejlődéséért, sikeréért.

Arad ipartörténete több olyan neves családdal büszkélkedik, amelyben a szakma szeretete apáról fiúra szállt és tevékenységük valódi sikertörténetnek tekinthető. A XX. század elején az ipari politika fontosnak tartotta, hogy az iparos gyerekeiből neveljen maga helyett utódokat. Szabó Béni szücsmester, országos képviselő szerint: „Az ipart csak iparos dinasztiák nevelésével erősíthetjük. Mert az az iparos, aki az üzemet apjától veszi át, nem kell a kezdet nehézségeivel küzdiön és az alkotó képesség legszebb idejét nem kell a megélhetés küzdelmeire pazarolnia, hanem ehelyett foglalkozhat iparfejlesztéssel.”³¹

Az aradi sikertörténetek között olyan példákkal is találkozhatunk, amelyek túllépték a város kereteit, országos, sőt, európai szinten is elismertté váltak. Nevük és tevékenységük megismertetése azért is fontos, mert vállalkozásaik felszámolása után feledésbe merülhet az ipartörténet idevágó fejezete. Ezen túl pedig a történetek szereplőivel való ismerkedés az iparos múlt fényét villantja elénk, példája pedig a szakma szeretetére, alkotásra ösztönöz.

Dolgozatomban a harangöntő Hőnig család, az álmait fába örökítő Reinhart család és a motorok szerelmeseként ismertté vált Jantó család munkásságát tekintem át.

I. A HŐNIG HARANGÖNTŐ DINASZTIA

Megvallom, szeretem a harangszót hallgatni – akkor is amikor szülőfalum Szent Pál-harangja karácsony estéjén templomba hívogat, vagy amikor a tanév megnyitója alkalmával ökumenikus istentiszteleten gyűjti össze iskolám, a Csiky Gergely Főgimnázium tanulóit,

33 Bolgár Sándor: „A parádésszerszámnak olyannak kell lennie, mint egy jól szabott öltönynek”. Sportfogadás 48. évf. 59. sz. 2001. március 10. 1.

1 Szabó Béni: Iparos politika. In Bokács Miksa–Némedi Gábor (szerk.): Arad iparos-város. Aradi Iparos Otthon Egyesület, Arad, 1929. 14.

és elszorul a szívem, amikor tanév végén az iskola harangja a ballagókat kíséri. Az elkövetkező évben, már nekem és értem is szólni fog ez a kis harang.

Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango, azaz hívom az élőket, gyászolom a holtakat, megtöröm a villámokat – tudatja az egyik harang felirata.² A legenda szerint az itáliai Campania tartománybeli Nolo városának püspöke a IV. században készítette el az első harangot, egy álombeli látomás alapján. Ennek ellentmond, hogy Kr. e. már a kelták és az egyiptomiak is használtak kisebb harangokat. Magyarországon a harangok már a térítő papok idején elterjedtek,³ ám öntésük a XX. század elejéig nem volt jellemző. A magyarországi templomok harangjait általában német, vagy osztrák mesterek készítették. A háborús harangelkobzások, rekvirálások azonban felkeltették a magyar iparosok figyelmét a jövődelmező üzlet irányába.

A Hönig dinasztia harangöntődjét idősebbik Hönig Frigyes 1840-ben alapította a Temes megyei Szentandrásra, így cége az ország legrégebb harangöntő üzemének tekinthető. Innen költözött Aradra, ahol apja mint nyugalmazott nemzetőrkapitány, malomtulajdonos volt. Szakmai ismereteit Ausztriában és Németországban tökéletesítette. A tanoncújdíjat Egartner Ignác mesternél töltötte, aki rokona volt.⁴ 1849-ben, akár a híres székely ágyúöntő, Gábor Áron, áttért az ágyúöntésre és 6 mozsárágyút gyártott, amelyeket el is küldött a forradalmi seregek táborába. Ezek Vécsey tábornok hadseregéhez kerültek, ami miatt a Bach-korszakban idősebbik Hönig Frigyeset börtönbe zárták.⁵ A kiegyezés után ágyúöntésének relikviáit egy levélben felajánlotta a Nemzeti Múzeum igazgatójának. A levelet dédunokája, ifjabbik Hönig László a többi ereklyével együtt, legféltettebb kincseként tartotta számon. Okkal lehetett büszke az ágyúöntő dédnagyapára, akinek leveléből idézem: „A fájdalmas emlékü 1849. esztendőben Temesvár alatt táborozván Gróf Vécsey Károly magyar tábornok által a magyar szabadsági harchoz szükséges ágyúk, mozsarak és egyéb öntvények szállítására felszólíttatván, egyszersmind a Temes megyében Szent-Andráson felállított országos öntőde felszerelésével és vezetésével is megbízattam, utóbb Kossuth Lajos kormányzó úr által az öntőde igazgatójává kineveztettem.”⁶

Id. Hönig Frigyes

Az országos hírvé harangöntő cég második megteremtője az 1853-ban született ifj. Hönig Frigyes volt, aki 1880-ban kapcsolódott be id. Hönig Frigyes harangöntődjébe. 1884-ben apja üzemét Aradra költöztette és új gépek felszerelésével modernizálta. Eredményeinek elismeréseként 1890-ben állami érmet és díszoklevelet nyert.⁷ Amint a család hagyományai megkívánták, a szakma továbbra is apáról fiúra szállt, a fiúk, Árpád, László és István folytatták apjuk mesterségét. 1903-ban készítették a minorita templom nagy, 3200 kg-os harangját. Amikor a II. világháborúban használatatlanná vált, helyébe újabb harangcsoportot rendeltek náluk. Az ő harangjaik szólnak meg az aradi evangélikus

² Papp János: vivos voco, www.termeszetvilaga.hu

³ Általános információk a harangokról: Magyar harangok honlapja, www.magyarharangok.hu

⁴ Bakács Miksa–Némethy Gábor i. m. 278.

⁵ Puskel Péter: A szabó-akadémiától a nagyharangig. In *Uő.*: Arad marad. Helytörténeti és dokumentumriport. Alma Mater Alapítvány, Arad, 1997. 100.

⁶ Puskel Péter: Aradi iparos ágyúi Vécsey tábornok seregében. In *Puskel Péter* i. m. 102.

⁷ Bakács Miksa–Némethy Gábor i. m. 279.

templomban, a református, sőt, az egyik ortodox templomban is. A kolozsvári Szent Mihály-templom számára 1924-ben ők készítették a 2700 kg súlyú Szent Mihály-nagyharangot, az 1700 kg-os Boldogasszony-harangot és a 880 kg súlyú Szent Gábor (Gábel)-harangot.⁸ De szépen szólnak a Hönig-harangok Temesváron, Nagyváradon, Szegeden, Csernovicban, Bákóban és még sok más településen, miként a költő (Alberth) versében megfogalmazta:

„Bimm – bamm, így szól a harang,
hírt közöl népével.
Messze száll a zengő hang
hallgassuk békével.”

A minorita templom harangja

A család története 1949-ben szokatlan fordulatot vett. A kis vállalat a négy Höniggel és tizenegy munkásukkal átkerült a Victoria vállalatához, ahol tűzoltófecskendők testét öntötték, majd innen több más neves kisüzemmel együtt beolvadtak az esztergapadgyárba. Itt élenjáró dolgozókként megkapták a vörös zászlócskát is, ám a család nem erre volt büszke. Legféltettebb ereklyéik az ágyúöntésről szóló hivatalos akadémiai irat fénymásolata, a cégalapító 1837-ben kiállított céheskönyve és a bronzharang-öntés titkait megőrző munkafüzet.⁹

II. A REINHART BÚTORGYÁRTÓ DINASZTIA

1929-ben a bábszínház és a mostani kamaraszínház épületében, az egykori Iparos Kultúrházban egy márványtábla hirdette azoknak a kultúrapártoló asztalosoknak, lakatosoknak, órássoknak és más iparosoknak a neveit, akik az iparos otthonon kívül egy kulturális célokat szolgáló épületre is szívesen adakoztak. Az iparosok táblája előtt pedig ott állt a „*meszterek mestereként*” csodált Reinhart Gyulának a mellszobra, Rubleczky Géza alkotása.¹⁰ Sajnos mára már eltűnt a mellszobor és a Reinhart-bútorgyár is csak a helytörténet ismerőinek emlékezetében él. De ha nem ápoljuk múltunk emlékeit, eltűnhet az emlékezetből is a jeles család, amelynek szinte minden férfitagja felsőfokú végzettségű volt, s képzettségével elismerést vívott ki az aradi bútorgyártásnak.

A gyárat Balkó Miklós, Reinhart Fülöp nagybátyja indította meg 1848-ban. Tőle vette át 1862-ben Reinhart Fülöp, Reinhart Gyula édesapja, aki a kis üzemet Dél-Magyarország egyik legnagyobb gyárává fejlesztette. Gyermekeit a szakma szeretetére nevelte, így nem véletlen, hogy szinte belenőttek a gyárba.¹¹

A szakmai tudás birtokában a három testvér kiválóan alakította a gyár sorsát. Kálmán mint iparművész a bútorokat tervezte, Gyula kivitelezte, Géza a kárpitosmunkát irányította. Eredményeikről kiállítási oklevelek, érmek, külföldi megrendelések tanúskodtak. Sikereiket példázzák a főúri kastélyok, szállodák, szanatóriumok berendezésére érkezett

8 Kolozsvári Szent Mihály római katolikus főtemplom, Magyar Harangok Honlapja, www.magyarharangok.hu

9 Puskel Péter: A szabó-akadémiától a nagyharangig, i. m. 101 old.

10 Puskel Péter: Fába épített álmok. Nyugati Jelen 2009. május 11.

11 Bakács Miksa–Némegy Gábor i. m. 191.

megrendelések is. 1896-ban Reinhart Gyula elnyerte a *Nagy Millenniumi Érmét* és az *Országos Ipartestület ezüstérmét* is.¹²

A háború után Reinhart Gyula lett a cég egyedüli tulajdonosa. Repatriált Kálmán öccse helyére fiát, Gézát akarta állítani, aki Budapesten elvégezte az Iparművészeti Főiskolát. A kisebbik fiú, Kálmán, érettségi után a kárpitosműhelyben szerzett tapasztalatokat, majd két évi tanonckodás után Bécsben tanult. Ezt követően a doktorátus megszerzéséért a trieszti közgazdasági egyetemre jelentkezett. Élete jól példázza korának iparos gondolkodását: „*gyakorlati és elméleti képzés minden nap*”.

Reinhart Gyula közéleti tevékenységével is elismerést szerzett. 1899-ben kezdeményezésére alapították az Aradi Iparosok Hitelszövetkezetét. Megalapította az Aradvidéki Ipartestületet és az Aradvidéki Iparosok Nyugdíjgyűlését. 1925-ben kezdeményezte az Aradi Iparosotthon létesítését, 1928-ban pedig felavatta az Aradi Iparosok Kultúrházát. 1931-ben az aradi iparosok képviselői ezüst babérszalaggal tüntették ki. Májig aktuális maradt az iparosság nevelését célzó elképzelése. Szerinte fontos az iparosság nevelése, amit a tanoncok nevelésével kell elkezdeni.¹³ Szakmai képzettségéért és közéleti tevékenységéért nagy tiszteletnek örvendett. Hetvenedik születésnapján, 1936 augusztus 2-án a Kultúrpalotában rendezett ünnepségen az ősi céhszokások szerint „*díszmesterré*” avatták.

Reinhart Gyula

III. A JANTÓ DINASZTIA

A Jantó dinasztia története akkor kezdett igazán érdekelni, amikor ez év augusztusában a Mesztegyőn megszervezett Kárpát-medencei Honismereti Ifjúsági Találkozón barátom, Murvai Dávid kedves történeteket mesélt dédnagyapjáról és ennek családjáról.

Az egyik kedves anekdota a dédnagypapa, Jantó Béla egyik rokonáról szólt, az ezermesternek tartott Gaál Istvánról. A „*Gál nagyapó*” néven emlegetett rokon vidám, zeneszerető, ügyes kezű ember volt, aki bármit megjavított, többek között egy szépen hangzó hegedűt is, amellyel gyakran ingyen szórakoztatta a nagyérdeműt. Családját főleg saját készítésű harisnyakötőgépei bérbeadásával tartotta el. Idős korára szinte teljesen elvesztette látását, de 90 évesen, tapogatózva még nagy nehezen megfenekelte és átfestette halászcsónakját, aztán eldöntötte: „*Ölég vót*”, lefeküdt és rá két napra csendesen eltávozott az élők sorából.

Barátom dédnagypapája, a gépkonstruktor Jantó Béla talán „*Gál nagyapó*” zsenialitását örökölte, mert már tanulóként feltűnt nagy technikai találékonyságával. 16 évesen fémekből és fából készült keréktalpat talált fel, amellyel sikeresen lehetett pótolni az akkoriban hadianyagnak minősített gumit. Így készítette el a híres gumi nélküli kerékpárt. Már tanuló korában kis műhelye volt a családi telken, ahol munkáját iskolatársai segítették. Idősebb Jantó Béla fiától, a 83. évét betöltött ifjabb Jantó Bélától többet is megtudtam a cégalapító apáról, akinek eseményekben gazdag életét fényképek örökítik meg. Az első fénykép 1919-ből való. Akkor 20 évesen tervezte és építette meg fából és vastraverzekből az első eszterga-

12 Ujj János: Arad megye neves szülöttei. Alma Mater Alapítvány, Arad, 2007. 168.

13 Reinhart Gyula: A magyar iparos-osztály megszervezése. Adatbank.ro

padot. Ugyanebben a rozoga kis műhelyben állította össze az első Jantó-féle motort, amelyet fafűrészelésre, majd némi módosítással vízszivattyúzásra használtak. Saját találmányú petróleummotorjai a világhírű gyárak hasonló gépeivel is felvették a versenyt. Az aradi fa- és fémipari szakiskolát végzett, zseniális műszaki érzékkel megáldott fiatalember másik nagy találmánya a kerékpárvázra szerelhető segédmotor, amely szintén keresett volt. Ebből azonban csak 125 db készült, pedig az 1925-ben Aradon megrendezett nemzetközi versenyen angol, francia és német gyártású gépek előtt elsőnek futott be.¹⁴ 1917-ben megnyitott gépjavitó műhelye 1928-ban egy iparpártolási engedély által mint az ország egyetlen motorgyára szerepelt. 1931-ben bejegyzik a Jantó Motor és Gépgyárat, amelyet 1945-ben Jantó Vasöntőde és Gépgyár néven alkalmazottai bevonásával részvénytársasággá alakított át. A 30-as évek elején frikciós prést gyártott. Ebben az időben cége már 130 alkalmazottat számlált. Itt, ebben, a Kapa utca 19–21. szám alatti gyárban állította elő saját elképzelése szerint az első korszerű esztergákat. Akkoriban az országban még sehol sem gyártották Norton-szekrényes sebességváltóval ezeket a fémforgácsoló gépeket.¹⁵ Ugyancsak ő tervezte, az S-7 típusú esztergapadot is.

A Jantó-féle petróleummotor

egyedi ortopédiai segédeszközöket tervezett és készített, amelyekkel az együttműködő orvosok látványos eredményeket értek el. Ezt a szakmát örökölte fia, a családi dokumentumokat őrző ifjabbik Jantó Béla, majd öccse, Zoltán.

A dolgozatban szereplő három iparos dinasztia tevékenysége óta eltelt évtizedek megváltoztatták a világot. Rohamosan fejlődik a technika, átalakult az ízlés. De az aradi Hönig, Reinhart és Jantó családok ipartörténetünk kimagasló alakjai maradnak, akiktől az utódok ma is tanulhatnak: ügyességet, találmányosságot, szorgalmat, kitartást, emberséget és egy jelszót: tanulj és dolgozzál!¹⁶

(Az aradi Csiky Gergely Főgimnázium tanulójának munkája, felkészítő tanár: Olasz Angéla.)

Kecskés László Lóránt

¹⁴ Puskel Péter: Arad marad, i. m. 104.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Adatközlők: Jantó Béla 82 éves, Jantó Klára 73 éves, Murvai Dávid 24 éves (Arad).

Gyárak, gyárosok, sikertörténetek a Maros partján

„A múltat nem lehet tőlünk elvenni, de
az csak akkor a miénk, hogyha ismerjük.” (Nemeskürty István)

Arad iparos-város – hirdeti büszkén címével egy 1929-ben napvilágot látott könyv, amelyben több iparos szólalt meg. Eszméket, célokat tűztek ki, amelyekért, úgy érezték, érdemes dolgozni, mert ezek a város és lakóinak előrehaladását biztosítják. Céljaikat a XIX. század második felében megjelent nagyipar eredményeire alapozták. Bátran kijelenthető, hogy az 1867-es kiegyezés után egyre erősödő ipar Aradot az Osztrák–Magyar Monarchia jelentős ipari központjává tette. Iparának alapját a lakosság mintegy 75%-át kitevő magyarság, a 10%-os német lakosság és a szintén jelentős számú helyi zsidóság biztosította.¹ A Neuman testvérek szesz- és élesztőgyára, valamint gőzmalma az 1851-es alapítás óta a környék legjelentősebb üzemének számított. A Lengyel-bútorgyár termékei: garnitúrák, egyedi darabok az iparművészet remekei, annyi év múltán is értékesek. Híres gyáraink közé tartozik a Weitzer János alapította vagongyár és a MARTA-automobilgyár is, de a sor még folytatható, hiszen az 1900-as népszámláláskor a városban 14 gyárat jegyeztek fel.² Az sem elhanyagolható tény, hogy a gyáralapítók szakmai tudásuk mellett emberbaráti cselekedeteikkel is a haladást szolgálták, amiért joggal remélhették, hogy városuk nem fogja őket elfelejteni. Sajnos az aradi gyáriparosok sikereit mára már a feledés homálya borítja. Egykori virágzó vállalkozásaikra: a Neumanok szesz- és élesztőgyárára, a Weitzer-vagongyárra, s a szomszédságában álló MARTA-automobilgyárra csak romos épületek emlékeztetnek. Ezért fontosnak éreztem néhány kiragadott példa segítségével emlékezni városom, Arad iparos múltjának fényére és azokra a kiváló gyáriparos egyéniségekre, akik tudásukat, vagyonukat és egész életüket a közjó szolgálatába állították.

A Lengyel-bútorgyár története Lengyel Lajos szegedi asztalosmester 1847-ben alapított műhelyével vette kezdetét, amelyet fia, Lőrinc nagy szaktudással és szorgalommal üzem-mé fejlesztett.

Halála után az üzem vezetését özvegye vette át, aki 3 gyermekét a szakmában taníttatta. Az aradi cég alapját az egyik fiú, Lengyel M. Lőrinc vetette meg és fejlesztette.³ Az idők folyamán nagy sikereket ért el. Megkapta a budai várpalota berendezési munkálatait, majd a londoni Kennington Múzeum rendelt tőle berendezéseket. Vevőinek köre már a háború előtt túlterjedt az ország határain. Különösen sok kliense volt a Regátból.

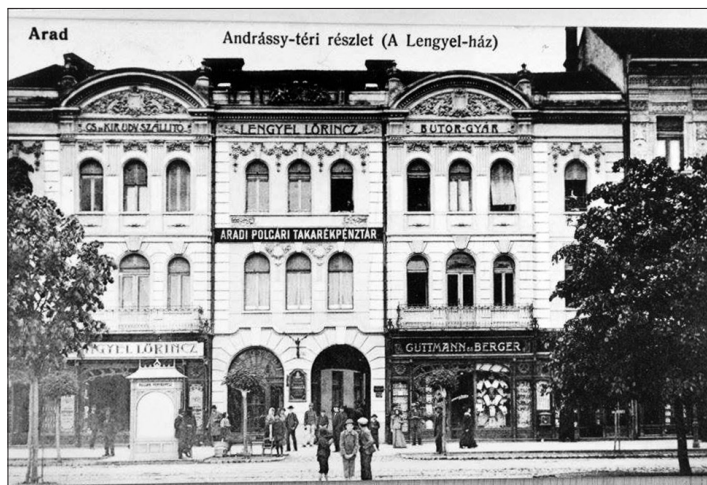
A technikai munkákat modern alapon berendezett gépjármű telep végezte, elárusító telepén pedig a bútoripar magas színvonalú, a külföldi igényeknek is elsőrendűen megfelelő termékeket kínált. A cég Bukarestben is tartott fenn fiókot, amelyet a cégtulajdonos, Lengyel M. Lőrinc fia, Lengyel László vezetett.

A budavári palota mellett a Lengyelek bútorozták be többek között József főherceg és Károly Gyula gróf lakosztályát, Hunyadi Károly gróf soborsini kastélyát, a sinaiai Foisor-kastélyt és egy sor román bojár villáját. Lászlót meghívták Sinaíára, ahol Károly király

1 Makai József: Az erdélyi magyar ipar múltideje. Erdélyi Napló 2015. ápr. 18.

2 Ujji János: Arad történelmi városkalauz. Alma Mater Alapítvány, Arad, 2012.

3 Bakács Miksa–Némethy Gábor (szerk.): Arad iparos-város. Iparos Otthon Egyesület, Arad, 1929. 192.

A Lengyel-bútorgyár a XIX–XX. század fordulóján

fogalom. Egy 1916-ban megjelent kézikönyv a Neuman testvérek gyártelepe címszó alatt a következő neveket sorolja fel: Neuman Adolf, Neuman Alfréd és Végvári Neuman Károly.⁵

A család első képviselői a Felvidékről kerültek Arad környékére az 1840-es évek második felében. Őseik zsidó vándorkereskedők voltak, tollkereskedéssel foglalkoztak. Ede, Alfréd, majd Dániel az 1848-as forradalom és szabadságharc leverése utáni önkényuralom idején felismerték, hogy a házalás veszélyekkel jár, és ez a felismerés egy egészen szerényen induló kis vállalkozást eredményezett. 1851-ben a 3 fiatalember a város szélén egy kis szeszfőzdét nyitott.

Nevük akkor vált ismertté, amikor a szeszfőzdét gyárrá fejlesztették. Kezdetben a gyár napi termelése 10–15 hl volt, s a finomított szesz óriási keresletnek örvendett. A jó üzleti

személyesen adta át neki a Román Koronarendet és a Peles-érmet.⁴

Lászlóval kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy budapesti, bécsi, müncheni és kölni tanulmányait befejezve, elődei példáját követve ugyanolyan rátermettséggel vezette a fiók ügyeit, mint édesapja a főtelepét.

A Neumanok népes családját nehéz pontosan bemutatni, de az tény, hogy e nagy család tagjai már gyerekkorukban megtanultak a közért fáradozni. Nevük Aradon mindmáig

Spiritus- und Preßhefe-Fabriken, Spiritus-Raffinerie und Dampfmühle

GEGRÜNDET 1851

Höchste
Auszeichnungen.

Telegramm-Adresse:
Brüder Neuman, Arad

SCHECK-KONTI:

Königl. ungar. Postsparkassa Nr. 432

Kais. königl. oesterr. Postsparkassa Nr. 26227

BRÜDER NEUMAN ■ ARAD

A Neuman-gyár a XIX. század végén

4 Puskel Péter: Fába épített álmok. Nyugati Jelen 2009. máj. 11.

5 Puskel Péter: Arad marad. Helytörténeti és dokumentumriportok. Alma Mater Alapítvány, Arad, 1997. 113.

lehetőséget felismerve, 1862-ben a testvérek kibővítették a gyárat, majd hozzáépítették a gőzmalmot.⁶ 1867-ben a gyár porig leégett, ám az 5 testvér a régi helyén a korábbinál is nagyobb, korszerűbb gyárat emelt.

A kiegyezést követő években termékeik és szolgáltatásaik jobbák és olcsóbbak lettek, felvevő piacuk bővült, így pár év leforgása alatt birodalmuk a legnagyobb ilyen jellegű élelmiszeripari vállalkozás lett az egész Monarchiában.

1882-ben azonban újabb tűzvész pusztított a gyárban, de 2 év múlva már ismét termelni tudott. A rengeteg szeszt Európa számos államába szállították, s a termékek több nemzetközi kiállításon is díjat nyertek.

Később élesztőgyárral bővítették a Neuman-birodalmat.⁷ A gyártelep híre eljutott Ferenc József császárhoz is, aki 1884-ben látogatást tett az aradi ipartelepen, és a hírek szerint nagyon elégedett volt a látottakkal. Puskel Péter aradi helytörténész *Arad redivivus* című kötetében egy érdekes történetet is elmesél a látogatással kapcsolatban. „*Valóban sor került az uralkodói vizitre, melynek befejeztével a császár és király elégedettségét egy tömör »sehr schön«-nel (nagyon szép) juttatta kifejezésre. Mire a kíséretében levő egyik Neuman úgy válaszolt: úgy hallom, Ön is jól végzi a dolgát.*” Valószínű, hogy ennek az uralkodói látogatásnak köszönhető az aradi Neumanoknak adományozott „*Végvári*” nemesi előnév. 1913-ban a bárói rangot is megkapták, közben Dániel elnyerte az „*udvari tanácsos*” titulust.

A gyár termékeit sikerült Európában, sőt, más kontinenseken is megismertetni. A bécsi, trieszti, hamburgi és londoni nemzetközi kiállítások díjai után a keleti és észak-afrikai piacot is meghódították Törökországtól Egyiptomig.⁸

A XX. század elején a Neuman testvérek gyára, a malom és a hízlalda közel 1000 munkahelyet biztosított. 1909-ben egy újabb vállalkozást is beindítottak: a Hungária Arad Pamutgyár Rt. nevű textilüzemet.⁹ A gépeket az angol Norton-cégtől vásárolták.

A gyárat az I. világháború okozta gazdasági nehézségek, sőt, Trianon sem rendítették meg. Bár nem tagadták meg anyanyelvüket és kultúrájukat, a Neumanok együttműködtek a gazdasági életben mind nagyobb szerephez jutó románsággal. A korábban Bécsben működő részleget Bukarestbe költöztették. 1922-ben a szesz- és élesztőgyár, valamint a gőzmalom részvénytársasággá alakult, ami hozzájárult a termékek gyarapításához. A '30-as évek közepén már 800 kg élesztő 36 vagon örlemény és 300 hl szesz volt a napi teljesítmény.¹⁰ A Hungária-textilüzem neve ITA lett.

A hitlerizmus előretörésének idején az akkor legidősebb Károly az Egyesült Államokba emigrált, így az örökség öccsének, Alfrédnak gyermekeire, Edére, Ferencre és Máriára szállt. Máriát nem vonzották a gazdasági ügyek, Ede a '30-as évek derekán Angliába települt át, így a 2 gyár vezetése Feri báróra maradt, aki ezt a feladatot kiválóan látta el. A textilszakmát Angliában sajátította el, a gyakorlatot pedig a gyárban, úgy, hogy a legjobb munkások keze alatt dolgozott. Amint átvette a gyár vezetését, új módszerek bevezetésével és magasan képzett szakemberek alkalmazásával tette hatékonyabbá a termelést. A munkások jól kerestek, nem számított ritkaságnak az évi 13., 14. fizetés sem. „*Ne lopj, hanem kérj!*” volt Feri báró egyik kedvenc jelszava.

A Neumanokról tudni, hogy nagyon sokat jótékonykodtak. 1885-ben alapítványt hoztak létre az árvák anyagi támogatásáért. 1892-ben a szeszgyár közelében iskolát és óvodát

6 Puskel Péter: Aradi sikertörténetek. Concord Media Jelen, Arad, 2010. 64.

7 Puskel Péter: Aradi sikertörténetek, i. m. 65.

8 Puskel Péter: Aradi sikertörténetek, i. m. 66.

9 Puskel Péter: Aradi sikertörténetek, i. m. 69.

10 Puskel Péter: Arad marad, i. m. 114.

építtettek. Dolgozóik gyermekeinek nemcsak alapfokú oktatását, de egyetemi képzését is támogatták. Anyagilag támogatták az 1913-ban felépített impozáns Aradi Kultúrpalotát. 1904-ben a zsidó fiúiskola, 1912-ben a gyermekkórház javára adakoztak. 1919-ben, amikor az aradi magyarság saját gimnáziumi épület nélkül maradt, jelentős összeggel támogatták a katolikus gimnázium (ma Csiky Gergely Főgimnázium) felépítését. Feri báró, aki dolgozóinak számára később lakásokat építtetett, a gyermekeik számára bölcsődét alapított.¹¹

Bátor kiállásával nagyon sok embert sikerült megmentenie a front-, illetve a munkaszolgálatról. A zsidók deportálását anyagi eszközökkel sikerült megakadályoznia.

1945-ben sportegyesületet alapított, 1946-ban felépíttette a stadiont. 1948-ban a gyárat, a gyönyörű Neuman-palotát és a stadiont is államosították. Tulajdonosának megtiltották, hogy belépjen azokba a létesítményekbe, amelyeket ősei hoztak létre és fejlesztettek nemzetközi hírű iparvállalatokká. Bizalmi emberei szerint letartóztatása is küszöbön volt már. Ennek a hírnek ismeretében a végsőkig kitartó Neuman Ferenc külföldre szökött.¹²

A Neuman család tagjaira tökéletesen illenek azok a sorok, amelyeket már 1928-ban az Aradi Iparos Otthon alapkövetelésének alkalmával dr. Gabos Jenő így fogalmazott: „*Látod, késői ember, ilyen volt elődöd! Jó volt, nemesen érzett és boldog volt, hogy embertársain segíthetett.*”¹³

A Weitzer János Gép-, Vagongyár és Vasöntőde Rt. osztrák alapítójáról az előbbi csatláshoz hasonlóan sok jót el lehet mondani. Weitzer János, alias Johann Weitzer, noha csak „fogadott fia” volt Aradnak, nagyon sokat tett a városért. 1890-ben Salacz Gyula polgármester és Boros Béni vasútépítő mérnök rábeszélésének engedve döntött az aradi fiókvállalat megnyitása mellett.

Az aradi Weitzer János Gép-, Vagongyár és Vasöntőde Rt.-ként bejegyzett gyár gyorsan fejlődött, és 1737 munkásával a korabeli nagyvállalatok közé tartozott. Elsősorban vasúti kocsik gyártására szakosodott. Itt készültek a hegyaljai villamosvasút személy- és áruszállításra szolgáló vagonjai is. Ezek közül egyet felújítottak és közkívánatra a nyáron elindították a hegyaljai borpincék felé. Igaz, a közkedvelt közlekedési eszköz, az aradikumnak számító „zöld nyíl” most szürke, de ez semmit sem von le a nosztalgiázni vágyó utasok kedvéből.

A gyáriparos sokszor lejött Aradra, és egyszer úgy döntött, hogy kéri a magyar állampolgárságot. Döntéséről Bécsben nem tudták lebeszélni, büszkén hangoztatta: „*Ich bin ein arader*”¹⁴ (Én aradi vagyok). Az állampolgári esküt 1893-ban a városháza dísztermében tette le. Baráti körben gyakran mondogatta, hogy a város emlékezni fog rá, de csak halála után derült fény arra, hogy hatalmas vagyonából 4 millió koronát hagyott egy „*nevét örök időkre viselő alapítvány céljaira*”. Az alapítvány kamatai a szegény aradi polgárok gyermekei számára biztosítottak ösztöndíjat és az ipariskolai oktatást segítő intézetek megteremtését támogatták.

A Magyar Automobil Részvénytársaság (MARTA) története szintén sikertörténet: az aradi autógyártás sikertörténete.

1908 novemberében tartották a gyár alakuló ülését, amelyet Magyar Automobil Részvénytársaság Westinghouse Rendszer néven jegyezték be. A gyártelep építésére a Weitzer János Gép-, Vagongyár és Vasöntőde szomszédságában lévő telket jelölték ki és igen gyorsan tető alá hozták.

11 Puskel Péter: Aradi sikertörténetek, i. m. 74.

12 Puskel Péter: Emléklapok a régi Aradról. 1885–1945. Concord Media, Arad, 2005.

13 Bakács Miksa–Némethy Gábor i. m. 2, 150.

14 Puskel Péter: A város nem fog engem elfelejteni. Nyugati Jelen 2013. jan. 21.

Az 1908-as év, amikor a Ford Motor Company detroiti üzemében elkészült a makói születésű Galamb József T-modellje, Arad elsőbbségét is jelezte az iparágban. Itt hozták létre az első autóbusz vállalatot is. Az új buszok karosszériáját már a MARTA-ban szerelték össze. A különböző emeletes vagy emelet nélküli buszokon kívül teherkocsikat és mozdonymotorokat is gyártottak.

1910-ben elkezdődött a gépkocsik gyártása. 1912-ig mintegy 150 gépkocsit gyártottak, amikor a Westinghouse csődbe ment.¹⁵ Az Austro-Daimler osztrák cég vette át a MARTA-t. Ekkor új gépkocsimodelleket kezdett gyártani, amelyeket főleg taxinak használtak. MARTA-taxiból londoni megrendelésre a brit főváros utcáira is került.

A gyár folyton bővítette termékeit. Az I. világháborút megelőző években emeletes omnibuszokat, 10–18 üléses postautókat, 1, 3 és 5 tonnás teherautókat gyártott.¹⁶ Emellett a gyárban dolgozó, kiválóan képzett műszakiak bármilyen kocsi javítását elvállalták. Érdekes történet, hogy 1913-ban egy neves magyar repülő, Dobos István gépe a repülőbemutató előtt meghibásodott. A gyárban a gépet egyetlen nap alatt megjavították, így Dobos István másnap a Csálai-erdőben sikeres bemutatót tarthatott.

Az I. világháború küszöbén a MARTA a 3 legnagyobb aradi gyár közé tartozott. Kima-gasló szakemberei között meg kell említeni Haltemberg Samu gyárigazgatót, akinek közre-működésével indult be 1913-ban 250 MARTA-autóval Budapest taxiforgalma; Böszörményi Jenőt, aki 2 évvel Rudolf Diesel után, 1894-ben megtervezte az első továbbfejlesztett ma-gyar dízelmotort és Fejes Jenőt, a róla elnevezett lemezmotor feltalálóját.

A háborút követően a román városvezetés igyekezett felszámolni az osztrák–magyar koncessziót. A túlélést a karosszéria-gyártásban már korábban is közreműködő Weitzer Gép- és Vagongyár jelentette. 1921-ben a MARTA fuzionált az ASTRA Rt. nevet felvevő vagongyárral.

Az egykor virágzó aradi gyárakból ma már csak megviselt állapotban lévő épületek ma-radtak. Emléktábla nem hirdeti jelentőségüket, és félő, ha ezeket lebontják, eltűnnek Arad térképéről az egykori híres ipari létesítmények. A helyi magyarok csak abban reményked-hetnek, hogy akad vállalkozó, aki talán a Neumanok hatalmas épületegyüttesének egy ré-szében ipartörténeti múzeumot alapít, amely emléket állít az egykor virágzó aradi iparnak és a közjó érdekében munkálkodó szakma- és emberszerető elődöknek.

(Az aradi Csiky Gergely Főgimnázium tanulójának munkája, felkészítő tanár: Olasz Angéla.)

Biró Endre

15 Magyar Automobil Részvénytársaság, Arad, Wikipedia

16 *Puskás Péter*: Aradi sikertörténetek, i. m. 43.

Gulyás Béla, az egri gyertyaöntő

Minden karácsonyi kirakodóvásáron végigjártam a kézművesek sátrait, megcsodáltam a mesterek munkáját, de mindig visszatértem a gyertyás sátorhoz. Így ismertem meg Gulyás Béla bácsit, aki Egerben élt és dolgozott. A mesterség iránti szeretete és közvetlen személyisége miatt szerettem volna én is többet megtanulni. Utánaolvastam a különböző eljárásoknak, alapanyagoknak és a mesterség történetének is, amely végigkíséri közel kétezer éve az emberiség történetét.

A MESTERSÉG TÖRTÉNETE

Az első írásos emlékek szerint viasz és méhviasz alapanyagot használtak, amely akkoriban még igen ritka és értékes volt. Csak Krisztus születése után jelenek meg a faggyúgyertyák, mivel a viaszgyertya mindennapos használata túl költséges volt. A faggyút és a zsírt használták fel kiváló égési tulajdonságai miatt. A szegény emberek állati eredetű hulladékból készítették, ez azonban igen kellemetlen szagot árasztott és erősen kormozott. A XVII. században már arzént adtak a faggyúhoz, ami elnyomta az erős szagokat, viszont mérgező hatása miatt sok kellemetlenséget okozott. A XIX. század elején felfedezték a sztearint, a növényi és állati zsiradékból is fellelhető gliceridet, ami a gyertya szilárdságáért felelős. Ekkor kezdték el használni az összefonott kanócot és a paraffint. Így az eddigiekhez képest jó minőségű és olcsó gyertyát tudtak előállítani. Manapság a gyertyát gyártó cégek és mesterek paraffinból készítik termékeiket. A kanócok is megváltoztak. Leginkább szalmiáksóval, bórsavval és paraffinnal kezelt pamutanyagot, fonott kanócot használnak. Ez a kanóc a gyertya egyenletes és korommentes égését biztosítja.

A GYERTYA MINT SPIRITUÁLIS JELKÉP

A keresztény templomokban a gyertya fénye Krisztus jelképe. A gyertya megsemmisül miközben fényt ad, miként az Üdvözítőnk is meghalt, hogy az embereket megváltsa. Úgy tartják, hogy a gyertya a Szentháromságot testesíti meg, a láng, a kanóc és a viasz egysége folytán. A magyar néphit szerint mindenkinek van egy égő gyertyája. Ameddig az lángol, addig él az ember. A gyertya végigkíséri az embert az életen. A keresztelő alkalmával, akár csak a születésnap tortán, a haldokló mellett vagy a ravatalnál. Búcsújáró helyeken a Mária-szobor talapzatára állított gyertyák fényénél csodálatos látvány a sugárzó Madonna.

GULYÁS BÉLA

Béla bácsi házasság útján került 50 évvel ezelőtt Apról Egerbe. Az Ódry család – felesége famíliája – mézeskalács-készítéssel foglalkozott, de emellett saját cukrászdájuk is volt családai házuk utcai frontján, Eger belvárosában. Étkezési mézeskalácsot készítetek, a *paklis kalács* volt a specialitásuk, nem annyira a figurás, díszes mézeskalács. Az udvaron sorakoztak a műhelyek, ahol a gyertyaöntés folyt és a cukrászda termékei készültek. A család valamennyi tagja itt dolgozott.

Nagy tekintélyük volt Egerben, igazi hírnévre tettek szert. A vár alatt lévő boltjukat minden egri diák, főiskolás, a városba látogató turista felkereste. A tortáikat még a város környéki falvakból is rendelték. Vasárnap délután kigyóztak a sorok a fagyaltos pultnál. Nem volt olyan átutazó, aki az Ódry Cukrászda és Fagyizó termékeit ne kóstolta volna meg. A boltot és a műhelyeket államosították az 1950-es években, majd fordult a politika és újra megnyithatták cukrászdájukat.

Béla bácsi felesége, Márta néni mindenben segítette és támogatta férjét, hogy elsajátítsa a gyertyaöntő mesterséget. Ő biztosította a háttérrel a sikeres munkához és alkotáshoz. Béla bácsi Ódry Dánieltől, a város utolsó mézeskalácsos és gyertyaöntő mesterétől mindent megtanult, gyönyörűségeket alkotott.

A főállását 1985-ben végleg otthagya döntött a mesterség mellett. Eleinte tömegcikkeket gyártottak külföldre és a magyar vevőknek, később viszont egyedi díszítéssel, népi motívumok felhasználásával nívódíjas termékeket gyártottak. A finom motívumok alkalmazása Márta néni ízlését tükrözték. Legnagyobb gyertyái a szegedi dómba kerültek, 13 kg-osak voltak. Ezek a szoborszerű gyertyák több napig készülnek. 2000-ben a vatikáni Magyar Kápolnában állították fel húsvéti gyertyáját.

Évtizedeken keresztül csodálatos boltot vezettek és minden karácsonykor kirakodtak a kézműves vásáron.

A Heves Megyei Népművészeti Egyesület megbecsült tagja volt. Hozzászólásaival segítette az egyesület munkáját, tanácsaival ellátta a tagokat. Mindenki tisztelte, megjelenése is mindig tökéletes volt. Szívélyes, közvetlen személyisége mindenkit elvarázsolt. Mesterségéről szenvedélyesen tudott mesélni kicsiknek és nagyoknak egyaránt. Munkásságáról több újságcikk és elismerő díj tanúskodik: 2006 – *Az Év Mestere*; 2007 – *Eger Népművészeti Nívódíj*; 2009 – *Ipar- és Kézműveskamara első díja*; 2010 – *Az Év Mestere* (második alkalommal).

A mesterséget fiai már nem folytatják, más szakmában lettek elismert emberek. A műhelyt bezárták, már csak néhány emléktárgy van a tulajdonukban és a cégér őrzi az egykori műhelyt.

(Az egri Szilágyi Erzsébet Gimnázium tanulójának munkája, felkészítő tanár: Somfai Tiborné.)

Ódry Dániel és Gulyás Béla két fiával

Béla bácsi a Vatikánban felállított húsvéti gyertyával

Vratarics Adél

Fekete Gyula, Érmihályfalva kovácmestere

A XIX. században rohamosan fejlődő technika nem hagyta érintetlenül a hagyományos kézi kovácsolást sem. Az ipari forradalommal megjelentek a korszerű vasüzemek, amelyek háttérbe szorították a kézi kovácsolást. A régi kovácműhely helyett megjelent a kovácsműhely és a kovácsvasat az acél és az öntöttvas váltotta fel. A kovács munkáját a vaskohászat vette át. Azért végképp nem tűnt el a hagyományos kovácmesterség gyakorlása, falun még rábukkanhatunk egy-egy kovácsra, aki még mindig űzi ezt a mesterséget. Ilyen az én kis városomban, Érmihályfalván élő kovácmester is, akit Fekete Gyulának hívnak. Érmihályfalván született 1940. május 17-én, de még a mai napig sem hagyta abba a kovácmesterséget. Reggelenként, amikor meghallom a kalapácsát, már tudom, felébredt a kovácmű-

Fekete Gyula kovácműhelye

hely és újra munkába állt a kovácmester. Az ő története nagyon érdekes, ezért, alább beszélgetésünkéből felvázolok egy részt.

– *Miért pont a kovácmesterséget választotta a szakmájául?*

– Öszintén, ha rajtam állt volna, soha nem lettem volna kovács. Gyerekkorom óta állatorvos szerettem volna lenni, vagy legalább asszisztens, segéd egy állatorvos mellett. Ez nem valósulhatott meg, mert bátyám akkoriban gyümölcskertészetet tanult és iskoláját Nagyváradról áthelyezték Székelyudvarhelyre. Ezért, hogy ne veszítsen éveket, folytatta tanulmányait immár Székelyudvarhelyen. Akkor mentem volna én is állatorvosi iskolába Nagykárolyba, de mivel a szülők nem tudták vállalni a fizetését az iskoláztatásomnak, ezért egy másik szakmát kellett megtanulnom.

– *Mikortól tetszett kovácsnak tanulni?*

– Eredetileg nem kovácsnak, hanem kerégyártónak kezdtem tanulni, ezt szerettem volna édesapám. A malom utcáján laktunk és akkor volt abban az utcában egy kerégyártómester. Ott kezdtem inasként, de 6 hónap alatt semmit nem tanított, csak apró-cseprő dolgokat bízott rám. Felhagy-

– *Hogyan tetszett megtanulni a kovácmesterséget?*

– Édesapámnak már 12–13 éves koromban is besegítettem. Mivel még kicsi voltam és nem értem el az üllőt, hogy ráüssék a kalapáccsal a vasra, volt egy kisszékem, arra álltam. 17 évesen vasaltam be az első lovat egyedül. Apám mikor hazaért, nem akarta elhinni. Meglátszott, hogy első alkalommal csináltam, egyedül, mivel a ló tulajdonosa másnap visszajött, mert sántított a ló. Rossz helyre ütöttem egy szeget. Mikor elkezdték a kollektivizálást, apámnak is be kellett vonulni szerszámokkal együtt. 20 évesen csoportfelelős lettem a kollektívában levő kovácsműhelyben és a katonaságtól visszatérve 23 évig maradtam még műhelyfőnök.

– *Mikor tetszett magánvállalkozást indítani?*

– A 80-as évek elején.

– *Használt Gyuszi bácsi mesterjegyet?*

– Nekem saját mesterjegyem nincs, viszont édesapámnak volt, amit meg is öriztem.

– *Mennyire elfogadott és nyereséges a kovácsmesterség ma?*

– Ma, ha ebből kellene megélni, akkor nem lehetne. Mondok egy konkrét példát, amiből megérted. Régen csak innen azt utcánkából volt 4–5 lótulajdonos, akik minden évben 3–4-szer hozták a lovaikat patkoltatni. Még a környező falukból is jöttek hozzám. Semjénből, Piskótról, Tarcsáról, Körtvélyesről.

– *Alakult ki mester-tanítvány viszony?*

– Igen. Legalább 4-en tanítványoskodtak nálam, de volt, amelyik nem akart megtanulni és hiába mutattam meg neki 2–3-szor, hogy hogy kell csinálni, mert nem tudta.

– *Nehéz volt megtanulni a kovácsmesterséget?*

– Nem volt nehéz, mert ráállt a kezem. A vonzalom megvolt hozzá, de nehéz munka. Könnyebb beadni egy injekciót a disznónak, mint ütni a vasat ezzel a nehéz kalapáccsal!

– *Tudna egy-két trükköt megemlíteni, ami a kovácsmesterséghez kötődik, vagy esetleg egy-két vicces történetet?*

– Természetesen! Minden munkát meg lehet könnyíteni és szórakoztatóbbá lehet tenni. Egyszer jött valaki hozzám lovat patkoltatni és jött vele egy legény, hogy segítsen lefogni a lovat patkolás közben. Én épp a műhelyben készítettem a patkót, amikor bejön hozzám a gazda és azt mondja, hogy ijesszem meg a legényt. Ő már tudta a fortélyát a dolognak. Az üllőre köptem egyet, majd rátettem a megmunkálásra váró vasat és egy nagyot ütöttem rá. Olyat szólt, mint egy kisebb kaliberű pisztoly. Az ajtóban várakozó legény ijedtében hátraugrott. Igen ám, de a hátánál volt a vizes vödör és egyből beleugrott cipőstől, mindenestől. Egy másik vicces történet a vasöntődében játszódtott le. A kitanult munkás tudta, hogy a forró, folyékony vasba bele lehet egy pillanatra dugni az ujját, de csak úgy, ha megnyálazza előbb jó vastagon. Így is tett az egyik munkatársam. Beledugta és kirántotta és semmi baja nem lett. Jött oda egy ember és éppen meglátta, hogy mit csinált. Gondolta, nem olyan nagy ördöngösség, ő is megpróbálja. Beledugta az ujjá hegyét a forró vasba és egyből lesütötte az ujját, mert nem tudta a trükkjét, hogyan is kell csinálni. Persze, ezek vicces történetek, de a kovácsmesterség megköveteli a komolyságot, odafigyelést. a patkolásnál például nem mindegy, hogyan tisztítja le a ló körmét a mester, mert ha belevág az elevenjébe, akkor valószínűleg a ló sántítani fog. Ilyenkor hideg agyagos borogatással kell csillapítani a gyulladást és 21 napig pihentetni kell. A patkolást végző kovácsnak ismernie kell a lovat is, nem lehet csak taláломra tenni a dolgokat. Ezeket én is a sok gyakorlás folyamán sajátítottam el.

(A nagyváradi Mihai Eminescu Főgimnázium tanulójának munkája, felkészítő tanár: Fazakas Gábor.)

Kelemen Lilla Kornélia

Egy nagyváradi szűcsmester a XX. században

Számomra igazi kihívás volt ez a kutatás, mert dolgozatom témája családi vonatkozású. Anyai ágon dédapám szűcsmester volt. Életét, pályájának alakulását figyelve nagyon izgalmas, hogyan indul egy ígéretes iparosi pályája, majd hogyan törik meg a XX. század zűrzavarában. Ez a munka segített abban, hogy jobban megismerjem őt, és valósabb képet kapjak arról a korról, amelyben élt, s amelyet én csupán a történelemtananyagból ismerek.

A SZŰCSMESTERSÉG

A szűcsmunkát, a gyapjas juhbőr kikészítését és feldolgozását meg kell különböztetni a tímár- és vargamunkától, a szőrtelen bőr kikészítésétől.

A szűcsök ruházatkészítésre alkalmas bőrök szabásával, varrásával és kikészítésével foglalkoztak. A mesterség régi voltára mutat, hogy a szűcs és ködmön szavunk bolgár-török eredetű. Szűcsöket már a tihanyi apátság alapítólevele (1055) említ.

A drága prémekkel foglalkozó szűcsök a legrangosabb mesterek közé tartoztak. János szegedi szűcs hozta rendbe Ulászló király két subáját, és Dömötör szegedi szűcs taníttatni tudta 1465-ben Máté nevű fiát a krakkói egyetemen. A szűcsmunka hadi öltözet is lehetett. Amikor Mátyás király Szabács 1476-os téli ostromára készült – írja Zay Ferenc emlékirataiban –, valahány szűcs volt az alföldi rónán Váradtól Pestig, mind neki dolgozott, mert 8 ezer emberre csináltatott ködmönöket és prémes kesztyűket. E ködmönök bizonyára juhbőrből készültek, s nemigen különbözhettek a parasztság ködmönjeitől.¹

A BŐRÖK KIKÉSZÍTÉSÉNEK ELJÁRÁSAI

A bőr a lenyúzás után – ha nem dolgozzák fel azonnal – romlásnak indul. A nyersbőrök sózással, szárítással konzerválhatók. A feldolgozás kezdetekor a bőrt *áztatják, mossák* a szennyeződésektől. A nyúzaskor rajta maradt hús- és hártýaréteget éles szerszámmal eltávolítják, *lehúsolják*. Ezután kerül sor a szőrme és bőr *cserzésére*, a *csávázásra*. Elkészülte után lassan *szárítják*, többször *meztörlik*, *puhítják*, *színelik*, felületét bársonyosra *tisztázzák*. Szabás, díszítés, összevarrás a befejező munkafolyamatok.²

NÉHÁNY JELLEGZETES SZERSZÁM

A *kaszaszék* a szűcsmunka legjellegzetesebb eszköze. A szabás eszköze a *szabáscsészék*, jellegzetes formájú acélpenge.

A varrást műhelyasztalon (*verpang*, *verpánk*) háromélű szűcsstűvel végzik, amelyet időnként tűszorítóba téve megfennek.³

1 Magyar Néprajzi Lexikon V. Bp., 1982. 122.

2 Nagy László: A veszprémi tobakok, A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10. 1971.

3 Magyar Néprajzi Lexikon V. Bp., 1984. 123.

A NAGYVÁRADI SARKADI LAJOS SZÜCS TÖRTÉNETE

Sarkadi Lajos 1907. szeptember 2-án született a Bihar megyei Kalugyeren. Szülei Sarkadi József és Jakab Margit, akik az anyakönyvi kivonat szerint római katolikus vallásúak voltak, ám a családfakutatás megállapította, hogy azért vették fel a katolikus vallást, mert Sarkadi József a római katolikus püspökség erdeire vigyázott, így gyermeke is katolikus lett.

Inaséveit Zboray Gyulánál tölti, erről tanúskodik a Nagyvárad és Vidéke Ipartestület által 1921-ben kiadott *Segédlevél*.

A Nagyvárad és Vidéke Ipartestület által kiadott segédlevél

1933-ban köt házasságot Lollok Ilonával, és szinte azonnal Bukarestbe költöznek, hogy tovább tanulják, most már mindketten, a szűcsmesterséget. Hazatérve Nagyváradra több mester mellett is dolgozik. Még a II. világháború kitörése előtt két gyermekük születik: Lajos és András. Sarkadi András az én nagyapám anyai ágon.

1938-ban kiváltja a kisipari engedélyt, majd nem sokkal később a belvárosban Halász Imre szűcsmester mellett kezd dolgozni. 1946-ban a román közigazgatástól megszerezte a szűcsmesteri engedélyt.

1947-ben – ma már tisztázatlan okokból – átveszi Halász Imrétől az üzletet. Sajnos nem sokáig örülhet függetlenségének, mert a fennmaradt dokumentumokból kiderül, hogy 1949. december 31-én államosítják üzletét, lemond mesterdiplomájáról, mindent be kell szolgáltatnia (egyetlen Singer-varrógép marad meg a tulajdonában, amelyet ma is féltve őriz a család). 1949. december 31-én lezárul egy korszak, ám 1950. január 1-jén elkezdődik egy új, hiszen ettől kezdve Sarkadi Lajos a Május 1. szőrmegyár dolgozója lesz. Itt dolgozott, a cserző részlegen, 1967-es nyugdíjazásáig.

A dédapámról szóló adatok, információk összegyűjtése nem volt nagyon nehéz, hiszen a család őrzi ezeket a dokumentumokat, amelyekből kirajzolódik egy ember élete, aki nem változtatott lakhelyén, iratai mégis hol magyar nyelven, hol románul íródtak. Élete során volt olyan időszak, hogy magyarságát és katolikus vallását kellett igazolnia. A környéken időszakokban pedig olyan iratot is alá kellett írnia, azért, hogy gyermekeit eltarthassa, amelyben ő maga önként mond le mindarról, amiért egész korábbi életében dolgozott.

A levél magyar fordítása:

„Ipari és Kereskedelmi Minisztérium részére

Bukarest

Alulírott Sarkadi Lajos szűcsmester, lakcím: Nagyvárad, Spartacus u. 14. sz, tisztelettel kérem, jóváhagyni szíveskedjenek a szűcsmesteri iparendélyem bevonását, mivel az összes felszereléssel együtt a nagyváradai Május 1. szőrmegyár szolgálatába álltam 1949. január 5-én.

Nagyvárad, 1950. január 10.

Éljen a Román Népköztársaság!”

Egy viharos korszak képviselőjeként tekinthetünk rá, akit én már sajnos nem ismerhettem, ezért csak az iratok alapján, s nagytatám elmondásából rajzolhattam meg dédapám alakját, akinek foglalkozása vezetéknevem révén egy életen át elkísér. Talán így kapcsolódik össze kettőnk története!

Dédapám hagyatékából fennmaradt egy régi kézírásos recept, mely „öt bőr” megmunkálását tartalmazza. Ebben részletesen leírják a bőr megmunkálásának folyamatát, konkrétan minden munkafázis pontos részletét, illetve a különböző oldatok elkészítését, amelyek a bőr kikészítéséhez nagyon fontosak voltak (Függelék).

(A nagyváradi Ady Endre Elméleti Líceum tanulójának munkája, felkészítő tanár: Fleisz Judit.)

Szűcs Máté

Függelék

5 bőrnek a receptje

a bőrt be áztatni le húsolni jól 10 dgr nátriumot 30 dgr mésszel foro vízbe feloldani ezzel jól be kenjük s addig hagyjuk amíg a szőr teljesen le jön ha a szőr le jött jól kimossuk 2–3 vízben ezután 1 ½ kgr meszet feloldasz híg tejjől formára hogy a bőrt teljesen el lepje bele rakjuk 4 napig, naponta többször megforgatjuk. A négy nap le teltével kivesszük és három vízben jól ki mossuk. Strekkoloval jól ki nyomjuk fejtől le fele és mindig locsolgatni. Oroponozás 30 dgr. oropont 15. liter langyos vízhez hozzá keverjük és akkor bele tesszük a bőroket 2 óra hosszáig álandoan forgatni. utánna ki vesszük jól le husoljuk hosszára és szélességére majd a strekkoloval sima hejen jól ki nyomni a még benne maradt szőr töveket és egy tiszta ruhával törölgetni a piszkot rolla. Só és kénsav. 15. liter langyos vízhez ¾ kgr sot. 50. gr. kénsav két adagolásban a bőroket bele tesszük és 2. óra hosszaig forgatjuk 1 ½ –2. Napig. Naponta többször megforgatni 2. nap után ki venni és le csorgatni. A pép. 7 tojás sárgáját kevés hideg vízbe fel trájbolni 25. dgr liszt finom görcsmentes habarás félét csinálunk. 75. dgr timsot meg törünk és fel oldjuk foro vízben. 2 ½ dgr Chromtimsot fel oldunk ahoz 2. kávé kanál amoniákszodát adunk mikor ez mind meg van az egészet bele öntjük tojásos pépbe jól össze kavarni és a bőrt bele tenni 6. óra hosszáig forgatni masnap reggelig benne hagyni reggel csorgora hosszára húzni tenni majd padlásson megszárittani miután meg száradt nyirkos hejre pincébe tenni hogy meg ereszkedjen akkor szelesegere kitörni hosszára [...] ha van egy kis hintő por egy kicsit be puderozni vele. 2 ½ só ½ natrium 1 ½ oropon kénsav 10 dkg chrom timsó 1 kgr timsó 2 dgr ammoniaksoda fixer só aszpirin

HÍREK

Jutalom a lábvért megtalálójának. A Miniszterelnökség nettó kétmillió forintos jutalmát kapta meg Antal Róbert, aki nyáron Szeged határában gombászás közben talált rá egy bronzkori arany lábvért darabjaira. Az elismerést Latorcai Csaba, a Miniszterelnökség társadalmi és örökségvédelmi ügyekért, valamint kiemelt kulturális beruházásokért felelős helyettes államtitkára adta át 2017. december 19-én a Móra Ferenc Múzeumban. (MTI)

A putnoki kékfestő mesterség

Nagyapám, Halász Győr András 1913. december 24-én született Putnokon egy többgyermekes paraszti családban. Iskoláit szülőhelyén végezte. Ezután tanulta ki a kelme- és kékfestő szakmát és a szövés mesterségét, amelyekről az alábbiakat mesélte el nekem.

Nagyapám sógoránál tanulta meg az említett mesterségek fogásait, hisz már iskolás korában gyakran megfordult a műhelyben. 1929-ben állt be sógora műhelyébe dolgozni, ahol 1958-ig tevékenykedett, egészen sógora haláláig.

Nagyapám nemcsak kelme- és kékfestéssel foglalkozott, hanem a vásárookra is hordta az árut, amit eleinte lovas kocsival, majd 1938 után már automobillal végzett. Olyan is előfordult, hogy egy napon két helyen is jelen kellett lenniük a portékáikkal. Ezt úgy oldották meg, hogy nagyapám a sógorát kirakta az egyik vásározó helyen, ahol segített a sátor felállításában, majd ment tovább a következő vásárba. Amikor véget ért a vásár, visszafelé felvette sógorát és együtt érkeztek haza Putnokra. Ha Putnokon volt vásár, akkor a boltban és a vásárban sátorban is ki voltak pakolva, hogy minél nagyobb legyen a forgalom.

A legtöbb alapanyagot, a molinót egy pesti nagykereskedő, Tükrössy Richárd szállította. Az 1930-as években a jacquard szövést is meghonosították a putnoki műhelyben. Három gépet állítottak be, indigóval festett fonallal damasztméműt: abroszt, szalvétát és pamutvásznat is készítettek. Ezekből itthon máig őrzünk néhány darabot, amelyek nagyapám saját kezével készültek.

A műhely két, egyenként 5 x 7 méteres helyiségből és egy mángorlóból állt. Az egyik volt a *kipaszoba*, a másik a *tarkázó* vagy *mintázó műhely*. Mindkét helyiséget télen *szárítónak* is használták.

A kékfestőmesterség talán legnehezebb része a *mintázás*. Igen nagy gyakorlatot és figyelmet igényel. Nagyapám tanonc korában csomagolópapíron sajátította el a munkafolyamat fortélyait. Először felülről lefelé haladva *tarkázta* a szövet szélességét, hogy lássa, miként fér ki a minta. A tarkázást először a teljes mintákkal végezte. A kimaradó fél- háromnegyed minta szélességét megjelölte az asztal végénél körző hegyével a vonalzó mellett jelet húzva, s ezután a kimaradt területek tarkázása következett. A mintázóasztal végében volt még egy kisebb hordó, amelyben a mintázáshoz szükséges anyagot tárolták – az úgynevezett *papot*. A hordót a helyi kádár, Balogh András készítette.

A mintázás után a vászon végét a mennyezet gerendáira szögelt léceken átvezette és felhúzta száradni. A megszáradt, megmintázott végek a festőszobába, a kipasiobába kerültek. A Polónyi-műhely az 1950-es évekig négy kipával dolgozott, majd utána már az egyre csökkenő igény miatt csak kettővel. A megmintázott ruhaanyagot a *ráfra* felrakták és utána engedték a ráfot a kipába. Beengedés után 15 perccel kihúzták és hűtötték az anyagot, mert a festéshez levegőztetés szükséges. A harmadik hűtés után az egész festendő anyagot a ráfról leszedték és megfordították. A felső része alulra került. Ezt festés közben megismételték, mert a kád aljában sűrűbb volt a festék.

A megfestett anyagot megszáritották, s ezután a ráfról leszedve 4 kádban végezték el a megfestett anyag mosását. Egy-egy ilyen fakád kb. 300–350 literes volt. Az elsőben az áztató víz volt, a másodikban a festett anyagról kénsavas vízben mosták le a meszet, gálicot és két további kádban pedig öblítették az anyagot, majd szárították és keményítették.

A szövetet az újrászárítás után este *befajtolták*, s a másnapra megpuhult anyagot *mángorolták* és így fejeződött be a festés technológiája. A ló vontatta mángorlót később felváltotta a villanymotor meghajtású mángorló, majd később a gőzvasaló.

*A nagyapám által készített „surc”
a putnoki múzeumban*

November, december, január azzal telt, hogy kenderfonalat festettek, menyasszonyi stafirungokat, abroszokat készítettek, lepedőket, derékaljakat mángoroltak. Februárban az ősszel előre kifőzött vásznak mintázását végezték. A mintákat mindig változtatták, évente cserélték. Az apró mintáktól, a barkók nagy, kirívó mintájáig széles volt a választék a műhelyben. A *körül-* és *alulrámás surc* jellegzetes terméke volt a Polónyi-műhelynek.

A putnoki Gömöri Múzeumban a *Mesterségek utcájában* látható a régi helyi mesterségeket bemutató állandó kiállítás, amelyek között a kékfestőmesterséget is bemutatják és a nagyapám által készített és adományozott *surc* is ki van állítva.

A putnoki Polónyi-műhely az átlagos vidéki üzemek közé tartozott. A határ menti fekvés következtében a Felvidék visszacsatolása idején, 1938–1945 között megfigyel-

hető volt a műhely fellendülése, majd a II. világháború után a kereslet megcsappant, bejöttek a divatba az olcsó kartonok, így 1958-ban sógora halála után végleg bezárt a műhely és nagyapámnak más állás után kellett néznie, hogy családját el tudja tartani.

Büszke vagyok, hogy nagyapám ilyen ritka mesterséget űzött és emléke nemcsak bennem él, hanem különböző néprajzkutatók leírásaiban is, akik ezzel témakörrel foglalkoztak.

(A kazincbarcikai Szalézi Szent Ferenc Gimnázium tanulójának munkája, felkészítő tanár: Bukodiné Sólyom Ilona.)

Tóth Hanna

HÍREK

Trianon Múzeum – 23 óra 59 perc. Felbecsülhetetlen értékű dokumentummal, Kolozsvár hivatalos átadásának-átvételének 1940. szeptemberi jegyzőkönyvével gazdagodott 2017-ben a várpalotai Trianon Múzeum. A *23 óra 59 perc* nevű kutatási programjuk nemcsak a két világháború közötti revíziós törekvések eredményeként történt magyar területgyarapodások még élő szemtanúit kutatja fel, hanem a családi hagyatékokban lappangó értékeket is. Eddig már harminc szemtanúval készült videóinterjú, ami több tíz órányi filmanyagnak felel meg. A *23 óra 59 perc* kutatási program 2018-ban is folytatódik, továbbra is várnak minden revízióval kapcsolatos fényképet, dokumentumot és visszaemlékezést a koo.artur@gmail.com e-mail címre.

Nehéz idők

Emlékezet határok nélkül

Helytörténeti kutatások Jász–Nagykun–Szolnok megyében

Az évfordulók mindig figyelmeztetnek és egyúttal alkalmat adnak arra, hogy számba vegyük, bemutassuk a legújabb helytörténet-kutatási eredményeinket. Így a közelmúltban a második világháborúra és az azt követő eseményekre figyeltünk. Legutóbbi kutatómunkánk során arra gyűjtöttünk adatokat, hogy milyen életviszonyok uralkodtak a gulágon, a hadszíntéren, a fogolytáborokban, milyen lelki sebeket kaptak a katonák, amelyeket az emberek, a családok egész életükön át hordoztak. A kutatómunkában és az azt bemutató konferencián hangsúlyt kaptak az oroszországi táborok mellett a bácskai és bánáti események is.

A több mint egy éven át tartó projektünk keretében a munkába bevont kutatók intenzíven kutatták a vállalt kutatási témájukat levéltárakban, egyéb közgyűjteményekben. A terepmunka során a családi emlékezethez gyűjtöttek visszaemlékezéseket, családi iratokat, fotókat, egyéb dokumentumokat. Célunk – a Szovjetunióba elhurcoltak és a keleti fronton harcolt, hadifogságba került magyar katonák emlékének összegyűjtése, bemutatása – megvalósult. Szendrei Eszter például a debreceni hadikórház iratai alapján 14 246 főt tartalmazó lajstromokból 669 Jász-Nagykun-Szolnok megyei hazatért hadifogoly egészségügyi, szociális állapotára vonatkozó adatokat gyűjtött ki, dolgozott fel 1946–1947-ből. A kigyűjtött anyagból exceltáblázatok is készültek.

A projekt megvalósulás formái: konferencia, előadások, kiállítás, közgyűjteményekben, terepen végzett kutatások, tanulmányok.

Az *Emlékezet határok nélkül konferencián* 2017. februárban Szolnokon a Damjanich János Múzeumban 11 szakmai előadás hangzott el hazai és külföldi előadók prezentációjaként. Azóta a konferencia-kötet is elkészült (kb. 300 oldalas mű), kiadásra vár.

Előadók, szerzők: dr. Bagi Gábor kandidátus, történész-muzeológus, dr. Pandula Attila habilitált egyetemi tanár, történész, Bojtos Gábor történész-levéltáros, Ország László történész, történelemtanár, dr. Muskovics Andrea PhD. néprajzkutató, muzeológus, Kórizs József helytörténet-kutató (Szerbia), dr. Szőke Anna PhD. néprajzkutató (Szerbia), dr. Szendrei Eszter PhD. néprajzkutató, Elek György helytörténet-kutató, könyvtáros, Besenyi Vendel helytörténet-kutató, Tóth Gábor PhD-hallgató, dr. Örsi Julianna habilitált doktor, társadalomkutató.

Konferenciánkat megtisztelték jelenlétükkel, köszöntőikkel: Csönge Attila megyei levéltárigazgató, dr. Horváth László megyei múzeumigazgató, Kovács Sándor, a megyei közgyűlés elnöke, Herman József filmoperatőr, Ország László filmszakértő.

A konferencián részleteket mutattunk be a *Fegyvernekiek a lágerben* című filmből. A konferenciához meghívó, valamint egy olyan szinopszisokat tartalmazó programfüzet is

készült, amelyet a helyszínen és egyéb módon is terjesztettünk. A rendezvénynek 80–100 hallgatója volt.

Partnereink voltak: MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Túrkevei Kulturális Egyesület, Túrkevei Református Egyházközség. Szakértők: Csonge Attila, Bojtos Gábor levéltárosok, Bagi Gábor történész-muzeológus, dr. habil. Örsi Julianna ny. múzeumigazgató.

Az *Emlékezet határok nélkül* projektünk megvalósulását az EMMI Gulág Emlékbizottság és az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő segítette.

Örsi Julianna

A XXIII. Partiumi Honismereti Konferencia

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság 2017. szeptember 1–3. között Nagyváradon rendezte meg a XXIII. honismereti konferenciáját, a Partiumi Keresztény Egyetem új épületének amfiteátrumában. A regisztráció alatt mindenki megkapta a 2-es számú *Partium* lapunkat, amely a konferencián elhangzó előadásokat tartalmazza.

Az ünnepélyes megnyitó a *Szózat* elénekklésével kezdődött. Ezt követően ökumenikus áhítatot tartott Csűry István, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke és Fodor József, a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség általános helynöke. A résztvevőket köszöntötte: Dukrét Géza, a PBMET elnöke. A házigazdák nevében dr. Pálfi József, az egyetem rektora köszöntötte a konferenciát, kifejtette, hogy a két intézménynek közös célkitűzései vannak, közöttük a Partium és a Bánság értékeinek felkutatása és megismeretése. Ennek érdekében a PKE és a PBMET együttműködési szerződést írt alá. Pásztor Sándor, a Bihar Megyei Tanács elnöke kihangsúlyozta, hogy minden ilyen rendezvényt, ahol megnyilvánulhatunk, támogatni kell. Szabó Ödön parlamenti képviselő, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezetének ügyvezető elnöke elmondta, hogy az egyesület egyik értéke ennek a térségnek, hiszen ha nem lennének feltárva a helyi értékek, akkor azok már nem is lennének. Igazi műhelyt hoztak létre az itt folyó kutatómunka érdekében. Gaál György, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság (KLMT) elnöke szerint az egyesület által elvégzett munka maradandó értéke a magyar művelődéstörténetnek. Ráday Mihály, a Város- és Faluvédők Szövetségének elnöke szerint nagyon fontos megővni épített örökségünket. Utalva az egyesület könyvkiadására, fontosnak tartja, hogy a feltárt helytörténeti anyagok könyvekben megjelenjenek, mert így biztosan hozzáférhetők. Waneck Ferenc az Erdélyi Múzeum Egyesület nevében üdvözölte a konferenciát, sok sikert kívánva. Révész Gizella, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány elnöke boldognak érezte magát, hogy itt lehet, mert sokat tanult az egyesülettől. Kállai Irén, a Berettyó Kulturális Központ igazgatója, kifejtette, hogy régi kapcsolatai vannak az egyesülettel, közös tevékenységek szervezésében és a könyvkiadásban. A konferenciát még megtisztelte jelenlétével Széphegyi László, a Város- és Faluvédők Szövetségének alelnöke, Fehér József, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke, Kiss Endre József, a Kazinczy Ferenc Társaság titkára, dr. Dénes Zoltán kanonok, egyetemi docens, Millisits Máté, a Budapesti Városvédő Egyesület elnöke, Sárkány Viola, a Bocskai István Szövetség elnöke, Dukrét Lajos, a Háromszéki Erdélyi Kárpát Egyesület elnöke, Balazsi József, Érsemjén polgármestere.

A köszöntések után átadtuk az idei *Fényes Elek-díjakat*: Berecz Gábor, az aradi Kölcsey Egyesület elnöke és Gaál György, a KLMT elnöke kapta meg.

Az ünnepség után a plenáris ülés következett. A konferencia témái a következők voltak: Szent László éve, a Reformáció ötszázéves ünnepe, Nagy személyiségeink emlékezete. Meghallgattuk Belfényeri Tamást (Fugyivásárhely) Szent László törvénykönyveiről. Dr. Pálfi József érdekes előadást tartott a *Várad Bibliáról*. Olasz Angéla (Arad) a Kárpát-medencében található Szent László-emlékeket ismertette vetített képes előadásban.

Délután dr. Csorba Csaba (Sátoraljaújhely) *A keresztény vallás változásai térben és időben* című értekezését ismertette. A kereszténység több mint kétezer évének eseményeibe nyújtott betekintést. Szekernyés János (Temesvár) *A protestantizmus kezdetei a Temesközben* című, nagy ívű ismertetőjét hallgathattuk meg. Dr. Dénes Zoltán atya a levéltári kutatások kimeríthetetlenségéről beszélt a *Szent László emlékei Biharban* című, rendkívül érdekes előadásában. Kifejtette, hogy a váradi vár nemzeti emlékhely, ahol királyaink vannak eltemetve. Deák József (Borossebes) I. Zsigmond király életéről és szerepéről beszélt. Ezután könyvbemutató következett: Fazekas Lóránd *Egy nemesi család évszázadai – A Bőszörményiek Szatmárban* című könyvét Kiss Kálmán (Túrterebes) ismertette. Itt említem meg, hogy a *Podmaniczky-díjas* Kósa Pál, a *Varak, kastélyok, templomok* folyóirat főszerkesztője, számos folyóiratot hozott ajándékba.

Ezután a közgyűlés következett, amelyen az elnök és a területi elnökök rövid beszámolót tartottak. Majd a következő problémákat tárgyalták meg: a következő év kutatási témái, javaslatok a jövő évi programba, a következő konferencia helyszíne, székhely a Partiumi Keresztény Egyetemen, majd díszokleveleket adtunk át a nyolcvanon felüli tagtársainknak.

Este fellépett a Csillagocska néptáncsoport, fergeteges előadást tartva. Majd meghallgattuk Meleg Vilmos színművész szívhez szóló előadóját.

Szombat délelőtt a következő előadások hangzottak el. Mihálka Nándor (Nagyvárad) vetített képes előadásában a váradi várban történt ásatások történetét, a középkori székesegyház építéstörténetét ismertette. Mivel Arany-évet is ünnepünk, két előadás hangzott el. Nagy Aranka (Nagyvárad): *Arany János családja*, Ujj János (Arad): *Az aradi Kölcsey Egyesület emlékezése Arany János halálakor*. Ezután dr. Vajda Sándor (Borosjenő) Percsényi Nagy László író, költő életét és munkásságát ismertette, aki Nagyváradon született, s korának egyik polihisztorja volt. Dáné Tibor Kálmán, a *Művelődés* folyóirat főszerkesztője bemutatta a legújabb lapszámokat. Ezután Millisits Máté Budapestről, *Europa Nostra Díjas, Műemléki felújítások a Kárpát-medencében* című kiállítását nyitotta meg.

Kávészünet után Kiss Endre József (Sárospatak) *A reformáció Közép-Európában* című előadását hallgattuk meg, majd Kupán Árpád (Nagyvárad) az egyházépítő és szervező Sulyok István püspök áldozatos tevékenységét ismertette. Pásztai Ottó (Nagyvárad) az Andrács család híres személyiségeinek munkásságát mutatta be. A kétszáz éve született Irinyi Jánosról, a tudósról Makai Zoltán (Nagyvárad) értekezett. Dr. Szabó József dr., bihardíószegi helytörténész az Érmellék szőlészetének és borászatának apostolait mutatta be. Meszik Miklós, a budapesti Magyar Emlékek a Világban Egyesület elnöke *Széchenyi-emlékek nyomában a Partiumban* című, vetített képes előadását hallgattuk meg.

Délután két előadásra került sor: Vallasek István (Kolozsvár): *Toró Tibor atomfizikus élete és munkássága*, Komáromi Ernő (Nagyvárad): *Szántói Komáromi János élete és munkássága*. Ezután, Mihálka Nándor muzeológus vezetésével meglátogattuk a nemrég restaurált váradi vár részeit, a Vármúzeumot. Közben megkoszorúztuk Arany János szobrát. Este, *Dalolj velünk* címen, magyar nótákat énekeltünk.

Vasárnap a Fekete-Körös-völgyének műemléktemplomaival és népművészetével ismerkedtek a résztvevők. Magyarremetén megcsodáltuk a nemrég restaurált XIII. századi műemlék templomot. Itt található a Partiumban egyedülálló Szent László-legenda falfestményei. Belényesben meglátogattuk a római katolikus templomot, amely 1752-ben épült. Ezután megkoszorúztuk Köröstárkányban a mártírok és hősi halottak emlékművét. Várasfenesen megcsodáltuk a Vura család tájházát, amelyben megőrizték a család régi népviseletét, régi tárgyait. Itt épült fel Györffy István néprajztudós emléktérme. Az ő tevékenységéről, a Fekete-Körös-völgyi kutatómunkájáról Dukrét Géza tartott előadást. Körutunkat Nagyszalonta megismerésével zártuk. Dánielisz Endre ny. tanár, helytörténész bemutatta a szoborparkot, a református templomot, az Arany-portát, Sinka István és Zilahy Lajos szülőházát, végül a Csonka-toronyban lévő Arany János Emlékmúzeumot.

A konferenciát a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., a Bihar Megyei Szociális és Közösségfejlesztési Igazgatóság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, valamint az RMDSZ és a Communitas Alapítvány támogatta.

Dukrét Géza

Alkotó honismerők Csongrád megyében

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület 2017. szeptember 1-től október 15-ig tartó képző-, ipar- és fotóművészeti kiállítást rendezett *Alkotó honismerők* címmel.

A rendezvény létrejöttét Gergelyné Bodó Mária kezdeményezte, az ő ötlete és szervezőmunkája indította el és eredményezte az esemény sikeres megvalósulását.

A kiállításra most azok az alkotók kaptak meghívást, akik már bemutakoztak „önállóan” is, és örömmel vállalták a mostani megmérettetést. Így tíz tagtársunk munkáiban gyönyörködhettünk.

A kiállításnak Szegeden a Kecskési Művelődési Ház adott otthont. A világos, fehér falú teremben jól érvényesültek a kiállított tárgyak, lehetőséget adva a csendes, nyugodt szemlélődésre.

Az alkotások tematikában természetesen valamilyen módon kapcsolódnak a honismerethez, műfajában viszont igen változatos anyaggal találkozhattunk. Volt festmény, grafika, szobor, fotó, fafaragás, szerepeltek iparművészeti tárgyak, pásztorfaragások.

Dr. Markos Gyöngyi munkáját, aki a kiállítást rendezte, ez egy kicsit nehezítette is, de ötletességével ügyesen oldotta meg a sokféleség egységessé tételét, kihasználva a falfelületek méretét, tagoltságát, a tárlók elhelyezésének lehetőségét, így átláthatóvá tette a sokszínűséget.

A kiállításról katalógus készült, amelyet Gergelyné Bodó Mária szerkesztett, anyagát Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna lektorálta, és ő szerkesztette a meghívót is. A katalógus megjelenését a Honismereti Szövetség támogatta.

Prof. dr. Blazovich László megnyitójában és a katalógus előszavában utalt arra, hogy a kiállításon az önmagukban álló alkotásokat egy rendező elv, a honismeret kapcsolja össze.

A haza, a szülőföld jelenik meg az egyes művekben az alkotók világlátásával, szellemi, művészi indítatásával megvalósult formában. Németh Lászlót idézte, aki azt írta, hogy ép lelki élet nincs szülőföld nélkül. A mindennapi élet, az emlékek, amelyek hozzáfűznek, nemesítenek és érzelmgazdaggá tesznek. Ezt hangsúlyozta megnyitójában, mert úgy érzi,

hogy ezt sugározzák a kiállított művek felénk, nekünk, akik szintén az alföldi környezetben élünk, ezért talán jobban megragadnak bennünket. Beszélt az alkotók egyéb honismereti munkásságáról, így is bemutatva őket a megnyitó közönségének. Kiemelte, hogy nem a hiúság kiélése vagy a népszerűsége törekvése miatt alkotnak, hanem azért, hogy közkinccsé tegyék azt, ami bennük van és amit értéknek tartanak.

Dr. Blazovich László megnyitja a kiállítást (Kovácsné dr. Faltin Erzsébet felvétele)

Dobayné Deák Éva, aki a katalógus nyomdai előkészítője is volt, hangulatos, színes anyagot hozott. Akvarelljei, pasztell krétarajzai frissek, lendületesek, rajzszerkesztéséhez méltók.

Kiss Árpádné Bodó Bernadett hobbija az alkotómunka. Sokféle technikát alkalmaz, láthattunk tőle papírból készült maketteket (12 éves volt, amikor az Országház makettjét összeállította), vesszőből, gyékényből készült használati tárgyakat, üveg és tűzzománc képeket.

Dr. Kruzslíc István Gábor sokoldalú alkotó. Komoly helytörténeti kutatómunkája mellett megszerezte a rajztanári diplomát is. Szénrajzai, akrillal festett tájképei, kedves szobrai alátámasztják a mesterségbeli tudás meglétét.

Licsicsányi István a kiállító doyenje, a díszítő fafaragás magas szintű mesterségét szemléltette. Munkái egy egész tárlót tettek ki, „böngészésre” készítve a látogatókat.

Lőkös Sándorné fényképei dokumentumfotók. Hódmezővásárhely környékének pusztuló tanyavilágát idézik. Munkáinak érzékeny színvilága még fokozza a látvány lehangoló hangulatát.

Markos Anna mint útkereső fiatal, hatásos és szép dokumentumfotókat mutatott be.

A fekete-fehér képek kontrasztjai hűen tükrözik a téma látványvilágát, a zsidó temető egyszerűségét, a temetkezési szokások dokumentumait, amelyek ugyanakkor művészi élményt is nyújtanak.

Pál László György fotósorozata valódi értéket képvisel. Az *Eltűnt tanyai iskolák emlékezete* című sorozat darabjai az eltűnt iskolák „maradványait”, emlékhelyeit örökítette meg. Ezek a fotók nemcsak mint dokumentumok nagyon értékesek, hanem mint alkotások is – odafigyelésre, megállásra késztetnek.

Pál Richárd színes fotóinak világát ő maga így fogalmazta meg: „*Experimentális-konceptuális munkáim középpontjában a valóság és a képzetes (konstruált) valóság ellentmondásossága, a környező világ és az ember viszonyának rendszerezése áll.*”

Nagy Gábor bőrdudán játszik (Deli Albin felvétele)

A jövőben szeretnénk teret adni azoknak a tagtársaknak is, akik talán túl szerények, vagy csak egyszerűen félnek a megmérettetéstől, de mégis szívesen megosztanák másokkal is az alkotás gyötrelmét, örömet, élményét.

A kiállítás létrejöttét támogatták: Csongrád Megyei Honismereti Egyesület; Kecskési Művelődési Ház, Szeged; Honismereti Szövetség; Deli Albin magánszemély (Dorozsma); SZSZC Móravárosi Szakgimnáziuma és Szakközépiskolája.

Ormos Zsuzsanna

Néprajzkutatók II. Makói Találkozója

A József Attila Múzeum szervezésében 2017. szeptember 6-án tartották meg a Néprajzkutatók II. Makói Találkozóját. A szűken vett diszciplínán túl történészek, tánckutatók, helytörténészek mutatták be folyamatban lévő kutatásaikat vagy vándoroltatott kiállításait az Alföld, a Temesi Bánság és Északkelet-Magyarország területéről. Az előadók jelentős hányada a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének öregdiákja. A rendezvény Szikszai Zsuzsanna múzeumigazgató és Nagy Gábor néprajzos muzeológus kezdeményezése, amelynek keretében a hagyományos néprajzi, muzeológiai témák mellett hallani lehetett a kultúrakutatás és muzealizáció újabb tendenciáinak adaptálásáról is.

Szeged, Makó és a Dél-Alföld irodalmi és kulturális kölcsönhatásait elemezte Bogoly József Ágoston művelődéstörténész, Bene Zoltán, a *Szeged* folyóirat főszerkesztője, Forgó Géza történész muzeológus és Felföldi László, az MTA Zenetudományi Intézet kutatója.

A rendezvény résztvevői

A lokális életvilágok muzealizálhatóságát, bemutathatóságát járta körül Szabóné Bogárné Anikó és dr. Végh Katalin a Kecskeméti Katona József Múzeum első világháborús kiállításának példáján, Nagyillés Anikó szegedi segédmuzeológus a háború és a jezsuita gyermeknevelés esetében, Glässer Norbert pedig az izraelita állampatrióta királytisztlet értelmezési rétegeinek vonatkozásában.

A közösségi normák működéséről tartott előadást Varga Sándor a mezőségi táncházak térhasználatának példáján. A közösségi emlékezetéről és az eltérő kutatói stratégiákról Otilia Hedeşan, a Temesvári Nyugati Egyetem professzor asszonya és Bucin Mihaela, az SZTE Román Nyelv és Irodalmi Tanszék főiskolai docense.

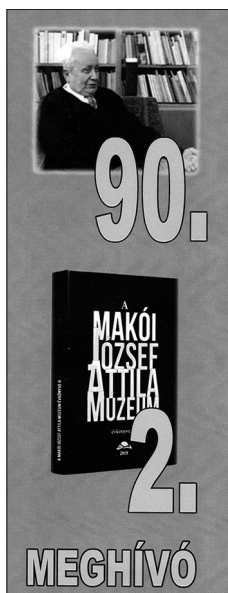
A hagyományos múzeumi gyűjtő- és gyűjteménykezelő munka alapkutatási témáit járta körül Szűcs Judit (Tari László Múzeum), Barsi Csaba (Herman Ottó Múzeum), Pintér

Zsófia (Kosztá József Múzeum), Vincze Klára (Tari László Múzeum), Purgel Nóra (Kosztá József Múzeum), Tüske Anita (Csurgó Város Helytörténeti Gyűjtemény).

Terendi Viktória (Tornyai János Múzeum) a temesi Bánságban található Végvár példáján mutatta be a spontánképek morfológiai és tartalmi elemzési lehetőségeit. Szikszai Zsuzsanna egy múzeumi tárgy olvasatait tárta fel más képi, szöveges és narratív források egymásra rétegzésével egy kalapkészítő példáján, Makó polgári életvilágának egy mozzanatát mutatva fel. Nagy Gábortól a kortárs magyar szűrszabók hagyomány-újraértelmezéseiről hallhattak.

Glässer Norbert

A 90 éves dr. Tóth Ferenc köszöntése

*Az ünnepi
rendezvény
meghívója*

Makón A Magyar Kultúra Napjának legjobb rendezvénye idén minden makói Tóth Feri bácsijának ünnepélyes köszöntése volt 90. születésnapja alkalmából.

2018. január 19-én került sor a köszöntő ünnepségre a makói József Attila Múzeum földszinti kiállítótermében, amelyet zsúfolásig megtöltött a városban, a megyében és a szakmában közszeretnek örvendő, mindenkiel barátságos, jó kedélyű, segítőkész ember előtti tisztelgés szándéka.

Szikszai Zsuzsanna múzeumigazgató üdvözlő szavait követően a Makói Művészeti Iskola hangulatos zenei produkciója köszöntötte az ünnepeltet. A dr. Tóth Ferencet mint Makó díszpolgárát kiemelő polgármesteri üdvözlés felolvasása után az EMMI Közgyűjteményi Főosztályának vezetője, dr. Vigh Annamária meleg szavakkal méltatta a makói helytörténeti és irodalmi múzeum megszervezőjének, ma már nyugalmazott múzeumigazgatónak kitartó és példamutató munkáját, amellyel e két közgyűjteményt létrehozta, gyarapította, kiállításait országszerte ismertté tette. Dr. habil. Marjanucz László, a SZTE Történeti Intézete Modernkori Magyar Történeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára köszöntőbeszédében dr. Tóth Ferenc életművének három fő területét emelte ki: a helytörténeti kutatásait, a József Attila makói éveivel kapcsolódó irodalomtörténeti jelentőségű felfedezéseit, valamint a néprajzkutatói tevékenységét és mindezek eredményeinek kötetekben, tanulmányokban, cikkekben való közreadását.

Az ünnepi alkalomra az NKA és Makó Város Önkormányzata támogatásával 685 oldalas kiadványt szerkesztettek az egykor általa létrehozott makói múzeum mai munkatársai. A Makói József Attila Múzeum Évkönyve sorozat II. kötetébe a történelem, a néprajz, a művészettörténet, a régészet szakterületeiről 44 szerző (professzorok, néprajzkutatók, helytörténészek, tanárok, régészek) adta írásait tudományos kutatásairól, ezzel köszöntve az ünnepeltet, aki meghatottan mondott köszönetet a szép szavakért és a születésnapja alkalmára készített gazdag tartalmú kötetért.

A könyvet dr. Halmágyi Pál ny. múzeumigazgató ajánlotta a közönség figyelmébe. Az alábbiakban a kötet egyik tanulmányából vett részlet mutatja be dióhéjban a jeles helytörténész személyiségét, valamint életútjának és munkásságának néhány szeletét.

„Tóth Ferenc Maros-parti városunk egyik utolsó reneszánsz szellemiségű kutatója. Szeregett, tisztelt tanárom és példaképem 1947-ben érettségizett a makói Csanád Vezér Gimnáziumban Bécsy Tamás, Lator László, Császtvay István, Pintér Lajos, Stenszky Miklós, Karsai András osztálytársaként. Dr. Giday Kálmán volt az osztályfőnöke, nagy hatást gyakoroltak rá tanárai, Ecsödi Ákos és Hetvényi Lajos is.¹ Magyar-történelem szakos tanári diplomáját a szegedi egyetem bölcsészettudományi karán 1952-ben szerezte meg. Régészetet is tanult, majd az egyetem Történeti Intézetében lett tanársegéd és könyvtáros. 1955-től 1964-ig visszatért tanítani szárnyra bocsátó makói gimnáziumába.² Diákjai áhítattal hallgatták magyarázatait, magukkal ragadó művészettörténeti előadásait.

1964-ben kinevezték a makói József Attila Múzeum igazgatójának. Ekkortól indult nagy ívű múzeumszervezői, helytörténetírói, sorozat- és kötet szerkesztői tevékenysége. Szerkesztésében százötvennél is több kiadvány jelent meg, publikációinak száma meghaladja a háromszázat. Több mint félszáz könyvet szerkesztett és részben írt, köztük az életművének tekinthető Makó monográfiája hat kötetét. Cikkeit rendszeresen közli a Marosvidék, a Makói História, a Honismeret és még nagyon sok folyóirat. Működése idején fölépült az új múzeumépület, a skanzen több épülete, megnyílt az Espersit-ház irodalmi múzeum, és felépült a makói hagymás ház Ópusztaszeren. 1976-ban doktorált a szegedi egyetemen, disszertációját Népi építkezések Makón címmel írta. Máig szüntelenül dolgozik, kutat, publikál. József Attila-kutató, művészettörténész, muzeológus, várostörténész és mindannyiunk városszeretetre tanítója. Szerteágazó érdeklődése szeretett városa és térsége történelmi, irodalmi, néprajzi, egyháztörténeti, gazdasági, képzőművészeti és kulturális örökségének egészére kiterjed. A fiatalabb generációk sorát nevelte a múlt tudásalapú tiszteletére, megbecsülésére. Egész munkássága a helyismeret és a hely szelleméhez kötődő személyiség gazdagítását szolgálja. Makó tudományos, művészeti és közéletének talán legismertebb személyisége, a „legmakább makai” elnevezés igazságának alapja közkedveltsége, óriási tudásának és emberi nagyságának megbecsülése.”³

Tóth Ferenc jeles honismerő is, hiszen már 1974-ben országos honismereti diáktábort szervezett és vezetett munkatársaival Makón, éppen akkor, amikor ő maga még múzeum nélküli múzeumigazgató volt. Azt vallotta, hogy dolgozni minden körülmények között lehet, illetve kitartóan kell és lehet munkálkodni a nehéz körülmények ellenére is. A Csongrád Megyei Honismereti Híradókban közölt írásaiban megörökítette a fiataloknak életre szóló útravalót nyújtó diáktáborok kutatási módszereit, eredményeit. Mindenhol és mindenkor szívesen megnyitotta ismereteinek gazdag tárházát, számtalanszor tartott előadásokat a honismereti-helytörténeti matinékon, a megyei levéltári napokon, konferenciákon. Az országos Honismereti Szövetség 2003-ban *Bél Mátyás–Notitia Hungariae Emlékérm*et adományozott neki áldozatos és fáradhatatlan tevékenységéért.⁴

Feri bácsinak jó egészséget, további alkotóerőt, kutatói aktivitást kíván és szeretettel köszönti a honismerők széles tábora.

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna

1 József Attila Gimnázium. Makó. Tablók könyve 1895–2010. Szerk.: Sipos-Bartha Ilona. Helyi Könyvek.hu Bt., Nagykanizsa, 2010. 31.

2 Forgó Géza: Kronológia. Események dr. Tóth Ferenc életéből. In: Makói História 2008/1. 8. (11. évfolyam 39. szám) A József Attila Múzeum kulturális lapja. Szerk.: Forgó Géza.

3 Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna: A makói gimnáziumtól a szegedi egyetemig és azon túl. In: A makói József Attila Múzeum Évkönyve II. Szerk.: Csengeriné Szabó Éva–Forgó Géza–Nagy Gábor–Szikszai Zsuzsanna. József Attila Múzeum, Makó, 2018. 271.

4 Honismeret Csongrád megyében (1969–2011). Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből XXXIX. Szerk.: Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna–Gergelyné Bodó Mária. Szeged, 2011. 417–418.

In memoriam

Minőség, hűség, teljesítmény

Emlékezés Kovács Lajosra

(Piliscsév, 1949. november 3.–Dorog, 2017. október 10.)

Kovács Lajos halálával fájdalmas veszteség érte Dorogot és a Honismereti Szövetséget. Olyan ember távozott közülünk fizikai valójában, aki a minőséget képviselte íróként, pedagógusként, helytörténészként egyaránt.

Kovács Lajos

Nem véletlenül fordult a figyelme a magyar pedagógiát Apáczai és Comenius nyomán újra sorskérdésként kezelő Zsolnai József életműve felé. A nevelésügyet a „tudomány egészében” értelmezni kívánó Zsolnai programját akkor kezdte bevezetni iskolájában, amikor már túl volt az esztergomi tábor-sorozaton, amelynek során gyerekekkel feldolgozta és megjelentette Esztergom szinte teljes történetét. Akkor már többkötetes, neves íróként megjelent egy gyerekekkel készített interjúja az egyik Zsolnai-féle tankönyvben. Vezetése alatt került a tantervbe a dorogi Zrínyi iskolában a „gyakorlatközelű pedagógia” programja, és annak egyik fontos eleme a „Kutató Gyerekek Tudományos Konferenciája”. Irányításával és mentori példájával az ország egyik legsikeresebb iskolájává vált a dorogi a tudománypedagógia minőségi művelése terén. Kovács Lajos pedig egyértelműen a mozgalom legtöbb sikert felmutatni tudó tagja lett.

Ez volt pedagógiai munkásságának Zsolnaival egybecsengő lényege: sikeres tehetségkiválasztás, és valódi teljesítményre ösztönzés, élethosszig tartó készségek, kompetenciák fejlesztése. Az egyik ÉKP-s értekezlet szünetében átadta neki az általa szerkesztett egyik kötetét, a *Dorogi értékek nyomában* című, csak gyerekíráásokat tartalmazó könyvét. Zsolnai így köszönte meg: „Tudod, könyvvállványomon minden ÉKP-s iskolának van egy polca. A tettek a leghosszabb.”

Pedagógiai törekvéseit azért is tudta sikeresen megvalósítani, mert rendkívüli színvonalú és mennyiségű saját teljesítményt mondhatott magáénak íróként, szerkesztőként, közéleti személyiségként, kutatóként egyaránt. Szenvedélyesen érdekelte a helyi értékvilág. Izgalmasan, új helyismereti műfajokat teremtve tudta publikálni kutatási eredményeit. Tanítványaival is helytörténeti témakörben érte el legnagyobb sikereit.

Szépirodalmi munkásságának is jellemzője, hogy a helyi környezetben játszódnak mély humanizmust tükröző történetei. Magával ragadó volt kifejezőereje, műfajhoz illeszkedő stílusa. Mindennek egyik kiemelkedő példája kétkötetes sporttörténetünk. A szorgalmas gyűjtő, Meszes Lajos tényhalmazából olyan izgalmas, hétről hétre nyomon követett eseménysor bontakozik ki az olvasó előtt, amely csak Tandori Dezső hasonló tematikájú könyveihez hasonlítható.

Szerkesztőként is arra törekedett, hogy minél több dorogi kapjon helyet folyóirataiban. Az egyik alkalommal a Szegeden megjelenő *Kincskereső* című gyermekirodalmi folyóirat folytatásokban közölte meseregényét. Illusztrátornak a dorogi művész-tanárt, Furlán Ferencet kérte fel. Az *Új Forrás* című megyei folyóiratban is markánsan jelent meg a dorogi tematika, valamint publikáltak Doroghoz kötődő szerzők, mutattak be dorogi alkotókat.

Helyismereti sorozatai (a *Dorogi Füzetek* 53 kötete, a *Dorogi értékek nyomában* 27 kötete) Magyarország honismereti térképén egyik legjelentősebb helyé tették Dorogot. Közösségteremtő készsége ott lappang kiadványaiban is: gyakran vált szerkesztési elvvé, hogy valamennyi alkotó a témakörben közös, antológiászerű kiadványokban közösen jelenjen meg.

Külön fejezetet jelent közéleti munkássága. Tizenhat évig volt a képviselő-testület tagja. Ott is közösséget képviselt, Dorog Város Barátai Egyesületét, amelynek létrehozatalában is kiemelkedő szerepet játszott. A DVBE megalakulásakor a szervezet céljairól többek között ezt írta: „Egyesületünk politizáló, de nem politikai szervezet. Amiért szót emelünk, az a várospolitikai. Nyitottak vagyunk minden iránt, amire egy kisebb vagy nagyobb közösség igényt tart. Szeretnénk megőrizni a városközpont lebontott, történelmi épületeinek emlékét, szobraikat, múltunk ereklyéit. Kiadványokkal, füzet sorozattal kívánjuk megőrizni múltunkat.” Mindez tökéletesen megvalósult. A közel három évtizede tevékenykedő szervezet vezetőségének folyamatosan tagja volt titkárként, szerkesztőként, az utóbbi években pedig az elnöki feladatot látta el.

Mindezek mellett szintén nagy odaadással és szakértelemmel töltötte be a megyei honismereti egyesületi elnöki tisztségét is. Évekig elnökségi tagja volt a Honismereti Szövetségnek. A szövetséggel együtt szervezett sok országos és Komárom-Esztergom megyei konferencia is jól példázza elkötelezettségét a honismeret és helytörténet iránt.

Dorog városa jól megérdemelt országos és megyei díjai mellett többszörösen és a legmagasabb formában is kifejezte elismerését Kovács Lajos életműve iránt. Minőségre törekvése, lakóhelyéhez való termékeny hűsége örök példa marad, teljesítménye viszont megismételhetetlen.

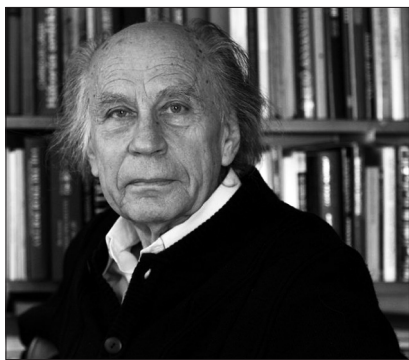
Dankó József–Forróné Virág Zsuzsa

Albert Gábor emlékezete

2017. december 8-án, 88 éves korában „*hazatért Teremtő Urához*” Albert Gábor, tudatta az újsztendő első napjaiban a szomorú hírt a gyászjelentés. Sarkában, vigaszul a diadalmas mottó: „*Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam.*” (II. Tim 4, 7–8) Majd következtek az elhunyt legfontosabb címei: „*Kossuth-, Magyar Örökség és Berzsenyi-díjas író, Budakeszi díszpolgára, A Haza Embere, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja.*”

Szíven ütött a hír, hiszen régi, kölcsönös szeretet-kapcsolat fűzött össze bennünket, gyakran „*bukovinai családtagom*”-nak nevezett. Szememet könny futotta el, felidéztem legutóbbi találkozásunk emlékét. Október utolsó napján történt, hogy a Pesti Vigadó folyosóján melléltem. A telefonjával bajlódott, s miután sikeresen felhívtuk az unokáját, kicsit beszélgettünk. Megajándékoztam a legutóbbi könyvemmel.

– *November 8-án viszonzom* – mondta –, *jöjjön el a könyvbemutatómra!* A meghívót is elküldte. Megígértem, de sajnos, nem tudtam elmenni.

Albert Gábor

Albert Gábor 1929. október 30-án született a Baranya megyei Egyházasharaszttiban, elemi iskoláit a közeli Sámodon, majd az Ormánság fővárosában: Sellyén, középiskolai tanulmányait a kőszegi Hunyadi Mátyás Katonai Nevelőintézetben és a pécsi gróf Széchenyi István Állami Gimnáziumban végezte. Érettségi után az ELTE Bölcsészkarán tanult, de járt a pécsi Pedagógiai Főiskolára, a budapesti Református Teológiai Akadémiára és a pécsi Jogtudományi Egyetemre is. Végül is az ELTE-n szerzett magyar nyelv és irodalom szakon tanári és könyvtárosi képesítést.

1954-től 1964-ig az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott, ez idő alatt jelent meg D. Szemző Piroskával és Vizkelety Andrással közös szerkesztésében *Schiller*

Magyarországon című bibliográfiai kötetük. Első, nyomtatásban megjelent munkáját Németh László *Galileijéről* írta 1955-ben. Írói élményeit, tájszavait szülőhelyéről, az Ormánságból hozta, latinos műveltségéből fakadóan gyakran idézett klasszikus és antik szerzőket. 1964-től az akkor alakuló MTA Zenetudományi Intézetének munkatársaként az intézmény könyvtári és dokumentációs osztályát vezette harminc éven át. Az 1960-as években rendszeresen publikált tanulmányokat, kritikákat és főleg novellákat pécsi és budapesti folyóiratokban. Első szépirodalmi munkáját, novelláit 1966-ban adta ki *Albérleti szobák* címmel a Szépirodalmi Könyvkiadó. Albert Gábor az irodalom csaknem minden műfajában figyelemre méltót alkotott, „írt cselekményes novellát, jelképes kisregényt, sűrű szövésű tudatregényt és fölfedező erejű szociográfiát” is. Érdeklődése kiterjedt a magyar múlt nagy fordulatára, az Árpádok korára, az 1848-as szabadságharc utóéletére, de a trianoni békediktátum következményeire is. Nemzedékének történelmi élménye, az 1956-os forradalom számára is meghatározó jelentőségű volt, tanulmányaiban a magyar esszé legjobb hagyományait folytatva, korának társadalmi kérdéseire, a magyar sorskérdésekre kereste a választ.

Legfontosabb művei: *Az istentagadó* (négy kisregény, 1969), *Kagylóhéjban* (regény, 1974), *Útvesztők verőfényben* (1979, novellák), *Királyok könyve* (történelmi regény, 1980), *Egy lakodalom végelszámolása* (novellák, 1983), *Hol vannak azok az oszlopok?* (regény, 1983). Az *Emelt fővel* című, szintén 1983-ban megjelent ismeretterjesztő műve többéves könyvtári kutatásnak és terepmunkának az eredménye, az akkoriban indult *Magyarország felfedezése* című sorozat kiemelkedő műve. Ez a sorozat a magyar szociográfiai irodalom klasszikusainak – Németh László, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Kós Károly és a többiek – szellemében a XX. századi magyar történelem legfontosabb, a nemzet életét meghatározó sorskérdéseit vette számba. Albert Gábor kötete a második világháború poklait megjárt, s immár a „szocializmus dicső útján” botladozó, együttélésre ítélt népcsoportok, a hazai svábság, a felvidékről elűzött magyarok, a bukovinai székelyek és a moldvai csángók sorsát tárta az olvasók elé.

Nekünk, bukovinai székelyeknek ez könyv a „történelmi elégtétel” erejével hatott. Az „*Emelt fővel*” jelmondatunkká vált, amit sokak által lenézett népcsoportunk ünnepi megemlékezésein zászlónkra tűzhettünk. Gáspár Simon Antal istenségi születésű székely népművészünk szavait az író könyve „homlokára” emelte, biztatást, önbecsülést adott, minket is és más letiportakat is felemelt: „... sok rosszat híreszteltek rólunk azok, akik el-lenségnek nezték münköt, [...] de üdövel bébizonyítjuk, hogy ezek rágalmak vótak, s akkor mü es felemelt fővel járhatunk, és mindenki láthatja, hogy hű gyermekei vagyunk a drága magyar hazának...”

Albert Gábornak az 1986-os írószövetségi közgyűlésen elmondott, a kádári diktatúrát bíráló beszéde miatt egy ideig nem jelenhettek meg könyvei. 1989-ben – az ugyancsak most elhunyt – Tőkéczi Lászlóval megszervezte a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesületet, amelynek elnöksége mellett titkári teendőit is ellátta, 1991-ben az *Új Magyarország* című napilap alapító főszerkesztője lett, 1989 és 1994 között pedig a Magyar Írószövetség Arany János Alapítvány kuratóriumának elnöke volt. Főszerkesztője volt továbbá az *Új Magyar Híreknek* és a *Magyarok Világlapjának* is, 1989-től a Magyar Írószövetség választmányának, majd elnökségének tagja, ahogy a Százak Tanácsa, a Magyar Művészeti Akadémia társadalmi szervezete is tagjai közé választotta. 2010-től a Magyar Írószövetség örökös tagja, 2011-től a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja lett.

Munkásságát *József Attila-díjjal*, *Péterfy Vilmos-díjjal*, *Arany János-díjjal*, a *Magyar Érdemrend lovag*-, majd *tiszti keresztjével* ismerték el, 2015-ben *Kossuth-díjat* kapott, 2017-ben pedig *Berzsenyi Dániel-díjjal* és *Magyar Örökség Díjjal* tüntették ki.

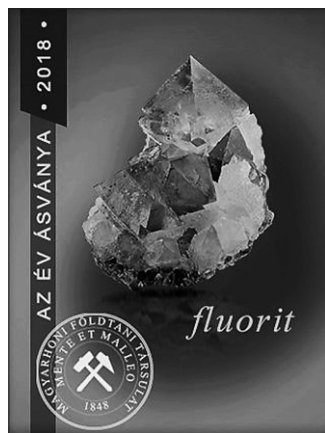
Albert Gábor író koporsóját 2018. január 4-én mintegy kétszázan (családtagjai, rokonai, barátai, pályatársai és tisztelői) kísértük utolsó útjára. Nyugodjék békében!

Kóka Rozália

A természet csodái

Színek az ibolyán innen és túl Az Év Ásványa, a fluorit

A Magyarhoni Földtani Társulat által 2015 őszén elindított *Az Év Ásványa* program 2018. évi jelöltjei közül a *fluorit* diadalmaskodott a választáson, megelőzve a *kalcitot* és a *szfalerit*et.

A Magyarhoni Földtani Társulat fluoritot ábrázoló plakátja

A fluorit, magyarosított nevén *folypát*, kalcium-(di)fluorid (CaF_2) összetételű vegyület, a halogenidek közé tartozó ásvány. Elnevezése latin eredetű, a folyini (*fluere*) szóból származik. A középkori gyökerű név egykori fő és ma is fontos felhasználási területére is utal, mert a kohászatban az ércék és salakok olvadáspontjának csökkentésére, azaz folyósító anyagként használják.

A fluorit a szabályos rendszerben kristályosodik, jellemző, könnyen felismerhető kristályformái a hexaéder (kocka) és az oktaéder (8 szabályos háromszög alkotta idom), illetve ezek kombinációi. Már a ritkábban előforduló, de igen összetett, rendkívül lapgazdag, olykor szinte gömbszerűnek mutatkozó, vagy éppen átnöveses ikreket alkotó kristályai is elvarázsolhatják az ásványok kedvelőit, de valószínűleg szokatlan szingazdagsága segítette győzelemre az ásványgyűjtők körében a kvarc után talán a második legnépszerűbb ásványt. A kristályok megjelenését a képződési körülmények (pl. a hő-

mérséklet, az oldatrendszer összetétele) határozzák meg, így a formák és színek gyakran a lelőhelyre jellemzőek.

Talán nemcsak én, hanem sok korombeli is először a Búvár Zsebkönyvek sorozat ásványokat bemutató kötetének címlapján találkozott a fluorittal. Breznay Livia festményén egy cornwalli kristálycsoport szerepel.

A fluorit a színtelen, tökéletesen átlátszó kristályoktól, a fehér, a különböző színárnyalatú sárga, zöld, kék, lila, rózsaszín, vörös, barna és szürkén át az egészen feketéig szinte minden színben előfordul. Ráadásul gyakran a színezés nem egyenletes, hanem sávós, öves vagy foltos, s ez rendkívül érdekessé és esztétikussá teszi a példányokat. E színgazdag, változatos megjelenést az ásvány (elméleti) képlete nem indokolja, hiszen a vegytisztán előállított kalcium-(di)fluorid színtelen. Az ásvány tehát nem saját színű, amit az is mutat, hogy porrá törve még a legélénkebb színű sötétlila vagy zöld fluorit is fehér. Ennek ellenére a lila fluorit durvább szemcsés örleményét megtalálták középkori festményekben. Mindazonáltal még így sem érdemes kísérletezni a fluorittal mint pigmenttel, hiszen egyes élénk lila színű példányok a napfény hatására elvesztik színüket, kifakulnak, sőt, színt is válthatnak.

A fluorit színéért a természet alkotta kristályban lévő „hibák”, azaz a kalcium- illetve a fluoridionok helyére beépülő különféle „szennyező” kémiai elemek (pl.: vas, mangán, króm, nátrium, ritkaföldfémek, hidroxid- és oxigénionok), a természetes radioaktív sugárzás által előidézett szerkezeti defektusok, olykor más ásvány, illetve szerves anyag zárványai a „felelősek”. E „hibáknak” tulajdonítható egyes fluoritok azon különleges tulajdonsága is, hogy mesterséges fényben más színűnek mutatkoznak, mint a napon. A napfény ibolyántúli (UV-) összetevői ugyanis látható fény kibocsátására gerjesztik az ásványt. Ez a sajátság persze a sötétben, a szemünkkel nem érzékelhető ibolyántúli sugárzással megvilágított példányokon látható igazán: egyes fluoritok kék, lilás, vöröses, fehér, sárgás vagy zöldes színben világítanak, azaz fluoreszkálnak. A névbeli hasonlóság nem véletlen, hiszen mind a fluoreszkálás fizikai jelensége, mind pedig a fluor kémiai elem a fluoritról kapta a nevét.

Némely példány mechanikai vagy hőhatásra is gerjeszthető, és zöldesen vagy kéken lumineszkál, sőt, a hatás megszűnte után is világít (foszforeszkál). Ilyen pl. a fluorit egyik ritka, idegen elemekkel erősen „szennyezett” változata, a *klorofán*, amelyet élénk zöld termolumineszcenciája miatt *pirosmaragdnak* is neveznek.

Úgy gondolhatnánk, hogy varázslatos színeinek köszönhetően drágakőként is népszerű a fluorit, ám tökéletes hasadása és viszonylag kis keménysége miatt korlátozott a felhasználása. A Mohs-féle karcolási keménységi skála 4-es fokozatát éppen a fluorit testesíti meg. Túlél nehezen, késsel könnyen karcolható. A drágakőként használt ásványok általában keményebbek a kvarcnál, a 7-es keménység „etalonjánál”. Ha nem is tartozik a klasszikus drágakövek közé, szépsége és könnyű faraghatósága miatt díszítőköként régóta alkalmazzák. Az ókori rómaiak által a korabeli feljegyzések szerint *murrhina* névvel illetett, Perzsiából származó, sokszínű, sávozott anyagot, amelyből főleg ivóedényeket készítettek, a fluorittal azonosítják. Ezt támasztja alá két megmaradt fluorit dísz tárgy, a British Museumban őrzött Crawford- és a Barber-kupa. Később az angliai fluorit tett szert nagy hírnévre. A Derbyshire-i Castletonban bányászott – és talán már a rómaiak által is ismert – tömeges, lilás-kék-sárga sávós fluoritot *Blue John*-nak nevezik. A XIX. században igen változatos formájú, elsősorban díszítő funkciójú vázákat, kelyheket, tálakat, obeliszeket készítettek belőle. Az egyik bánya ma is működik, látogatható, sőt, korlátozott mennyiségben faragványokat is készítenek a nyersanyagból. Manapság Kína szállítja a hasonló megjelenésű sávós fluorit nyersanyagot és faragványokat. Amerikai prehistorikus régészeti leletek között is találtak fluoritból készített emberfigurát és különféle ékszereket (gyöngy, medál, fülbevaló).

Hazánkban is több, különböző korú sírleletből ismerünk fluoritgyöngyöket. Ezeket – lila színük alapján – a régészek sokáig ametisztnek vélték. Talán a legismertebb a székesfehérvár–maroshegyi X–XI. századi sírból előkerült 16 szemes nyaklánc és 8 szemes karkötő. A különböző színekben pompázó fluoritokból 2–3 cm hosszúságú, hordó alakú, hosszában átfúrt gyöngyöket készítettek, amelyekre hat lapot csiszoltak, és a gyöngyszemek elejét és végét is egy-egy sima lappal zárták le. Kákay Szabó (1974) vizsgálatai derítették ki, hogy a gyöngyök fluoritból készültek, sőt, arra következtetett, hogy a fluorit forrása minden bizonnyal velencei-hegységi, a Pákozd közelében lévő felszíni fluoritos telérkibúvás, amelynek élénk lila, vöröslila, könnyen megmunkálható fluoritdarabkái igen keresettek és elterjedtek lehettek a sírleletek alapján.

A fluorit a leggyakoribb hazai halogenidásvány. Bár Tóth Mike (1882) *Magyarország ásványai* című munkájában csak a mai határon túli területekről említ fluoritot, így pl. a mai Szlovákiából az élénklila selmeci, a zöld és ibolyaszínű bélabányai, vagy a mai romániai területről a kapniki példányokat vagy az újmoldovai kék, sárga, fehér, vörös, zöld színű fenn-nőtt kristályokat, olykor cseppkőszerű halmazokat említi meg.

Koch Sándor *Magyarország ásványai* című művének 1966-os kiadásában már a mai magyarországi előfordulások szerepelnek, ráadásul csaknem mindegyik ma is ismert lelőhely. Az üledékes kőzetekhez (mészkö, márga) kötődően Budapest (Martinovics-hegy, Gellért-hegy), Csövár, Pécsely, a magmás kőzetekhez kapcsolódó ólom- és cinkércesedést kísérve a Mátrában (Gyöngyösoroszi, Nyírjes, Parádsasvár), a Börzsönyben (Nagybörzsöny), illetve a Velencei-hegységben (Gécsi-hegy, Szűzvári malom, Kőrakás-hegy, Pátka, Tompos-hegy, Nadap, Pákozd). Közöttük a legjelentősebb fluoritelőfordulás a szűzvári és pákozdai volt, ahol részben színesfémércekkel együtt az 1950–60-as években termelték ki a fluoritot, ipari felhasználás céljára. A kezdetben a külszínen, majd később mélyszinten is művelt bányákból a bányászat 1967-es befejezéséig közel 80 ezer tonna fluoritot termeltek ki a színesfémek ércei mellett.

A hazai fluoritok előfordulásának legújabb és legteljesebb összefoglalója Szakáll Sándor és Fehér Béla mineralógusok nevéhez fűződik, akik szerzőtársuk, Tóth László ásványgyűjtő és ásványfotós varázslatos felvételeivel illusztrált, a 2016-ban ismét megjelent *Magyarország ásványai* című könyvükben földrajzi egységek szerinti veszik számba az ásványlelőhelyeket, köztük a legújabb fluorit-előfordulásokat is. Így került fel a fluoritlelőhelyek listájára többek között néhány újabb mátrai, velencei-hegységi, budai-hegységi, bükki, mecseki, soproni-hegységi vagy éppen bazaltzárványokhoz kapcsolódó előfordulás is. A könyvben szereplő ásványok többsége a miskolci Herman Ottó Múzeum ásványgyűjteményében is megtalálható, a múzeum (<http://www.hermuz.hu/hom/index.php/hu/online-adatbazisaink>), illetve az Ásványtár (www.mineral.hermuz.hu/asvanytan/asvanytar.php) on-line adatbázisában kereshetők és számos példány fotója is megtekinthető. Ugyancsak remekül használható fluoritfotó-nézegetésre és a hazai lelőhelyek megismerésére a lelkes és az információkat önzetlenül közkinccsé tevő amatőr gyűjtők által felépített, működtetett és folyamatosan bővülő Geománia internetes oldal is (www.geomania.hu).

A fluoritot az iparban legnagyobb mennyiségben hidrogén-fluorid és egyéb fluortartalmú vegyületek előállítására, a klasszikus kohászati folyósításra, valamint üveg- és zománcipari célokra használják. Különleges alkalmazási terület az akromatikus optikai lencsék gyártása nagy tisztaságú mesterséges fluoritból.

A hétköznapiakban egyes fogkrémek összetevői közt is felfigyelhetünk fluortartalmú vegyületekre. Az igen kis mennyiségű fluorid többnyire nátrium-fluorid (NaF), ón-fluorid (SnF₂) vagy aminfluorid („olafur”) formájában kerül a fogkrémbe, amelyből a fluorid

beépülhet a fogzománcba, erősítve azt. A fogkrémek összetételét vizslatók akár a fluorittal megegyező anyaggal (CaF_2) is találkozhatnak, de ennek hatása – csekély vízoldhatósága miatt – nem igazolt.

Nem maradhat ki a honi fluoritos múltidézésből Benkő Ferenc 1786-ban kiadott első magyar nyelvű ásványtani könyvének (*Magyar mineralogia*) tömör fluoritleírása, amelyben a fizikai tulajdonságok megfigyelésekre alapozott ismertetése ma is helytálló.

Bár e kedvcsinálónak szánt cikkben a korlátozott technikai lehetőségek miatt a fluorit igazi színpompáját nem tudtam bemutatni, remélem, hogy sikerült a Kedves Olvasó figyelmét ráirányítani a 2018-as Év Ásványának megismertetését célzó programjainkra, s egyiknek-másiknak talán résztvevője is lesz. Ismeretterjesztő cikkek, előadások, kiállítások, interaktív foglalkozások, játékok, fotók, lelőhelyek bemutatása, kirándulások, pályázatok segítenek majd abban, hogy az érdeklődők jobban megismerhessék az ásványok szemet gyönyörködtető világát, különféle tulajdonságaiknak köszönhető hasznosíthatóságukat és bepillantassanak a földtudományok rejtelseibe. Kövessen bennünket, vegyen részt a programjainkon, ismerkedjen meg az fluorit igazán, ibolyán innenni és túli színes világával!

Honlap: evasvanya.hu, facebook oldal: Év ásványa, email cím: evasvanya@gmail.com

Jánosi Melinda

Az Év Ásványi Nyersanyaga, az alginit

Az *alginit* egy maar típusú vulkáni kráterben, speciális települési körülmények között és összetételben képződött kőzet, amelyet a világon először a Dunántúlon, Pula község határában fedeztek fel. További különlegesség, hogy azóta is csak a Kárpát-medencében sikerült alginit-telepeket felfedezni. Felfedezése a szakszerű földtani kutatás eredménye, de romantikus, mesészerű elemeket is tartalmaz.

A Magyar Állami Földtani Intézet Barnag–Vöröstó–Nagyvázsony–Pula–Öcs és Taliándörögd térségét 1973-ban térképezte föl. Bejelöltük a földtani képződményeket, kőzeteket,

amelyek a felszínen láthatóak voltak. Ezeket részletesen leírtuk, bejelöltük a települési viszonyait, és ezen adatokból készítettük el az észlelési térképet. Ahol ezekből nem lehetett megállapítani, hogy mi rejtőzik a talajtakaró alatt, milyen kőzetek és hogyan települnek a mélyben, ott fúrásokkal tártuk föl a földtani viszonyokat. Pulán 1973. október–novemberben mélyítettük le a Put-1. térképező fúrást. A fúrás rossz magkihozattal laza, zöldes-sárgás színű, homokszerű, illetve agyagtörmelék mintát hozott a felszínre. A szokatlan, furcsa kőzettel kapcsolatos első felismerés akkor történt, amikor a fúrómunkások tüzet gyújtottak és ebbe véletlenül bekerült a por-szerű fúrási maganyagból, amely föllobban-

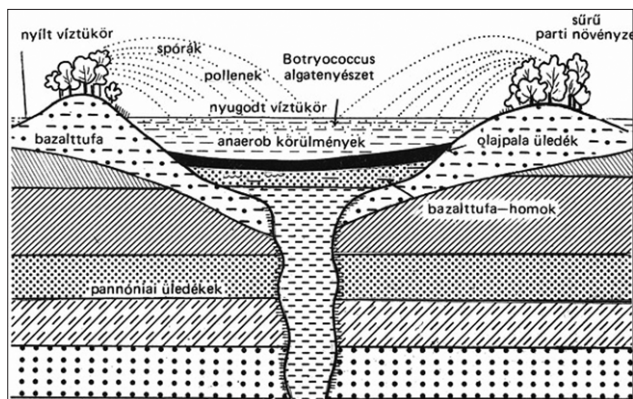

Pulai lemezes, leveles típusú alginit
(Dr. Tóth Csaba felvétele)

totta a tüzet. Ezzel világossá vált, hogy éghető anyagtartalommal rendelkezik. A részletes anyagvizsgálat alapján gyorsan kiderült, hogy egy addig Magyarországon ismeretlen nyersanyagot, alginitet fedeztünk föl. Az újabb meglepő felismerést a részletes földtani térképezési adatok kiértékelése adta, amelynek során egy egykori, ma már teljesen elfedett vulkáni krátert sikerült kirajzolni. Ez abban az időben nagy újdonságnak számított és megalapozta a további alginittudományok lehetőségeit. Pula ezzel úgy került be a földtani tudományos kutatásokba, hogy a világon először itt fedezték fel az alginitet egy vulkáni kráter üledékeként.

Az alginit kőzet egy algabiomasszából és agyaggá elmállott vulkáni porból, tufából álló litholit. A Kárpát-medence Pannon-tórendszerének nyugalmát a pliocén korban (3–5 millió évvel ezelőtt) heves vulkáni kitörések zavarták meg. Ezek nemcsak a jól ismert bazalt-hegyeket, de jellegzetes, speciális tufagyűrűket is létrehoztak. A vulkanizmus elcsendesedése után ezeknek a tufagyűrűeknek a belsejét víz töltötte ki és krátertavak keletkeztek. A krátertavak vizét hévforrások melegítették fel és a Föld mély rétegeiből kioldott, mikroelemekben, ásványi sókban gazdag forró oldatokkal tápanyagban gazdaggá tették. Ehhez jöttek még a vulkáni tufák üveganyagának bomlásából is származó szervesetlen ásványi kolloidokban lévő elemek. A jól elzárt, nyugodt vizű krátertavakban a különleges körülmények együttes hatására az algák és más lebegve élő vagy úszó állati és növényi szervezetek hihetetlen mértékben elszaporodtak. Elhalva és keveredve a sűrű parti növényzetről behordott, bemosódott virágporok, levelek maradványaival, majd leülepedve a krátertő aljára, ott oxigénhiányos anaerob környezetben tufamálladékkal és más plankton és nekton szervezetek elhalt maradványaival együtt, szapropel iszapként halmozódtak fel. A krátertő feltöltődési szakaszaiban a meleg iszapot előszeretettel és nagy tömegben keresték fel nagy testű állatok (rinocérosz, őstulok) dagonyázásra. Ezek közül némelyik itt elpusztulva, a teteme elbomlásából következően, az iszapot foszforban igen gazdaggá tette. Ez a biomassza diagenizálódva, tömörödve, évmilliók során speciális fizikokémiai változásokon, átalakulásokon keresztülmenve érte el jelenlegi állapotát, amely az alginit nevű kőzet. Az elnevezés utal a biotüszsza alga eredetére.

Az alginitből, a fentiek szerint keletkezett fosszilis biotüszszából, eddig több mint félszáz elemet mutattak ki. Ez rendkívül gazdag makro- és mikroelemtartalmat jelent. Ezek az elemek hármastüszilikátokban szervesetlen kötésben, illetőleg humuszanyagokkal, huminsavakkal szerves vagy kelát kötésben vannak jelen. Az anyagból ásványi összetevőként agyag-ásványok (montmorillonit, illit), karbonátok (dolomit, kalcit, aragonit), kvarc és a kovaszav amorf változata volt dominánsan kimutatható. Ezek mellett alárendelten gipsz, plagioklász, kálicföldpát, sziderit, geothit, magnezit, pirit ásványok találhatóak még e kőzetben.

Alginit keletkezése vulkáni kráterben

(Forrás: Solti G.: Az alginit.

A Magyar Állami Földtani Intézet alkalmi kiadványa.
MÁFI, Budapest, 1987. 8.)

A humuszanyagok specifikus tulajdonságainak egyike a biokémiai, növényi növekedést serkentő hatás. Az alginít alkalmazása során a huminsavak egyrészt enzimszerű, másrészt hormonszerű serkentő hatást, illetve a gyökerek permeabilitásának szabályozásán keresztül közvetett serkentő hatást fejtenek ki a növényzetre. Az alginít részletes hatásmechanizmusát az alábbiakban foglaljuk össze.

Az alginít hatása a talaj fizikai tulajdonságainak befolyásolása útján jelentkezik. Nagy duzzadóagygásvány-tartalma mindazon talajokban, amelyek gyors víznyelése és kis víztartóképesége miatt gyenge vízgazdálkodásúak, javító hatású. Segít a csapadékokat vagy az öntözővizet a növények gyökérzónájában visszatartani, tartalékolni. Ezzel egyidejűleg kiszűri a szivárgó talajnedvességből a tápanyagokat, és ezzel a növények számára több tápelemet biztosít a gyenge tápanyag-gazdálkodású talajokban. Ezenfelül szűrő hatással van a vízzel együtt mozgó talajszennyezésekre is, különösen, ha szennyvízöntözést alkalmaznak. További fizikai hatás mutatkozik azokban a talajokban, amelyek agyagásványkészletükben kevés szmektitet tartalmaznak. Ezeknek a szmektitszegény talajoknak az alginít montmorillonit tartalma megváltoztatja a szerkezetképződését, a savanyosodását, valamint a tápanyagmegkötését. Mivel Magyarországon, de a világ több helyén is a talajok – és nem csak a homoktalajok – nagy területen szmektitszegények, az alginít talajjavító szerként való alkalmazása nagy területeken lehet eredményes. Homoktalajok javítására potenciálisan a legjobb talajjavító anyag.

A térfogatával közel azonos mennyiségű víz megkötésére képes alginít a vizet a bentonittal ellentétben úgy köti meg, hogy közben térfogata nem növekszik. A vízmegkötéssel jelentősen megváltozhat a talaj víz- és tápanyag-szolgáltató képessége, a talaj hőmérséklete, és mindez kedvező befolyással van a talajlakó élőlények életkörülményeire. Az alginít igen nagymértékben lecsökkenti a kimosódási veszteségeket.

Az alginít talajkondicionáló szerként történő alkalmazását minden olyan talajon javasoljuk, ahol a talaj víz- és tápanyagtartó képességét fokozni kell. Az alginites kezelés hatására ugyanis megnövekszik a talajban a kolloid méretű frakció aránya, amely a kezelt talajt lényegesen több víz és tápanyag megkötésére, tartalékolására teszi képessé.

A talajjavításra való felhasználásánál a talajba vitel, vagy más alkalmazás módját meg szabja a cél, valamint a gazdaságosság. A talajba vitel legegyszerűbb módja a szántott rétegbe való bekeverés. Ezt a felszínre való kiszórással, majd tárcsával való bekeveréssel érhetjük el. Ezt a módszert akkor alkalmazzuk, ha a szántott réteget kívánjuk megjavítani, mint a szmektitszegény talajok esetében, ha azok nem homokok. Az ilyen beviteli módhoz célszerű az alginítet őrölt állapotban alkalmazni. A szilárd állapotú alginít talajba vitele történhet réteges talajjavítás módszerével is. Ezt az eljárást az Egerszegi Sándor által kidolgozott módszer után *réteges homokjavítás*nak nevezzük, és elsősorban homoktalajokon alkalmazzuk. A módszer elméleti alapja, hogy a homoktalajok víz- és tápanyag-gazdálkodását úgy javítja meg tartósan, hogy a javítóanyagot a talaj mélyebb (45–60 cm) rétegeiben helyezi el. Talajba vitelének további lehetősége az öntözés. Az alginítsuszpenzió nemcsak a talajon alkalmazható kedvező hatással, hanem a növényzetre is felvihető. A szuszpenzió készítéshez ajánlatos az alginítet minél finomabb szemcsékké aprítani, mivel így öntöző- vagy permetezőkészülékekkel is kijuttatható a szuszpenzió, másrészt minél finomabbra őröljük a közetet, annál nagyobb felületen fejt ki hatását.

Az alginít leginkább a kedvező talajjavító tulajdonságai révén vált ismertté, de valójában nagyon sok területen hasznosítható. Ezt mutatja be az alábbi felsorolás, amelyet a teljesség igényével készítettünk el az eddigi, négy és fél évtized alatt elért kutatási eredmények alapján.

Ipar: *energetika* (palaolaj-kinyerés, elégetés); *vegyipar, petrokémia* (derítőföld-előállítás, karogén, algakonzentrátum); *szilikátipar* (hő- és hangszigetelőközetgyapot-gyártás, cementgyártás, üvegkerámia- és vitrokerámiaelőállítás, könnyített palakerámia-előállítás, tömörpalakerámia-előállítás, barnacsomagolóüveg-előállítás, habüveg-előállítás, csiszoló-szerszámkötőanyag-, palaüveggyöngy-előállítás, nedvesség hatására oldódó üveggyöngy- (üvegfritt-) előállítás).

Mezőgazdaság: *talajjavítás* (talajerő-növelés, talajregenerálás, talajszerkezet-javítás, talajvízháztartás-szabályozás, aszálykárcsökkentés, szervesanyag- [humusz, szerves szén] utánpótlás, makro- és mikrotápanyag-utánpótlás, alginít alapú földkeverékek, készítmények [pl. Gyökéritató], alginít mikroőrlemény, ALGIMIX ásványi mikroőrlemény-keverék, lombtrágya szuszpenzió, komposztálás); *növénytermesztés, növényvédelem* (termékenységgel való javítás, szuszpenziós fatermesztés, szuszpenziós gyümölcsfa- és szőlőtelepítés, növekedésserkentés, hozamnövelés, növények ellenállóképességének növelése, növényi műtrágya-előállítás, granulálás); *állattartás* (istállók és egyéb állattartó helyek szagtalanítása, hígtrágya-komposztálás, állattartásnál tápadalék, állatgyógyászat, trágyakezelés).

Környezetvédelem: szennyezett talajok semlegesítése, utak síkosságmentesítése, hulladékkezelés, olajtartalmú szennyvíziszapok kezelése, olajszennyeződés lebontása, műtrágyakiváltás.

Humán hasznosítás: gyógyhatású termékek (Algalit reumakenőcs), kozmetikai hasznosítás, gyógyászati alkalmazás (hajkezelés, psoriasis kezelése), sugárzóanyag eltávolítás szervezetből (Algavit), táplálékkiegészítés, toxikus elemek kivonása/megkötése cigarettából (cigarettafilter összetevő).

Az első alginittelép 1973-ban, Pulán történt felfedezése óta a Kárpát-medencében még öt olyan maár típusú vulkáni krátert találtak az alginít kutatásokban résztvevő geológusok és geofizikusok, amelyekben alginít, bazaltbentonit, illetve diatomit települ: Gércén (1974-ben), Várkeszőn (1975) és Egyházaskeszőn (1986), majd ezt követően 1993–94-ben, a szlovák–magyar földtani–geofizikai együttműködés keretében a Felvidéken Pincen és Jelsőcön. Az összesen hat előfordulás közül ötben nyílt bánya (csak Várkeszőn nem). Hazánkban alginitet napjainkban – a bányászati engedélyek, illetve az ásványvagyon-nyilvántartás alapján – Pulán és Gércén bányásznak, az innen kinyert nyersanyagot *Vázsonyi alginít*, illetve *Gércei alginít* kereskedelmi néven forgalmazzák.

Az alginít felfedezését követő komoly kutatások indultak el: sokan nagy fantáziát láttak abban, hogy saját szakterületükön vizsgálják meg az alginitet, annak hasznosíthatóságát. Számos szakdolgozat, több egyetemi doktori, kandidátusi, de még akadémiai levelező tag-sági székfoglalónak is az alginít volt a témája. Magyarországon azért is egyedülálló ez a földtani képződmény, bányatermék, mivel ilyen nagyon gazdag kutatási háttérrel (összesen több mint 1500 kutatási jelentés és cikk, számos szabadalom) rendelkezik. A folyamatosan bővülő kutatási eredményekkel a kutató-fejlesztőknek megnyílt a reális lehetőségük olyan eljárások kidolgozására, amelyek az alginít hasznosítására irányulnak. Az első alginites szabadalom (szabadalmi bejelentés) 1976-ban született meg. Tudomásunk szerint napjainkig összesen 87 db szabadalmi bejelentés, illetve szabadalom született szerte a világon. A 87 szabadalomból, illetve szabadalmi bejelentésből 48 db mezőgazdasági, környezetvédelmi új eljárásról szól, míg 16 db a humán hasznosításról. A szabadalmak elsősorban Magyarországon születtek, de ismertek alginites szabadalmak, szabadalmi bejelentések pl. Ausztriából, Szlovákiából, Csehországból és Németországból is.

Az alginít értékét – a szabadalmak, szabadalmi bejelentések nagy száma mellett – növeli, hogy a gércei alginít már hungarikumként szerepelt a Lisszaboni Megállapodás jegy-

zőkönyvében is (728-as sorszámmal). A magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvényben, illetve a magyar nemzeti értékek és hungarikumok gondozásáról szóló 114/2013 (IV.16.) Korm. rendeletben, a *Természet és környezet* kategóriában elsőként, *Magyar Értékként* szerepelt a *Gércei alginit*.

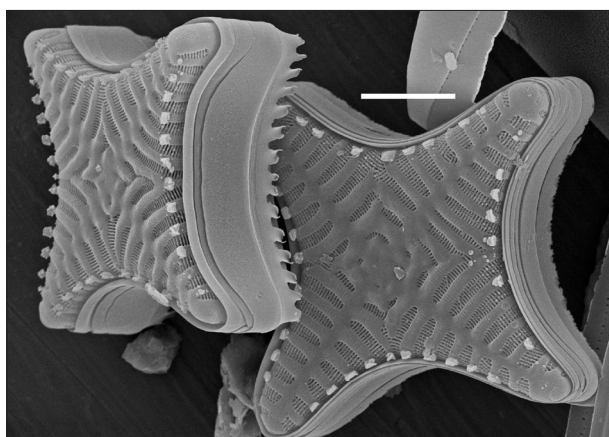
A jövő kutatásfejlesztési témája lehetne, hogy kiértékeljük az alginitszabadalmakban megfogalmazott újdonságokat, és ezek alapján tárjunk fel új lehetőségeket. Szükséges volna az alginittel kapcsolatos földtani és geofizikai kutatásokat is újraindítani, a korábbi kutatásokat továbbvinni. A legfontosabb feladatnak a több évtizedes hagyományra visszatekintő, mintegy másfél évtizeddel ezelőtt megszűnt országos talajjavító program újraindítását tartjuk.

Solti Gábor

Az Év Algája, a *Staurosirella grunowii*

Az őslénytan vagy a fosszília szó kapcsán minden bizonnyal nem az algák jutnak az olvasó eszébe, sokkal inkább pl. a mamutok, a dinoszauruszok, vagy a borostyán. Annak ellenére, hogy az algák nagy többségének felépítése nem alkalmas arra, hogy több évszázadon, vagy évezreden keresztül tartósan megőrződjön, a fosszilizálódásra alkalmas kovaalgák váza – szilícium-dioxid tartalmuknak köszönhetően (kovaváz) – akár évmilliókig képesek épen, felismerhető formában megmaradni (Buczkó, 2016).

Bori Szlovákiában, Léva várától alig több mint 15 km-re található, pár száz lakosú kis falu. Már a XIX. századtól jól ismert az őslénykutatók előtt nyílt színi diatómaföldjéről. A 2018-ban Az Év Algájának választott fajt, a *Staurosirella grunowii* kovaalgát innen írta le Pantocsek József 1892-ben. Ezt a jellegzetes felépítésű, a rokonsági körébe tartozó taxonokhoz képest nagyméretű fajt a kortársak is „kecsesnek”, „elragadónak” tartották. „A négyszögletű vázak egy díszített tengeri csillagra, vagy hópehelyre emlékeztetnek; felületük a jellegzetes felépítésű kiemelkedések miatt hullámosnak látszik.” (Buczkó, 2016)

A „*Staurosirella grunowii*” nevű kovaalga
(Buczkó Krisztina felvétele, méretjelölés: 10 μ m)

A szavazásban részt vevők is így gondolhatják, hiszen ritka, hogy egy ma már nem élő faj kapja az év élőlénye címet – hacsak nem Az Év Ősmaradványa kategóriában indul. A *Staurosirella grunowii* ma kihaltnak tekintett, de csaknem 15 millió éven át (középső-miocén–késő-pleisztocén) volt lakója vulkáni tavaknak, kiédesülő tengereknek és más édesvizeknek (Buczkó, 2016). Előfordulását Európán kívül Észak- és Közép-Amerikából, valamint Ázsiából is kimutatták (Morales et al., 2014).

Az *S. grunowii* a kovaalgák hasadékvonallal nem rendelkezők csoportjába tartozik, vagyis aktív mozgásra nem képes. A vázak peremén található, tüskeszerű képződményekkel az algasejtek ugyanakkor képesek egymáshoz kapcsolódni; így akár hosszú láncokká szerveződni. A kapcsolódás módja nem merev, hanem flexibilis, amely lehetővé teszi, hogy a láncok „elhajoljanak”. Az összekapcsolódás miéértje nem teljesen tisztázott, ugyanakkor ez a fajta flexibilitás hozzájárulhat ahhoz, hogy a láncot alkotó egyes egyedek a környezeti körülményekhez alkalmazkodva esetlegesen megtalálják a számukra legmegfelelőbb pozíciót, pl. a fotoszintézishez. Az *S. grunowii* ma is élő, sokszor tömegesen előforduló rokonai sokkal kisebbek, de hasonlóan képesek a láncképzésre. Ezek az úgynevezett *fragilaroid* kovaalgák akár a mérnökök számára is tartogathatnak érdekes információt: hogyan lehetne a mindennapok gyakorlatában alkalmazni ezeket a rögzítési módokat, amelyek az évmilliók alatt tökéletesedtek. Az így kialakult kapcsolódási módok mechanikai szempontból stabilak, de ugyanakkor az egyes elemeknek elegendő mozgásteret biztosítanak.

Felhasznált irodalom. Buczkó K. (2016): Egy sármos alga. Élet és Tudomány 35: 1119.; Morales E. A., Buczkó K., Wetzel C. E., Novais M. H., Ognjanova-Rumenova N., Hoffmann L., & Ector L. (2014): Transfer of *Staurosira grunowii* to *Staurosirella*. Diatom Research <https://doi.org/10.1080/0269249X.2013.804446>

Abonyi András–B-Béres Viktória–Buczkó Krisztina

Az Év Vadvirága, a kornistárnics

Nem volt könnyű dolguk Az Év Vadvirága szavazás résztvevőinek, amikor három feltűnően szép virágú növény közül kellett kiválasztaniuk a 2018-as év vadvirágát. Az *apró nőszirmot* (*Iris pumila*) és *fehér tündérrózsát* (*Nymphaea alba*) kissé megelőzve, de mindvégig vezetve az idei év vadvirága a *kornistárnics* (*Gentiana pneumonanthe*) lett.

Míg az apró nőszirm száraz sztyeprétek és bokorerdők, a fehér tündérrózsza pedig tavak, holtágak növénye, addig a kornistárnicsal láp- és mocsárréteken, valamint hegyi réteken találkozhatunk. Egyre ritkábban, mivel élőhelyei visszaszorulóban vannak, gyakran kiszáradnak, becserjésednek, a kornistárnics eltűnését okozva ezzel. Ma szórványosan találkozhatunk vele a Duna–Tisza közén és a Dunántúl nyugati részén, valamint a hegyvidékeink rétjein, főként a Bükk és a Zempléni-hegység környékén. Ritkasága miatt védett, természetvédelmi értéke 10 000 Ft.

Nyár közepétől hozza 20–60 cm-es száron nagyméretű kék virágait, amelyek egészen a fagyokig nyílhatnak. Virágtalan állapotban nehezen felismerhető, szálas levelei és vékony szára beleolvadnak a környező gyepebe. Enciánkék virágain olykor apró fehér pontok látszanak. Ezek a szürkés hangyaboglárka petéi. A szür-

A kornistárnics

kés hangyaboglárkának a kornistárnics a kizárólagos tápnövénye. Hernyói hangyákkal élnek együtt: az álcázott hernyókat a hangyadolgozók mintegy saját lárváikként nevelik, a hangyabolyban bábozódnak be, majd a kikelő lepkék nyár közepén rajzanak. Különleges, speciális körülményeket igénylő fejlődése miatt ritka lepke, azonban hazánkban még többfelé élnek erős populációi.

Hazánkban is több rokona él, így a Szent László-tárnics (*Gentiana cruciata*) és a fecsketárnics (*Gentiana asclepiadea*), a tárnicsok mégis elsősorban havasi növények. A nemzetiség Genthiosról, az utolsó – Shkodrában, a mai Észak-Albániában székelő – illír királyról kapta nevét, akinek orvosai ismerhették fel a környező hegyekben növekvő sárga tárnics (*Gentiana lutea*) gyökereinek gyógyhatását.

A tárnicsgyökerek főzete emésztésjavító, étvágygerjesztő, teájuk májvédő hatású, de szívgyógyszerként és tüdőbaj ellen is használták (innen a kornistárnics latin fajneve: pneumo- = tüdő-). A kornistárnics egyik népi neve *ördögméze*, mivel gyökeréből készül(t) a meglehetősen keserű enciánpálinka. Ritkaságuk miatt ma már hazánkban és Európa-szerte egyik fajuk sem gyűjthető.

A tárnicsok latin neve nemzetközi szóvá vált és a legtöbb nyelven így nevezik őket: *gentian*, *genciana*, *gentiane*, *genziana*, *enzian*, *encian*. Ez utóbbi szlovák és cseh név nálunk is ismert enciánként. A *tárnics* név Márton József 1803-as német–magyar szótárában jelenik meg először.

A kornistárnicsot, mint sok más növényt, élőhelyeinek megszűnése és átalakítása fenyegeti leginkább. Azt hihetnénk, hogy természetszeretőként így nem sokat tehetünk érte, ez azonban nem így van! Mivel könnyen és biztosan megismerhető, így megbízható adatokat gyűjthetünk a fajról, amelyeket az illetékes nemzeti parkokkal megosztva máris sokat tehetünk a növényért és egyben a természetért.

Bodrozugyi élőhelyein gondot okoz, hogy a tömegesen elszaporodó gyalogakác (*Amorpha fruticosa*) hatékonyan gépi kaszálassal szorítható vissza, ez azonban nem kedvez többek között a kornistárnicsnak sem, így sok helyen a jelentős élőmunkát igénylő beavatkozások vezethetnek eredményre. És ne feledjük: minél többen ismerik a kornistárnicsot, és a hozzá kötődő boglárkalepkét, annál többen érzik fontosnak a megőrzésüket, ami a hatékony védelem legfőbb segítője.

Barina Zoltán

Az Év Fája, a virágos kőris

NEVEZÉKTANA

A *virágos kőris* (*Fraxinus ornus*) tudományos nemzetsége, a *Fraxinus* a köznyelvi latinban már ezt a nemzetséget, pontosabban a magas kőrist és a vele gyakran összetévesztett keskenylevelű kőrist jelentette. Már ezen a néven találjuk Vitruvius *De architectura libri decem*, Vergilius *Eclogae* és id. Plinius *Naturalis Historia* című műveiben is. Egyesek a latin *frango*, *fregi*, *fractus* = megtör szóra vezetik vissza a *fraxinus* eredetét, amelyet szerintük a törékeny (?) faanyag miatt kapott volna, ez azonban nem bizonyított. Úgyisint kevésbé igazolt magyarázat, miszerint az ógörög *frasso* = bekeríteni, *fraxis* = kerítés szavakból származna a *fraxinus*, ugyan a kőrisölöpök valóban alkalmasak kerítés készítésére.

Az *ornus* fajnév már a római íróknál is a virágos kőris jelölte, Vergilius és Plinius fent említett műveikben, vagy Columella *De arboribus* című könyvében már elkülönítették e fajt a többi akkor ismert kőrisfajtól. Eredete megint homályba vész, bizonyos etimológiai magyarázatok az ógörög *oreinos* = hegyen növő (← *oros* = hegy) szóból eredeztetik, amely név élőhelyére utal(hat).

Az 1055-ben napvilágot látott *Tihanyi alapítólevél*ben említik először a *kőris* szót egy összetételben: „*usque ad magnam uiam, que dirigitur in keuris tue*” (azaz „a nagy útig, amely Kőristő felé vezet”). Közsóként már 1193-ban adatolható *keures*-ként, az 1305 körül összeállított *Besztercei Szójegyzék*ben és az 1405 körül írott *Schlägli Szójegyzék*ben már *keres fa* megjelölést találunk. 1703-ban a Dorstenius-féle *Botanicon*ba bejegyzett magyar növénynevek között *körös fa* szerepel, Benkő József 1783-ban megjelent *Nomenclatura Botanica* művében *körös-fa*, *kőris-fa* alakban találjuk. A *kőris* fanév a nyelvészek szerint ótörök eredetű, a magyar nyelvbe még a honfoglalás előtt kerülhetett.

A *körös* szó ott található számos helynevünkben is, a Fekete-, Fehér- és Sebes-Körös folyók nevében, vagy a Köröshegy, Körösnagyharsány, Körösetetlen, Körösladány, Köröszakáll, Körösszegapáti, Köröstarcsa, Körösújfalu településnevekben.

A virágos kőris tudományos fajnevét (*Fraxinus ornus*) Linné adta az 1753-ban megjelent *Species Plantarum* című műve második kötetében, később Christian Hendrik Persoon 1805-ben új nemzetségbe sorolta *Ornus europaea* fajnévvel, de ez a felfogás a későbbiekben nem honosodott meg. Gyakrabban használt magyar neve, a virágos kőris feltűnő virágzataira utal, a ritkábban használt mannakőris név pedig a fatestből kifolyó és megszilárduló mannára (lásd később).

Virágos kőris és virágzata (Korda Márton felvétele)

ALAKTANA

Termete az elterjedési területén belül észak–déli irányban nő, az északi részekén csak ritkán éri el a 15 méter magasságot, míg Dél-Európában gyakran meghaladja a 20 méter nagyságot. Ehhez azonban az is hozzátartozik, hogy az évszázadokon keresztül gyomfának tartott virágos kőrist – különösen a jobb termőhelyeken – az erdészek igyekeztek visszaszorítani, s így hazánkban is e fajnál a „letörpítés” jelensége figyelhető meg. Törzse hajlott, szabálytalan növekedésű, rövid, és hamar, fokozatosan vastag ágakra bomlik, ezért sem becsülték az erdészek ezt a fafajt hosszú ideig. Kérge feltűnő, amely alapján könnyű felismerni, sötétszürke, sokáig sima marad, idős korban rücskösen repedezik, esetenként világos foltokkal tarkított is lehet.

A virágos kőris rügyei ezüstszürke színűek, sokszor vörhenyesek. A kőrisekre jellemző páratlanul szárnyalt levelek e fajnál 5–9, rendszerint 7 levélkéjűek. A levélke válla sokszor részarányatosan, lemeze kissé borszerű, felül fénylő, amely a szubmediterrán elterjedésével és a szárazságtűrésével hozható kapcsolatba. A levélke fonákja világoszöld, a főér alsó szakasza rozsdás szőrű, amely az idő előrehaladtával le is kophat. Lombozata ősszel sárgára vagy ibolyászvörösre színeződik, a virágoskőris-előfordulások a tájban ilyenkor jól kirajzódnak.

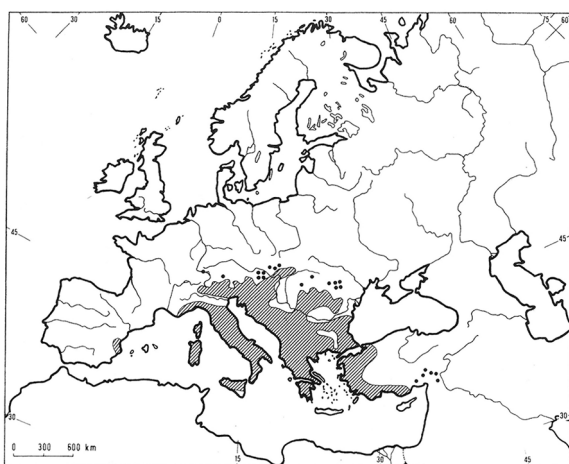
Május első felében is könnyű messziről megismerni e fafajt, mivel lombfakadás után 10–20 cm hosszú bugában nyíló virágjainak sárgásfehér pártái összetéveszthetetlené teszik a virágos kőrist. Édeskés illatú virágait – a többi hazánkban előforduló kőrisfajjal ellentétben – rovarok porozzák be. 2–3 cm hosszú, vörösesbarna lependék termése korán, már július végén érik.

ELTERJEDÉSI TERÜLETE

A virágos kőris elterjedési területe Spanyolország keleti partvidékétől Északnyugat-Anatóliáig húzódik, a földközi-tengeri szigetek és félszigetek nagy részén megtaláljuk.

Az északi határt az Alpok déli lába, a Magyar-középhegység és az Erdélyi-szigethegység adja, ettől északabbra néhány szórványelőfordulása ismert. Ha a Kárpát-medencei előfor-

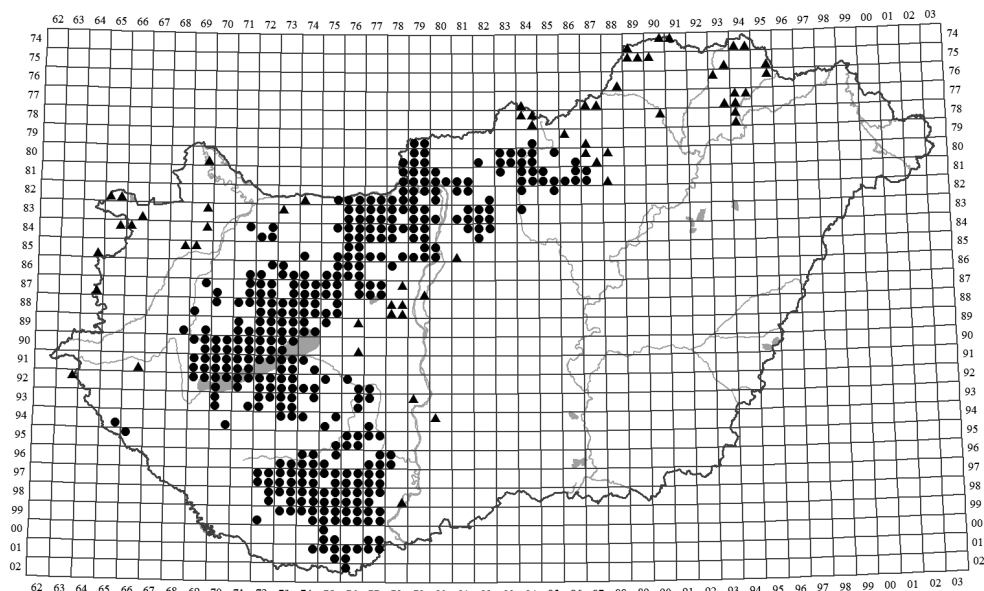
dulás északi részét jobban górcső alá vesszük, amit Moesz Gusztáv kiváló botanikusunk és mikológusunk meg is tett a múlt század elején, akkor azt vesszük észre, hogy több más délies elterjedésű, szubmediterrán súlypontú növényfajjal együtt a virágos kőris egy jól meghúzható vonalig terjed. Ezt a felismerőjéről Moesz-vonalnak nevezték el, ami a mai Magyarországtól északra, az Északi-Kárpátok déli lábánál húzódik, s többek között idáig jut el a molyhos tölgy, a csertölgy, a sajmeggy, a cserszőmörce is, s eddig a vonalig természetesítő a bortermő szőlő, a szelídgesztenye, a királydió, az őszibarack, a házi berkenye, a mandula, vagy a dohány.

A virágos kőris elterjedési területe

ELŐFORDULÁSA

A virágos kőris nálunk a dombvidékek, s még inkább a középhegységek faja. A sík vidékeket elkerüli, mert az alföldi kontinentális klíma szélsőségeit – miként a csertölgy sem! – nem kedveli. Hazánkban a Dél-Dunántúlon, a Kapostól és a Siótól délre gyakori faj, de a laza alapkőzetű (főleg lösz alkotta) tájakon visszaszorítása látványos (pl. a Balaton és a Kapos között). A szubmediterrán klímahatás alatt álló Dunántúli-középhegységben szintén gyakori, de az Északi-középhegységben az erősödő kontinentális klímahatás miatt természetes úton csak a Bükk hegységig jutott el, itt és ettől keletre csak ültetett és elvadult példányaival lehet találkozni. Úgyisintén hasonló megjelenésű a Soproni-dombvidéken is.

A virágos kőris hazai előfordulása (Fekete pont – őshonos előfordulás, fekete háromszög – ültetett, elvadult előfordulás)

Élőhelyein való előfordulását vagy hiányát, és gyakoriságát hazánkban jelentősen befolyásolják a korábbi évszázadok tájhasználati, továbbá tartósan negatív erdészeti megítélése. Szakmai körökben a *bokorerdők* fajának tartják a molyhos tölgygel együtt, de a *mész- és melegkedvelő tölgyesek* állományaiiban is fontos szerepet tölt be. Utóbbi előfordulására korábban már gyanakvással tekintett az erdészszakma, mivel a tölgyek térfoglalását féltette tőle. A többi erdőtársulásban egyértelműen a száműzendő fafajok közé tartozott, amelynek napjainkra meg is lett az eredménye. Megemlítendő, hogy különösen a bokorerdők, mész- és melegkedvelő tölgyesek helyére korábban kiterjedten ültetett kultúr feketefenyvesek és kultúr erdeifenyvesek állományaiiba – a nemkívánatosság ellenére – igyekezett visszaszivárogni a virágos kőris, mivel a két említett fenyőfaj állományai rossz egészségi állapotban vannak, pusztulnak (pl. Keszthelyi-hegység, Balaton-felvidék).

FELHASZNÁLÁSA

A faanyag műszaki tulajdonságai – a többi kőriséhez hasonlóan – kedvezőek, azonban kis fatömeghözama miatt iparilag nem hasznosítják. A fa méreti és alaki tulajdonságai is kedvezőtlenek, a görbe, erősen ágas törzs nehezen feldolgozható, manapság inkább tűzifaként értékesítik. Fáját korábban a bognáripár hasznosította, sarjait Dél-Európában szőlőkaróként vagy gyümölcstámként értékesítik.

A virágos kőris mellett alkalmazott másik neve, a mannakőris utal arra, hogy ez a növény is szolgáltat mannat. Arról még ma is folyik a szakmai vita, hogy pontosan mi is az a bibliai manna. Mózes II. könyvében az alábbiakat olvashatjuk: „Reggel pedig harmat hullott a táborra körös-körül. Amikor fölszikkadt a lehullott harmat, apró szemcsék borították a pusztát, mintha apró dara lett volna a földön. Amikor meglátták ezt Izráel fiai, azt kérdezték egymástól: Mi ez? Nem tudták ugyanis, hogy mi az. De Mózes megmondta nekik, hogy ez az a kenyér, amelyet az Úr adott nekik eledelül. [...] Izráel háza mannának nevezte el azt. Olyan fehér volt, mint a koriander, íze pedig olyan, mint a mézeskalácsé.” Ezek alapján arra következtethetünk, hogy a manna valójában valamely, a területen honos növényfaj édes nedve lehet, amely cseppekbe száradva azután a széllel szétterül a sivatagban. Egyesek szerint a mannatamariska (*Tamarix mannifera*), mások szerint a tevetövis (*Alhagi maurorum*) lehetett ez a növény. Ugyanakkor a botanikai munkásságáról is híres Löw Imánuel rabbi a manna forrását teljesen másként képzelte el, szerinte a *Lecanora esculenta* ehető zuzmófaj lehetett a manna. Ez a zuzmó Perzsia és Kisázsia területén honos, s óriási tömegben szállítja a szél kiszáradt telepeit.

Tény, hogy egyéb növényfajok is szolgáltatnak mannat. Így több eukaliptusz faj mellett a virágos kőris is, amelynek sima kérgén keresztül gyakran szívogat a mannakabóca (*Cicada orni*), s a szívás nyomán csordul ki az édes nedv. Ezt felismerve a XV. századtól Dél-Itáliában, a XVII. századtól Szicíliában nagy területeken kezdték ültetni a virágos kőrist. 7–12 éves korától fogva 20–30 éves korig a 8–10 cm átmérőjű törzseken júliusban és augusztusban a kérgen bemetszéseket végeztek, amelyen keresztül barna váladék préselődött ki. Ez aztán a levegőn sárgásfehérré vált és megkeményedett, amelyet összegyűjtöttek. Mivel a manna vízzeloldékony, ezért e területeken őrt alkalmaztak, aki eső közeledtén megszólaltatta a mannaharangot, amely felszólításra gyorsan összegyűjtötték a mannat. A jó manna kevés cukrot és legalább 75 % mannitot tartalmaz, ez édeskés ízű és kellemes méz illatú. Az így gyűjtött mannat köhögés ellen és enyhe hashajtónak használták. A mannitot cukorbetegség esetén cukorhelyettesítő szerként is alkalmazzák.

Bartha Dénes

Az Év Rovara, az óriás szitakötő

A szitakötők a legősibb rovarrendek közé tartoznak. Korai elődeik, az ősszitakötők kb. 300 millió éve, a felső-karbonban éltek. Lenyomatukat egyes kőzetek szinte teljes épségben megőrizték. Az óriás ősszitakötő (*Meganeura monyi*) a legnagyobb ismert fajuk volt, szárnyfesztávolsága elérte a 60–70 cm-t, így Európa valaha élt legnagyobb rovarának számít.

Az óriás szitakötő (*Anax imperator*) már a nyolcadik a „kiválasztottak sorában”: 2011-ben a hétpettyes katica, míg tavaly, 2017-ben a nagy szarvasbogár lett az év rovara. Talán érdemes felsorolnunk a többit is: imádkozó sáska, citromlepke, földi poszméh, nagy szentjánosbogár és mezei tücsök. A kiválasztás szempontjai többek között az ismertség, a könnyű felismerhetőség, a tetszetős megjelenés, a gyakoriság, esetleg az adott faj kultúrtörténeti vonatkozásai. Az alapvető cél persze minden esetben az, hogy hazánk egy-egy jellemző, esetleg védett rovarfaját megismertessük és megkedveltessük a nagyközönséggel.

A szitakötő szó nyelvünkben már régóta jelen van, eredetileg a szitát készítő mestert, a szitást jelentette. A régebbi korok embere által is jól ismert rovarra (a nyelvújítás előtt bogárnak mondták) való alkalmazás hátterében a szitakötő szitára emlékeztető, jellegzetes szárnyerezete állhat. (Nem kizárt, hogy egyben tréfás utalás a foglalkozásra.)

Világszerte mintegy 6000 a ma ismert szitakötőfajok száma, zömük a trópusi területek lakója. Európában 143, Közép-Európában 84 fajuk él, ami az összes fajhoz képest kevésnek számít. A hazánkban élő 64 szitakötőből 22 faj törvényes védelem alatt áll, közülük öt fokozottan védett, ez utóbbiak eszmei értéke 100 000 Ft.

Az óriás szitakötő testhossza 68–84 mm, szárnyainak fesztávolsága 92–106 mm. Testhossza alapján a második legnagyobb fajunk, míg szárnyfelülete megközelíti a ritka hegyiszitakötő (*Cordulegaster heros*) méretét, amely Európa és egyben Magyarország legnagyobb szitakötője. A hím és nőstény közötti ivari kétalakúság elsősorban a színmintázat különbözőségében nyilvánul meg. Felülről nézve a hím potroha kék alapszínű, a nőstényé viszont zöld, vagy kékeszöld, ritkábban kék. A tor mindkét ivarnál egyszínű zöld, mintázat nélküli. Potrohuk hátoldalának közepén vastag, egybefüggő, csipkézett szélű, barnásfekete sáv húzódik végig.

A repülő életmód következtében a nagy-szitakötők tora igen erőteljes, belsejében óriási légzsákok és hatalmas izomkötegek találhatók, amelyeknek a repülésben van szerepük. A szárnyak bonyolult módon kapcsolódnak a torhoz, aminek következtében külön-külön is mozgathatók, így a szitakötők nemcsak a rovarokra általánosan jellemző repülési módra (azaz a szárnyak egyidejű emelésére és süllyesztésére) képesek, hanem sokféle olyan manőverre, amely szinte páratlan az élővilágban. Ilyen többek között az egy helyben lebegés vagy a hátrafelé repülés.

A szitakötők kivétel nélkül ragadozók, csak élő állatokkal táplálkoznak, többnyire

Óriás szitakötő (Karl Csaba felvétele)

a náluk kisebb testű rovarokkal. A nagyszitakötők, így az óriás szitakötő is a levegő akrobatái, szúnyogokból, legyekből, böglyökből, lepkékből és más, repülő rovarokból álló zsákmányukat hosszabb-rövidebb légi hajsza során ejtik el. A kisebb rovarokat a levegőben, repülés közben fogyasztják el, a nagyobb zsákmánnyal a növényzetre, faágakra telepednek.

A zsákmány megszerzésében hatalmas, olykor szinte az egész fejüket beborító összetett szemüknek van kulcsszerepe. Észlelésük hatékonyságát a csaknem 360 fokban elfordítható fejük tovább fokozza. Az összetett szem tíz-, húsz- esetleg harmincezer egységből áll, és mozaikszerű képet állít elő a külvilágról. Biztos, hogy az így létrejövő kép számos tekintetben alatta marad az emberi szem által alkotott kép minőségének, viszont a mozgás érzékelésében a rovar sokkal többre képes. Előttünk ugyanis a villámgyorsan mozgó tárgyak összefolynak, míg a szitakötő szeme a századmásodperces vagy még rövidebb idejű változásokat is észleli. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a szitakötők, és általában a rovarok a poláros fényt és a számunkra láthatatlan ultraibolya fénytartományt is érzékelik.

Az óriás szitakötő lárvája elsősorban állóvizekben él – a növényzetben gazdag tavak, víztározók, bányagödörök, kavicsbányatavak, halastavak, holtágak, csatornák és lassabban áramló vizek egyaránt megfelelnek a kifejlődéshez, de fontos neki a napsütés és a kellőképpen felmelegedő víz. A lárvák fejlődése gyors, általában egy év alatt végbemegy, de a folyamatos fejlődés miatt mindig lehet különböző korú lárvákat találni a tenyészőhelyeken. A lárvák többsége szinkronizáltan alakul át májusban, a nyár során azonban szeptemberig is megfigyelhetők lárvából kibújó egyedek. A kifejlett szitakötőket a legnagyobb számban májustól augusztusig lehet észlelni.

A kifejlett óriás szitakötők átlagos élettartama nagyjából egy hónap, vagy legfeljebb kettő. Kevés madár tudja őket zsákmányul ejteni, szinte csak a kiválóan repülő kabasólyom (*Falco subbuteo*) és a gyurgyalag (*Merops apiaster*). A szitakötők szinkronizált, tömeges kikelésénél persze más madarak és békák is lakmározhatnak belőlük, már amennyiben a szitakötők a reggeli szürkületkor még nem repültek el pihenőhelyükről.

A tojásállapot többnyire csak néhány napig tart, olykor azonban elhúzódik, ilyenkor a rovar ebben az alakban is telel át. Az embrionális fejlődés végén a tojásból kibújó 1–2 mm-es féregszerű előlárva élete csak rövid ideig tart (percekig, néhány óráig, esetleg egy napig) és különösen azoknál a fajoknál van fontos szerepe, amelyek nem a vízbe, hanem a növények szöveteibe, talajba rakják tojásaikat. A lárváállapot időtartama nagyon különböző, néhány

hónap vagy akár több év is lehet, közben 9–16 alkalommal vedlenek, és a vedlések után visszamarad a lárvabőr (exuvium). A vedlésekre azért van szükség, mivel a rovarok kültakarója kitinből épül fel, amely nem képes tágulni, így a folyamatosan növekvő lárvá időről időre „kinövi régi ruháját”. A vedlések előrehaladtával a lárvák fokozatosan egyre hasonlóbba válik a kifejlett rovarhoz, az imágohoz.

A szitakötők lárvái a vízi életmódhoz jól alkalmazkodott ragadozók. A nagyszitakötők esetében zömök testalkatúak és erőteljes felépítésűek, változatos alakúak. Többnyire az alzatot sétálva keresik áldozatukat, vagy a növényeken várakoz-

Óriás szitakötő lárvája (Tóth Sándor felvétele)

va lesnek prédára. Fenyegetés esetén gyakran lendülnek ellentámadásba, vagy a potroh-végükön található erős tüskéikkel védekeznek, esetleg fogóálcuk bevetésével próbálnak ijesztőnek látszani. Bélkopolyúval lélegeznek, nincsenek farlemezeik, így úszni sem tudnak.

A szitakötőlárvák jellemző képlete az alsó ajak módosulása révén létrejött fogóálc. A hosszú fogó nyugalmi helyzetben összehajtott állapotban van a fej alatt, a végén egymás felé mozgatható, erős, fogazott lemezek találhatók. A szerkezet a zsákmány megragadására és a száj felé továbbítására szolgál. A zsákmányt észlelő szitakötőlárva rendkívüli sebességgel képes fogóálcát előrelendíteni és áldozatát foglyul ejteni. A megfogás hatékonyságát növeli a végbélből kipréselt víz, mely a rakétaelv alapján nagy sebességgel előrehajtja a lárvát. A halálos szorításból szinte soha sincs menekvés, a szitakötők olykor fajtársaikat is megragadják és felfalják. Áldozataik többsége azért többnyire a vízben élő féreg, rák, rovarlárva vagy más kisebb vízi élőlény.

A nagyobb fajok kifejlett lárvái ebihalakat, sőt halivadékokat és kisebb halakat is képesek zsákmányul ejteni. Kisebb vizekben az óriás szitakötő lárvája egyértelműen csúcsragadozónak számít: az utolsó vedlés előtt álló, akár 6 centiméteres lárvá, több mint 1 cm-re is kilendíthető fogóálcával valóban félelmetes ragadozó. A szitakötőlárvák természetes ellenségei a ragadozó halakon kívül a rágójukból emésztőenzimet kibocsátó csíkbogárlárvák és a vízipoloskák.

Az utolsó vedlés időszaka alatt a szitakötő nagyon sérülékeny, és fokozottan ki van téve a ragadozók (főleg a békák és a madarak) támadásának. Erre a kényes folyamatra ezért késő este, éjszaka vagy kora hajnalban kerül sor. A lárvá ilyenkor fölkapaszkodik egy vízből kiálló nádszálra vagy kőre, és igyekszik a víztől eltávolodni. Amikor kellő magasságban van, erősen megkapaszkodik, és pumpáló mozdulataival felhasítja szűkké vált lárvabőrét. A hasadás a fejen indul és a potroh felé halad. Az imágó lassan kihúzza magát bőréből. Ilyenkor még alig hasonlít a kész szitakötőre, szárnyai apró csökevénynek látszanak. Éppen ezért szárnyereibe testfolyadékot pumpál, hogy a szárnya kifeszüljön. Órákat vesz igénybe ez a folyamat, a test jellegzetes színeinek megjelenése pedig napokig, sőt, inkább hetekig tart.

Szél Győző

Az Év Hala, a balin

A Magyar Haltani Társaság kezdeményezésére 2010 óta választják meg Az Év Halát Magyarországon. A meghirdetett választás során 2017. december 31-én déli 12.00 óráig lehetett leadni a voksokat a társaság elnöksége által kiválasztott három őshonos halfajra.

A szavazás során összesen 5771 szavazat érkezett be. A harmadik helyen a voksok 29 százalékát kapó *kövecsik* (*Barbatula barbatula*) végzett. Ez a viszonylag kis termetű, megnyúlt, hengeres testű hal elsősorban a hegy- és dombvidéki vízfolyásaink gyakori lakója. Táplálékát főként a mederfenéken élő parányi állatok, valamint szerves törmelék és növényi részek adják. Őshonos, védett fajunk, eszmei értéke tízezer forint. Hazánkban még gyakori, állományait elsősorban élőhelyeinek eltűnése veszélyeztetheti.

Második helyezett a szavazatok 33 százalékát begyűjtő *domolykó* (*Squalius cephalus*) lett. A domolykó Európa-szerte széles körben elterjedt halfaj. A Kárpát-medencében főként a kisebb vízfolyások középhegységi és dombvidéki szakaszán, a róla elnevezett domolykó-

zónában gyakori, de előfordul a nagyobb folyóink gyorsabb szakaszain is. Fiatal korában elsősorban parányi planktonszervezetekkel és makrogerinctelenekkel táplálkozik, az idősök azonban kifejezetten mindenevők, növényi anyagokkal, gerinctelen állatokkal, sőt halakkal, békákkal és kismélsőkkel is táplálkoznak. Kiváló sporthal, idehaza különösképp – pisztrángfajokban gazdag vizek ritkasága következtében – a műlegyező horgászok körében népszerű. Bár a vízszennyezéseket aránylag jól tűri, reofil (áramláskedvelő) faj lévén állományait elsősorban vizeink duzzasztása veszélyezteti.

Viszonylag nagy előnnyel, a szavazatok 38 százalékával a *balin* (*Leuciscus aspius*) lett a 2018-as év hala. A balin halfaunánk egyik különleges faja, ugyanis a zömmel békéshalakat

A *balin* (Sallai Zoltán felvétele)

magában foglaló pontyfélék családjának egyedüli, kifejezetten halebő ragadozója.

Teste izmos, megnyúlt, oldalról lapított. Félig felső állású szája a ragadozó életmód következtében kifejezetten nagy méretű, hasítéka túlér a szem elülső vonalán. Alsó állkapcsa felfelé ívelt, az ajka kampószerűen behajlító, ami lehetővé teszi számára, hogy fogak hiányában is meg tudja ragadni a

prédahalakat. Úszói szabályos felépítésűek, jellemző a mélyen bemetszett farokúszó, valamint a mélyen beöblösödő farok alatti úszó. Testét viszonylag apró pikkelyek fedik. Az alsó úszói (a mell- és a hasúszók, valamint a farok alatti úszó) már fiatal korban is rózsaszínesek, a kifejlett példányoknál kifejezetten vörhenyesek.

Európa vizeiben széles körben elterjedt halfaj, elterjedésének határát nyugaton az Elba folyó, keleten az Urál hegység alkotja. Legészakibb állományai Skandinávia déli részein fordulnak elő, déli elterjedési határa a Duna vízrendszere, de előfordul Kis-Ázsiában, valamint a Kaszpi-tengerbe ömlő folyókban is.

A balin elsősorban nagyobb vízfolyásainkban gyakori, de jelentős állományai élnek a nagyobb állóvizeinkben, mint például a Balatonban és a Tisza-tóban is. Ugyan jó alkalmazkodóképességű, amit bizonyít az is, hogy akár a félsós tengeröblökben is előfordul, de a víz tisztaságára érzékeny. A balin elsősorban a nyílt vízi régió lakója, itt keresi magányosan vagy kisebb csapatban a táplálékát, mely során zömmel a hasonló életterben élő kűszrajokból zsákmányol. Ahol gyakori, ott a nyári időszakban gyakran hangos a víz a kűszöket kergető balinoktól.

Ivarérettségét 3–4 éves korban éri el. Szaporodása rendszerint március közepétől május elejéig tart, ilyenkor az ivari hormonok megemelkedett koncentrációja következtében a hímek testét nászkiütések, más néven dorozsmák fedik. A nőstények sóderes vagy homokos aljzatra rakják az ikrákat, amelyek száma 30 000–400 000 között változik. A lárvák körülbelül tíz nap alatt kelnek ki, s főként állati planktonszervezetekkel, például kerekesszervekkel táplálkoznak. Később egyre nagyobb arányban fogyasztanak makrogerincteleneket, kizárólagos halfogyasztásra kb. a második életévük megkezdésekor térnek át.

A balin viszonylag hosszú életű és jelentős testnagyságot elérő halfajunk, a jól fejlett példányainak hossza 50–60 cm, de kivételesen az egy métert is elérheti. A magyarországi horgászrekord 10,54 kg, amely példányt 1991-ben a Lázberci-tározóból fogták ki.

Hazánkban 2016. január 1-jétől megszűnt a természetesvízi halászat, ám a balin azelőtt sem játszott nagy szerepet a halászat zsákmányában. Ennek ellenére a horgászok körében igen népszerű, ugyanis kiváló sporthal. Elsősorban pergető és műlegyező módszerekkel fogható, de például ősszel gyakran rajta vész a más ragadozóhalak számára felkínált élőhallal csalizott készségeken is. Mint valamennyi horgászatiilag jelentős halunkat, így a balint is különféle korlátozások védik. Tilalmi ideje március 1-jétől április 30-ig tart, ezen időszak alatt tilos a balin fogása. Az ettől eltérő időszakban naponta maximum 3 db, legálább 40 cm-es testhosszt elérő példány fogható ki. Azonban fontos megjegyezni, hogy utóbbi a hal standard testhosszára vonatkozik, amelyet a fejcúscstól a farokúszó kezdetéig mérünk. Húsa szállás, s ugyan minősége alulmarad a klasszikus ragadozóhalakétól (pl. süllő, harcsa, csuka), megfelelő elkészítési módszerekkel (pl. bő olajban kisütött, bőrén irdalt filéként) rendkívül ízletes is lehet.

Tógazdasági termelése és a mesterséges szaporításból történő telepítése elenyésző, így a horgászok által kifogott példányok utánpótlása szinte teljes mértékben a természetes szaporulatra hárul. Ma még gyakori halunk a balin, de hogy ez így is maradjon, kifejezetten ügyelnünk kell vizeink tisztaságára, a természetes ívóhelyek fennmaradására, valamint az állományok bölcs hasznosítására.

Antal László–Nyeste Krisztián

Az Év Madara, a vándorsólyom

A vándorsólyom (*Falco peregrinus*) – legalábbis a madárvilág tagjait tekintve – egyike a legmegkapóbb természeti jelenségeknek. Olyan attraktív ragadozó, amely már pusztá megjelenésével lenyűgözi az embert. Nem véletlen, hogy az emberi mohóság (a kor mezőgazdasági technológiájával karöltve) fél évszázada egy csapásra eltüntette a hazai égboltról ezt a különleges madarat.

A vándorsólyom – az Antarktisz kivételével – a Föld összes kontinensén rendszeresen előfordul és költ. Mivel az élőhelyek tekintetében sem válogatós, így nem véletlen hogy számos (a kutatók szerint összesen 19) alfaja alakult ki. Hazánkban a törzsalak (azaz a *F. peregrinus peregrinus*) előfordulása jellemző, de emellett a nagy testű, világos színezetű, északi elterjedésű *F. p. calidus* jelentkezik szórványosan a téli időszakban. Különleges ritkaságként könyvelhető el a – hozzánk legközelebb a Balkánon fészkelő, kis termetű és sötét téglavörös színezetű – *F. p. brookei* alfaj, amit eddig csak néhány esetben figyeltek meg Magyarországon.

A hazánkban korábban is csekély számban fészkelő vándorokra nagyon kedvezőtlen hatással volt a DDT nevű rovarölő szer, amelynek növényvédelemi célú széles körű alkalmazása – mint később erre fény derült – katasztrofális helyzetet okozott a táplálkozási hálózat felső szintjén álló élőlények körében. Bár e szer felfedezése anno Nobel-díjat érdemelt, a világon elsőként Magyarországon került betiltásra az 1960-as évek végén. Ez a mérge ugyanis felhalmozódik a szervezetben (emberekben mind a mai napig kimutatható!) és számos problémát okoz a szervrendszerben. Éppen a különböző ragadozómadarak – köztük a vándorsólyom –

*Fiatal tollruhájú vándorsólyom köröz
a fészkelőhely környékén*
(Selmeczi Kovács Ádám felvételei)

*Öreg tollazatú vándorsólyom pihen
fészkelőhelye közelében*

dorsólyom – szaporodási eredményének nagyarányú csökkenése irányította rá a figyelmet e szerre, amiről később kiderült, hogy rákkeltő és nemzőképtelenséget, ill. születési rendellenességeket okoz.

Mindez persze viszonylag lassú folyamat volt, miközben a vándorsólymok maroknyi állományát egyéb hatások is sújtották. Főként az I. világháború táján a híradásokat szállító postagalambok védelme érdekében szó szerint irtották a sólymokat. Később a ritka fajok fennmaradását kiemelten nehezítő magáncélú és intézmények számára készülő tojásgyűjtemények okoztak érzékeny problémákat, s ezt tetézte a solymászati hasznosításból fakadó fiókagyűjtés. Nem csoda hát, hogy a vándorsólyom – amely pedig egy világszerte széles körben elterjedt, kozmopolita faj – alig ötven éve (1964-es utolsó, bükki költése után) kikerült a hazai költőfajok köréből.

Időközben azonban kedvező irányú folyamatok is megindultak kontinensünkön, például a DDT már említett betiltása vagy a természetvédelmi és ezen belül madárvédelmi törekvések erősödése, amely a fajok elvi (jogi) és konkrét (élőhelyfejlesztések, fészekörzések stb.) védelmével járt. Mindez a vándorsólyom elterjedésének változását is magával hozta: a faj fokozatosan kezdte visszahódítani a korábban lakott térségeket. A környező országokban – főként a Kárpátok peremén – fészkelő állomány erősödésével várható volt hazai újratelepülése is, amely aztán végül 1997-ben következett be a Dunakanyar térségben, majd indult be a következő évben. A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME) éppen e 20 éves évforduló okán választotta Az Év Madarát a vándorsólymot a 2018-as évben.

Az első, egyedi fészekörzéssel biztosított, majdhogynem „déljelzett” költések után hamar kiderült, hogy a vándorok tudnak vigyázni magukra. Mivel alapvetően kedvelik a sziklás környezetet, az alföldről a hegyekbe szorult síkvidéki rokon, a kerecsensólyom (*Falco cherrug*) által korábban használt, de elhagyott (sokszor mesterségesen kialakított vagy megerősített) sziklapárkányokat egyre-másra belakták. Míg a kerecsenek több esetben kénytelenek voltak megosztani a költőhelyet a tojásokra veszélyt jelentő, igen intelligens hollóval (*Corvus corax*), addig a vándor ezt a potenciális tojásrablót egyszerűen nem hagyja megtelepedni a környéken. Igen aktívan támadva védi a fészkelőhely légterét minden egyéb fajtól, így messze sikeresebb lehet a költése is.

Mindezt látványos állományemelkedése mutatja: az újratelepülést követő húsz év alatt felívelt az állomány, amely mára eléri a negyven költőpárt. Ugyancsak beszédes adat a kirepült fiókák számbeli alakulása: míg ez 1997-ben mindössze 2 példány volt, addig tíz év múlva 26, míg a tavalyi évben már 102 fiatal sólyom hagyta el sikerrel szülőhelyét!

A vándorok a világ leggyorsabb madarai. Bár kell ehhez némi turpisság, az előkelő cím nem túlzás. Európában ezek a nagy testű sólymok kizárólag repülő madarakkal (legfőképpen galambokkal és seregélyekkel) táplálkoznak, amelyeket sokszor igen magasról zuhanva ejtenek el. A vadász ilyenkor összezárt szárnyakkal, meredek szögben, zuhanórepülésben támad, amelyet rövid, erőteljes csapásokkal gyorsít fel. A mérések tanúsága szerint ilyenkor a sólyom sebessége elérheti a 400 km/órát is! (A turpisság tehát abban rejlik, hogy nem aktív repülésről van szó, bár ez mit sem változtat az eredményeken.) Zsákmányát kisebb sebességnél egyszerűen megragadja, míg nagyobb sebesség esetén ütést mérve vagy hátrafeszített, borotvaéles hátsó karmával végighasítva a hátat, eltöri a gerincét.

A vándorsólyom – legtöbb rokonához hasonlóan – nem épít fészket, hanem más ragadozók elhagyott fészkeibe, sziklapárkányok üregeibe vagy akár épületek tornyaiba rakják tojásaikat.

Az északi területek tundráin, ahol sem fák, sem pedig sziklás élőhelyek nem találhatók nagy bőségben, akár a csupasz földön is képes fészkelni, ami hazai szemmel meglehetősen meghökkentő látvány, bár ez a stratégia más ragadozóknál (pl. hóbagoly, gatyás ölyv) általánosan elterjedt, sőt, számos más talajon fészkelő madárfaj – amely alapvetően ezek zsákmánya – is a közelben telepszik meg. Ezzel két legyet ütnek egy csapásra: más (akár szőrmés) ragadozókkal szemben védettekké válnak, míg a látszólagos „öngyilkosokra” a fészke közelében egy ragadozó sem vadászik, hiszen a lakhely közelében semmi szükség sincs a feltűnőskedésre...

A vándorsólyom a legmagasabb hazai védelmi kategóriába, a fokozottan védett állatfajok körébe tartozik, egy példányának (legyen is az bármilyen fejlődési – tehát tojás, fióka vagy kifejlett madár – alakban) természetvédelmi értéke ötszázezer forint.

Persze nem mindenki örül a vándorsólyomnak. Mivel előszeretettel zsákmányol galambokat, a hegylábi fészkelőhelyeken élő galambtartók, galambászok rémülettel veszik tudomásul egyre fokozódó jelenlétét.

Érdekességként könyvelhető el, hogy az ezredforduló táján egy tojó vándorsólyom jelent meg a budapesti Szent István-bazilikán, amelyet a helyi madarászok Pirinek kereszteltek el. Kis ügyeskedéssel sikerült a lábán lévő gyűrű alapján megállapítani, hogy az egyik pilisi fészkekből származik, ahol 1999-ben kelt. Ez a madár minden évben itt telelt; általában szeptemberben költözött a tornyok közé, majd egészen kora tavaszig maradt. Sokan megfigyelhették ez idő alatt az oszlopfőkön pihenő sólymot, amely sokszor még az éjszakai világításban is zavartalanul mozgott a területen.

Piri ihletőleg hatott korunk jeles természetillusztrátorára, Kókay Szabolcsra, aki több grafikát és akrilfestményt is készített róla, amelyekkel rangos nemzetközi – pl. az angol British Birds és az amerikai Leigh Yawkey Woodson Art Museum által indított – pályázatokon is sikerrel szerepelt. Ám hiába telepítettek a ragadozóvédelemmel foglalkozó szakemberek költőládát az egyik toronyba, Piri nem állt párba és sajnos 2005 után többé nem is jelent meg a bazilikánál.

Bár az épületeken költő vándorsólymok nem ritkák, s hazánkban is szinte minden nagyobb városban előfordulnak rendszeresen telelő példányok, eddig épületen lévő sikeres költésére hazánkban nem volt példa.

Selmeczi Kovács Ádám

KÖNYVESPOLC

Nehéz idők

MAGYAROK SZOVJET MUNKATÁBOROKBAN

Az Érdről és környékéről a Szovjetunióba kényszerszolgálatra elhurcolt honfitársaink emlékére rendezett tudományos előadói estet a Magyar Földrajzi Múzeum *Szabadulás nélkül* címmel. Lendvai Timár Edit tervezésében nyílt meg erről a témáról 2015. október 21-én egy időszaki tárlat a múzeum egyik kisebb kiállító termében. Az országosan is kirívó számú, kb. 3000–3500 fő elhurcolt miatt különösen indokolt volt a tárlatot Érdre megrendezni. A kiállítást nagy sikerére tekintettel állandósították. 2016-ban pedig megjelent egy kétkötetes, tartalmában és küllemében is országos színvonalú könyv a munkatársnő szerkesztésében, amelyet március 7-én mutattak be a múzeumban. Az első kötetben jeles szakemberek tanulmányai, a másodikban pedig a túlélő elhurcoltak, illetve hozzátartozóik személyes visszaemlékezései kaptak helyet.

Történelmi összefüggésekben többen különböző oldalokról közelítettek a tragikus történelmi eseményekhez. Kiemelkedik a tanulmányok közül dr. Bognár Zsolt történész, egyetemi docens bevezető dolgozata „*Málenkij robotra*” hurcolás a Kárpát-medencében címmel. Dr. Kubassek János múzeumigazgató családi vonatkozásokat is tartalmazó, eredeti megközelítésű tanulmányt írt *Irányított emlékezet – kényszerített feledés* címmel. Dr. Stencinger Norbert az első és a második világháború hadifogolyügyét hasonlította össze. Pergel Antal Érd második világháborús katonai eseményeinek bemutatásával járult hozzá a téma megértéséhez. Lehoczki Zsuzsanna, múzeumunk doktorandusz történésze az egyházi

forrásokat vette górcső alá. Lendvai Timár Edit munkatársunk az alkalmazott művészet oldaláról is megvizsgálta a kérdést.

Többen rávilágítottak azon okokra, amelyekkel az elhurcolás magyarázható, bár erkölcsileg és jogilag ezek teljesen elfogadhatatlanok: Budapest ostromának elhúzódása miatt a védősereg és hadifogolylétszám felnagysítása Malinovszkij marsall részéről, oroszországi munkaerőhiány pótlása, élő erővel való kárpótlás, büntető szándék, nyilas gyanú, túlkapás stb. Bemutatták az orosz légerek rendszerét és a magyar áldozatok elhurcolásának útvonalát Baján, Temesváron át az oroszországi táborokig. Utal a kötet az oda vezető út során különböző betegségekben, pl. tifuszban elhunytak nagy számára is. Bemutatták a táborok sanyarú életkörülményeit. A visszaemlékezők leírásaiból kitűnik, hogy mínusz 30–40 fokos hidegben kellett dolgozzanak, fűtetlen barakkokban aludniuk, jóformán csak üres vagy káposztával, lucernával, csalánnal, borsóval ízesített levest, esetleg herepörköltet fogyasztva kellett túlélniük a több éves fogságot. Sokan súlyos betegen tértek haza és nem sokkal később itthon hunytak el.

Helyi vonatkozásban a témában már korábban úttörő kutatásokat végző Dudás László történelemtanár *Bumáska helyett málenkij robot* címmel taglalta az érdi elhurcolás problematikáját. Lendvai Timár Edit a múzeumalapító Balázs Dénes szummaival dolgozta fel. Paulovits Istvánné könyvtáros a helyi Csuka Zoltán Városi Könyvtár egyik forrásértékű dokumentumát, Soproni Rezső visszaemlékezését mutatta be. Kovács Sándor múzeumi könyvtáros helytörténeti cikke bemutatta azokat az emlékműveket, amelyek helyben vagy

távolabb az érdi áldozatokra emlékeztetnek. Jellemző, hogy a legelsőket – még az 1990-es rendszerváltozás előtt – az egyházak állították, a hivatalos önkormányzati vagy egyéni emlékművek csak később jöhettek létre. A fogságba kerültek neveit a kötetben és a kiállításon teljességre törekvően, de nem teljes mértékben sikerült felsorolni (400 főt). Távolabbi helyekről, így Cegléd-ről dr. Jójárt György, Tápiószentmártonról dr. Dusek László, Tárnokról dr. Muskovits Andrea tanulmányai elevenítették fel az ottani eseményeket. Ezzel a kötet országos horizontot kapva kilépett Érd régiójából.

A két kötet gazdag tartalma és illusztrációs anyaga, igényes tipográfiája, személynévmutatója és helységnévmutatója révén is méltán állítható a témában megjelent leg-színvonalasabb könyvek sorába. Megjelenését Érd Megyei Jogú Város Önkormányzata maximális anyagi és erkölcsi támogatása tette lehetővé.

(Szabadulás nélkül. Érd és környéke lakosai a Szovjetunió munkatáboráiban 1945–1954. I–II. Szerk.: Lendvai Timár Edit. Magyar Földrajzi Múzeum, Érd, 2016. 319 és 487 oldal + 10 oldal melléklet)

Kovács Sándor

A JÁSZKUNSAÉG ÉS A NAGY HÁBORÚ

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület és a Túrkevei Kulturális Egyesület kiadásában napvilágot látott gyűjteményes kötet 14 szerző 22 írását adja közre. Komoly szerkesztői teljesítményről tanúskodik ez a terjedelmes könyv, ugyanis Örsi Juliannának sikerült megnyernie a helyi, megyei értelmiségieket a meglehetősen sokrétű kutatások végzésére, és az eredmények publikálására. Amint a szerkesztői zárszóban említi, „A szerzők között vannak történészek, társadalomkutatók, néprajzkutatók, levéltárosok, muzeológusok, helytörténet-kutatók, tanárok, könyvtáro-

sok. Írásaikban közös az, hogy valamenynyien megyei vagy helyi dokumentumok kutatására, feldolgozására vállalkoztak. Ebből következik, hogy a mélyfúrásnak is tekinthető kutatás eredményei is elsősorban a hátsószág, Jász-Nagykun-Szolnok megye körképét rajzolják meg. A könyv tehát nem hadtörténeti, nem politikatörténeti, nem eseménytörténeti mű, hanem olyan társadalomtörténeti összeállítás, amely az itt élők gondolkodásmódját, mindennapi életét mutatja be, legyen annak szereplője a fronton harcoló katoná, a fogságban szenvedő hadifogoly vagy éppen az itthon aggódó édesanya, a mindennapi gondokkal küzdő család, vagy a művészeszközöket alkalmazó alkotó.”

A kötet bevezetőjében Bagi Gábor történész ad tömör áttekintést az első világháborúról, mintegy történelmi háttérként, viszonyítási alapként a könyv fejezeteinek írásaihoz. A szerkesztő öt fejezetbe sorolta a rendelkezésre álló írásműveket. Elsőként *Tanulmányok az első világháborúról* cím alatt hat cikket olvashatunk, amelyek között a jászsági és karcagi katonák szerepét ismerhetjük meg az osztrák–magyar hadseregben Besenyi Vendel és Pintér Zoltán írásaiból. Újszerű kutatási eredményt képvisel Bojtos Gábor feldolgozása az erdélyi menekültek elhelyezésének és ellátásának gondjairól, megyei feladatairól, amely téma eddig kevésbé került a vizsgálatok előterébe. A katonalevelek alapján pedig Örsi Julianna foglalkozik a frontokon harcoló katonák és a hátsószágban élő családjuk közötti kapcsolattartás részleteivel. A második fejezet a hadifogságba esett kun-sági-król szól. Néhány értelmiségi naplójának ismertetése arról vall, hogy a nehéz helyzetben lévőknek a gondolkodásmódja, túlélési stratégiája mennyire más volt, mint a parasztembereknek. A feljegyzések arról is tanúskodnak, hogy a fogságba kerültek életkörülményei jócskán eltértek egymástól, az értelmiségiek támaszkodhattak saját tudásukra, megszerzett ismereteikre, amint az Örsi Julianna és Bojtos Gábor

tanulmányaiból kitűnik. A harmadik fejezet a háború áldozatainak állít emléket. Besenyi Vendel a jászberényi, Elek György a karcagi áldozatokról emlékezik meg. A következő fejezet olyan helyi vonatkozását, nyomtatásban fennmaradt irodalmi feldolgozásokat közöl, amelyeket a háborúban résztvevő katonák írtak vagy mondtak el. Ezek versek, visszaemlékezések, regénybe épített történetek formájában maradtak fenn. Az ötödik fejezet az emlékezés különböző módját tárja elénk. Bojtos Gábor a megye világháborús emlékeit és a hősi sírokat veszi számba a tárgyi dokumentumok és levéltári források alapján. A centenárius alkalmából rendezett múzeumi emlékkiállítások közül a Damjanich János Múzeum iskolai utazó kiállításáról és a túrkevei Finta Múzeum kiállításáról kapunk ismertetést, majd ezt követően három helyi vonatkozású könyv ismertetése ad képet a megye lakosságának kegyeletápolásáról. A kötetet a Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras és Túrkeve első világháborús hősi halottainak névsorából összeállított *Adattár* zárja, amely a sűrűn sorakozó nevek közül nyolc teljes oldalt tesz ki.

Végezetül ismét a szerkesztőt, Örsi Juliannát idézem, akivel teljes mértékben egyetérthetünk: *„Mivel a szereplők, sőt az emlékéllítók nemzedéke már nem él közöttünk, így napjainkban a kutatókra, a muzeológusokra, a művészekre, a tanárookra, egyszóval az értelmiségre hárul az a feladat, hogy a mai kor emberének, az ifjúságnak a történelmi tudatában is helyt kapjanak a Nagy Háború hősei, áldozatai, ezzel is gazdagítva szülőföldjük szellemi értékeit. Így válik a magyar történelem személyes, egyéni történelemmé is.”*

(Helytállás a hazáért, a családért. Jászkunsági emlékek az első világháborúról. Szerk.: Örsi Julianna. Jász-Nagykunszolgatörkevei Tudományos Egyesület–Túrkevei Kulturális Egyesület, Szolnok–Túrkeve, 2017. 328 oldal)

Selmeczi Kovács Attila

SZÜCS BÉLA VISSZAEMLEKEZÉSEI HADIFOGSÁGÁRA

Találóból címet – *Egyedüli reményem* – választani nem is lehetett volna. Hiszen Kálmán Farkas (1839–1906), Pápán teológiát végzett zeneszerző dallama egyik legcsodálatosabb református énekünk (276. sz.)! Szövegét pedig ugyancsak híres személyiség írta: Fejes István (1838–1913), aki 1856–1868 között szülőfalum, Lak tanítója volt, majd egyre fontosabb egyházkerületi tisztségekre választották. Előbb esperes, majd tanácsbíró, végül Sátoraljaújhelyen haláláig püspök (1913-ig).

Szücs Ilona nagyon szeretett édesapjának, Szücs Bélának (1922–2015) állított méltó emléket. Le kell írnom, mert büszkeséggel tölt el, hogy Szücs Ilona édesanyja – hegymegi lány volt: Baranyai Ilona, Baranyai Imre lánya – nagymamám, Baranyai Zsófia (1890–1958) legkedvesebb testvére.

Nagyapám, Perényi István (1888–1965) Lak községben élt, a Hegymeg és Dámák közötti réten még az 1950-es években is kaszálta a nagymamám örökségebéli jó illatú füvet. Nagy élmény volt a szekérre magasán rakott széna tetején ülni! Hát még a csűrben, déli pihenőben a rongyszöttek szőnyegen szundítani! S hallgatni Amerikát és Türkméniát megjárta nagyapám színes történeteit. (4 évet az USA-ban, 2 évet Türkméniában töltött. Hodzsenszben hadifogolyként. 1914. december. 31-én fogták el.)

Szücs Ilona, aki több országos költői versenyt nyert, több kötete jelent meg, a Kosuth Rádióban is szerepelt; könyvében rövid bevezető után átadja a szót édesapjának: Szücs Bélának, aki 81 évesen, igen friss memóriával írta le katonai és hadifogolyemlékeit. Lebilincselő olvasmány, amit szinte lehetetlen volt letenni!

Minden sorából kitetszik, hogy a legnehezebb éveit, küzdelmeit csak azért tudta jól elviselni, mert hitt Istenben és bízott, reménykedett a hazatérésben.

Átérezte fogolytársai sorsát, mindig megemlékezett az időközben elhunytakról. Emberei nagyságára jellemző, hogy állandóan segített a nála elesettebbeken, a gyengébbeken.

A legnagyobb fájdalom nem is annyira az embertelenül nehéz munka volt, hanem az állandó éhségérzet gyötrelme: mindig éhesek voltak! Ahogy találóan megfogalmazta: *„Az egész hadifogság nem is lett volna olyan kibírhatatlan, ha nem vagyunk olyan éhesek.”*

Egy jellemző eset: már házakhoz voltak „kiadva” dolgozni, amikor a gazdasszony a kecskének céklát hozott ennivalóként. Ők alig várták, hogy elmenjen, azonnal bekebelezték a kecske elől. Még különlegesebb, s az éhes ember lelkiállapotát jól érzékelteti: esti félhomályban, „hazafelé” menet a földön heverő fagyott lóürülék krumplinak nézték, mindkét nadrágszárukat megtöltötték vele, ami aztán felmelegedve nagy csalódást okozott.

Szűcs Béla hazaérkezése után a Diósgyőri Gépgyárban dolgozott. Munkáját elismerték. A hadifogoly éveiről igen keveset beszélt, bár maradandó nyomait magán viselte, de lelkét nem törte meg.

Emlékét leginkább szűkebb családjá – 3 gyermeke, 6 unokája és 9 dédunokája – őrzi. Példa lehet mindannyiunk számára, mert a legnehezebb megpróbáltatások között is ember tudott maradni.

(*Szűcs Ilona*: Egyedüli reményem. Édesapám hadifogságának története. [Kovács G.-né], [Miskolc], 2017. 120 oldal)

Varga Gábor

GYÓNI GÉZA VÁLOGATOTT ÍRÁSAI A BÁCSKAI HÍRLAP 1913-AS ÉVFOLYAMÁBÓL

Az I. világháború centenáriumi eseményei gyakorlatilag a feledés homályából hozták vissza a hazai köztudatba Gyóni (Áchim) Géza (1884–1917) alakját és költészetét. Bár

hosszú évtizedek óta nem oktatják, beigazolódott, hogy Gyóni változatlanul a Nagy Háború hősi halott és hadifogságba esett magyar katonáinak reprezentánsa, akinek munkássága elválaszthatatlan része a világ- és krónikájának. Halálának 100. évfordulója évében 5 emlékező, tisztelgő kiadvány jelent meg. Az érintett könyvműhelyek közül a szabadkai Életjel Kiadó volt a leggyorsabb, Gyóni kötetbe foglalt szabadkai prózai írásainak 2016. decemberi kiadásával mindenki mást megelőztek. Így volt ez Gyóni halálakor is, a szabadkai kegyeleti gesztusok számos méltó színvonalú emlékező írást, nekrológot, verset eredményeztek, majd 1917 novemberében itt állították az első Gyóni Géza-emléktáblát is.

A költő 1913 februárjában Nádassy József (1874–1925) színikigazgató ajánlásával került a *Bácskai Hírlaphoz*. Sopronból jött, ahol a *Cézár, én nem megyek* című verse miatt az ügyészség látókörébe került, és újságírói tevékenysége ellehetetlenült. Szabadkán megélhetés, nyugalom és rengeteg munka várta. Szűkre szabott életéből másfél évet töltött itt, de oázis volt számára ez az időszak. Gyorsan beilleszkedett, barátokra talált. Gyónit szerették Szabadkán. Tanúsítja ezt Braun Henrik (1869–1918), Katona Béla (1891–1948), Fenyves Ferenc (1885–1935) és Ambrus Balázs (1887–1941) számos visszaemlékezése. Utóbbi, Szabadka orvosa írta a legszebb nekrológot, és még verssel is tisztelgett Gyóni emlékének. A költemény szerepelt az 1917. november 29-i emléktábla-avató műsorában is. A mementó Gyóni egykori lakóhelyén, a Virág utca 7. szám alatti lakóház homlokzatára került. Innen hirdette a költő mártíromságát és halhatatlanságát egészen addig, amíg lehetett, konkrétan 1920 májusának végéig, amikor szerb sovíniszta tüntetők leverték a falról. Később, a II. világháborúban maga az épület is megsemmisült.

Gyóni kifejezetten jó kapcsolatot alakított ki és ápolt a szabadkai színház művészeivel. Nádassy direktort és családját már

Sopronban is jól ismerte. Káldor Dezső (1884–?) egy interjúban nyilatkozta róla: „Gyóni Géza a színészekről mindig csak jó kritikát írt, még a leggyengébbekről is. »Nem lehet az a színész olyan rossz, hogy én meg ne dicsérjem« – szokta volt mondogatni.” Thuróczy Gyula (1885–1959) és Komlós Vilmos (1893–1959) pedig hosszabb-rövidebb írásaikban emlékeztek meg az egykori bohém barátról, míg Verő Janka (?–?) színésznő egyenesen a költő iránt érzett eltitkolt szerelmi érzéseit és halála miatti fájdalmát adta a világ tudtára.

Gyóni szabadkai tevékenységének értékelését, egyáltalán megismerését sajátos probléma nehezíti. Gyóni (Szolár) Ferenc (1882–1963), a költő sógora és irodalmi hagyatékának gondozója a következőt írta erről 1943-ban: „Mikor évekkel ezelőtt a Magyar Nemzeti Múzeum hírlaptárában a szabadkai korhoz értem, megdöbbenéssel voltam kénytelen megállapítani, hogy a Bácskai Hírlap, az az újság, amelynek Gyóni Géza segédszerkesztője volt, Budapesten nincs meg; a szabadkai nyomda nem küldte be a köteles példányokat.”

Ezért nagy jelentőségű, hogy 1985-ben Dér Zoltán (1928–2007) a szegedi Somogyi Károly Könyvtárban összeállította a Bácskai Hírlapban megjelent Gyóni-újságcikkek listáját, majd a következő évben sikerült begépeltetni is az írásokat. A végleges szerkesztés viszont a délszláv háborúk és a szerkesztő betegsége, majd halála miatt megghiúsult. A feledésbe merült, több évtizedes gépelt anyag szerencsére egy költőködésnél újból előkerült, és a tragikus sorsú Gyóni Géza halálának centenáriuma aktuálissá tette köteté formálását.

A válogatás Gyóni újságcikkeiből közel száznegyvenet tartalmaz. Első írása 1913.

február 11-én került a szabadkai olvasókörzöntséghez, míg az év utolsó cikk december 30-án született. Az írásokból meggyőződhetünk, hogy Gyónit 1912-ben megalapozottan választották a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége igazgatóságának tagjává, továbbá színikritikusi tevékenysége is joggal szerepel a lexikonokban. Széles körű témaválasztás, a közérdek felismerése és bátor hangú képvisellete, a kényes témák (pl. antiszemitizmus) magabiztos kezelése, az újságírói eszköztár változatos alkalmazása jellemzi munkáit, igazolva, hogy tisztán látta kora Magyarországnak aktuális társadalmi problémáit, és azokra modern válaszokat adott. Gyóni újságírói kvalitásainak megismerésén túl betekintést nyerünk az I. világháború előtti Szabadka utolsó békeévének mindennapjaiba, reális képet kapunk a város kulturális, művelődési és politikai életéről. Mindennek éppen az ad hangsúlyos jelentőséget, hogy „*büszke Bácska szívét*” a történelem szeszélye néhány év múlva teljesen más civilizációs kultúrkörbe sodorta, és akkor minden megváltozott.

Az olvasó tájékozódását, eligazodását Dévavári Zoltán utószóként jelzett alapos elemző háttér tanulmánya, továbbá a szerkesztők záró jegyzete segíti. Utóbbiból kiderül, hogy az adatgyűjtésben történt önzetlen közreműködésével dr. Ilia Mihály irodalomtörténész is elősegítette a kötet megjelenését.

(Gyóni Géza: Jegyzetek a napról. Életjel Könyvek 168. Sorozatszerkesztő: Dévavári Beszédes Valéria. Szerk.: Dévavári Zoltán, Kulhanek Edina. Életjel Kiadó, Szabadka, 2016. 185 oldal. Megjelent a budapesti Bethlen Gábor Alap támogatásával.)

Valentyik Ferenc

A MAGYAR NÉPISMERET ELŐFUTÁRAI ÉS KLASSZIKUSAI

Ez a kötet bizonyítja, hogy Paládi-Kovács Attila pályája során a tematikus vizsgálatok (pásztorokodás, rétgazdálkodás, állattartó kultúránk, a munkásság néprajzi felfedezése) mellett a magyar néprajztudomány történetén is rajta tartotta a szemét. A néprajz a Rajnától keletre, így nálunk is a nemzeti-kulturális gondok, sorskérdések megoldásának elősegítésére küldött el a tudományok rendszerében, a nemzeti megújulás korában, a XVIII–XIX. század fordulóján.

A könyv a reformkori népismeret ágait, forrásvidékeit, eredményeit bemutató tanulmányokkal indul: *„A táj- és népismeret, a magyar tájak, népcsoportok, illetve a nem magyar népek és nemzetiségek, diaszpórák kutatását felvázoló dolgozatok mellett külön-külön található a »felfedezők«, az előfutárok életrajzát, kilétét és népismereti munkáját bemutató rövid portrék. A »népész«-nek felcsapó lelkészek, jegyzők, földbirtokosok, gazdatisztek, orvosok, diákok »kislexikona« tanulságos keresztmetszetét nyújtja a népisme iránt érdeklődő reformkori értelmiségnek.*” (10. old.) A kötet második fele az egyre jobban kialakuló, önállósuló néprajzi kutatás kiemelkedő tudósainak munkásságát mutatja be a XIX. század utolsó harmadából. Eredményeikre alapozva a néprajz elméleti-módszertani alapokon nyugvó, egyetemi és akadémiai elfogadásra érett, múzeummal, tudományos társasággal, folyóirattal, nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező szaktudománnyá vált.

A Magyar Tudományos Akadémia pályázati felhívásai, jutalomtételei, díjai, kutatóutakra, könyvkiadásra fordított anyagi támogatása, kutatási útmutatóul szolgáló kérdőívei, könyvtára is segítette a magyar néprajzi kutatások fejlődését. Néprajztudományunk korai képviselői közül többen is az Akadémia tagjai voltak (Erdélyi János, Kriza János, Szeder Fábián, Egyed Antal,

Garay János, Orbán Balázs, Gegő Elek, Ipolyi Arnold, Reguly Antal).

A reformkorban induló táj- és népkutatás már első képviselőjével, Szeder Fábiánnak a palócokról megjelent dolgozatával, példát adott hasonló népismertetések megírásához: Hollók Imre a gömöri barkókról, Plánder Ferenc Göcsejről írott munkájánál a minta Szeder Fábián műve volt. Paládi-Kovács Attila értékelése szerint: *„... a mintegy három évtizedig tartó nagy táj- és népkutató mozgalom eredményeként megteremtődött mind a magyar, mind a többi hazai nép táji és néprajzi csoportjainak további kutatásához alapul szolgáló irodalma. A 19. század második felében a táj- és népleírás reformkori műfajai továbbéltek és fejlődtek, majd Kövály László, Orbán Balázs, Pintér Sándor, s a század legvégén Jankó János új szempontokat is érvényesítő monográfiáiban eljutott a csúcra. [...] A táji csoportok, lokális közösségek vizsgálata napjainkban is folytatódik, mert ezt a megközelítési módot és a közleményeknek ezt a »műfaját« nem nélkülözheti a tudomány. »Magyarország felfedezése« újra és újra elvégzendő, soha le nem zárható feladat a különböző tudományszakok – köztük a néprajz – számára.”* (62. old.)

Reformkori táj- és népkutatóink a történeti Magyarország nem magyar ajkú népeinek, életviszonyainak, népnyelvük, népköltészetük megörökítésében nem voltak szűkkeblűek: a nemzetiségek néprajzi feltárása és bemutatása esetenként megelőzte a magyar köznép iránti érdeklődést.

Paládi-Kovács Attila az előfutárok és klasszikusok közül kötetében önálló tanulmányt szentelt Csaplovics Jánosnak, Fényes Eleknek, Erdélyi Jánosnak, Hunfalvy Pálnak, Herrmann Antalnak, Herman Ottónak és Jankó Jánosnak. Maradandó műveik, tudományos eredményeik mellett foglalkozik életútjuk, pályaképük bemutatásával, tudós alkatuk alakulásával. Vizsgálta, hogy milyen szerepet játszottak nemzeti megújulásunkban, kulturális örökségünk feltárásában, méltó bemutatásában. Eredm-

nyekre alapozhatott a XX. századi magyar tudomány tájaink monografikus kutatása, a tematikus vizsgálatok során (népköltészet, halászat, pásztorkultúra).

A XIX. századi népismeret előfutárai és klasszikusai munkássága, hatása, példája is hozzájárult XX. századi néprajztudományunk európai elismertségéhez: a most elmúlt század utolsó harmadában a magyar néprajzot együtt emlegették a német nyelvterület és a skandináv országok korábban igen fejlett néprajztudományával. Ezredfordulónk etnográfus nemzedékei előtt áll a feladat, hogy ezt a pozíciót megtartsák, lehetőség szerint megerősítsék, a korábbi nemes hagyományokat folytassák.

(*Paládi-Kovács Attila: Magyar népismeret a 19. században. Előfutárok és klasszikusok. Budapest, 2016. 298 p., 42 fekete-fehér illusztráció. Akadémiai Kiadó*)

Lukács László

A SZEKSZÁRDI ALSÓVÁROS EMLÉKEZETE

2016 elején két szokatlan formájú, fekvő téglalap alakú könyv jelent meg Szekszárdon. Nagy Janka Teodóra *Közös hitben a családért, a szőlőért, a földért*, valamint Szabó Géza *Szekszárd alsóvárosi tér-képek* című műve. A tudós szerzőházaspár könyvei külsőre fölöttébb hasonlítanak egymásra. Borítójuk alapját egy XIX. századi kataszteri térkép részlete adja. Nagy Janka Teodóra néprajzkutató könyvében a térkép fölött egy hagyományos öltözetű alsóvárosi család 1903. évi látványos archív fényképe lebeg. Szabó Géza történész szerepben is tevékenykedő régész könyvében a térképből egy hajdani alsóvárosi polgári ház fényképe emelkedik ki.

A két könyv ugyanarról a területről, az 1970-es években lebontott Alsóvárosról, illetve annak kényszerűségből széttelepült népéről szól kétféle megközelítéssel. Az egyik néprajzi szemléletű. A hajdani népé-

letet általában és annak bizonyos elemeit részletezve mutatja be. A másik népesedéstörténeti megközelítésű. A népélet alapjának tekinthető újkori alsóvárosi familiák, háztulajdonosok névsorainak rekonstrukciójára vállalkozik.

A szerzők és társadalmi segítők arra törekedtek, hogy egy dunántúli nagy múltú jeles város karakteres városnegyedét mutassák be a leírt szavak és a válogatott fényképek erejével.

Egy-egy városrész néprajzi kutatása nem túl gyakori a magyar néprajztudományban, de nem is egyedülálló. Álljon itt néhány példa a néprajz által „elhíresített” városrészekről!

Szeged-Alsóváros. Amíg magyar néprajztudomány lesz, a szegedi Alsóváros mindig viszonyítási pont, adat-forráshely, hivatkozási terület marad. Bálint Sándor amit Szegedről feltárt a tudomány számára, az nagyrészt a paraszti lakosságú hajdani Alsóvárosból származik, amelynek hagyományörző szegedi népből maga is vétetett.

Kolozsvár-Hóstát. Kolozsvár azokkal a klasszikus adatokkal jelenik meg a magyar néprajz tablóján, amelyeket az 1940-es években tártak föl jeles magyar néprajzkutatók az azóta felszámolt, örökre eltűnt Hóstát nevű városnegyedben.

Székesfehérvár-Palotaváros. A szekszárdi Alsóvároshoz hasonlóan ugyancsak felszámolták a szocializmus „városfejlesztő” apostolai. Kutatócsoport kutatta. 1982-ben kis kötet jelent meg róla *Palotavárosi íráskönyvek* címmel. 1990-ben egy nagyobb kötet is kiadott a hajdani patinás városnegyedről *Palotavárosi emlékek* címmel Demeter Zsófia, Gelencsér József és Lukács László.

Ebbe a tudománytörténeti vonulatba illeszkedik az utóbbi 10 év Szekszárd-alsóvárosi kutatása és a Szekszárd Alsóvárosi Emlékek sorozatot elindító most ismerttetendő két könyv.

Nagy Janka Teodóra műve, célját tekintve, néprajzi könyv, de nagyon helyesen tör-

téneti jellegű fejezetekkel kezdődik. Ezek a bevezető könyvrészek természetesen hol Szekszárd egészéről szólnak, hol leszűkülnek Alsóvárosra. Pontosabban, a várostörténeti folyamatokat úgy mutatják be, hogy lehetőleg alsóvárosi példákat emlegetnek.

Dicséretes, hogy a történeti fejezetek település- és népesedéstörténetre koncentrálnak, és nem kalandoznak el a politikai história útvesztőiben. A szükséges mértékig térnek ki az Alsóvárost érintő egyház-, társadalom- és művelődéstörténetre.

A történeti jellegű fejezetek megírásakor Nagy Janka Teodóra jeles történész elődök tanulmányaira, könyveire támaszkodhatott. Elég itt Csizmadia Andor, Fraknói Vilmos, Szilágyi Mihály, Tóth Zoltán szekszárdi műveire utalnom. Ez a tény azonban nem tette játszi könnyeddé a szerző munkáját.

Középkori csatákról, XX. századi politikai küzdelmekről viszonylag könnyű szép magyar nyelven, közérthetően, esszé stílusban írni. Nem úgy a XVIII. századi magyarországi parasztság úrbéri viszonyairól, a XIX. századi jobbágyszabadítás ezernyi bonyodalmáról. Ezeknek a „földközeli” témáknak különleges szaknyelvük van, amelynek alapja a XVIII–XIX. századi magyar és latin úrbéri szóhasználat. Ha ezen a szaknyelven ír valaki történelmet, szakmailag tökéletes művet alkothat, de a témában járatlan, XXI. századi olvasó keveset ért belőle. Nagy Janka Teodóra igyekezett megtalálni a megfelelő nyelvet, szóhasználatot. Összefoglaló áttekintéséből a nem szakmabeli olvasók is megérthetik a XVIII–XIX. századi alsóvárosi elődök nem könnyű sorsának alakulását.

Az „*Utcaraaj*” a XX. század közepéről című fejezet valamiféle átmenet a történeti és a néprajzi könyvrész között – tartalom és módszer tekintetében egyaránt. Legfontosabb alkotóeleme az alsóvárosi társadalmi rétegek, foglalkozási csoportok bemutatása. A hajdani Alsóváros területén a XX. század közepén, a felszámolás előtt az alábbi rétegek éltek együtt: 1. Parasztagzdák, 2. Predi-

ális nemesek utódai, 3. Iparosok és kereskedők. Utóbbiak teljes névsora szakmánként csoportosítva bekerült a kötetbe. Hatalmas feltárómunka húzódik meg a hosszú névsor mögött.

Az *Ásó ucca népe* és az *Ásó uccai család* című fejezetek végképp a néprajz világába viszik el az olvasót. Nagy Janka Teodóra ezekben a fejezetekben a volt alsóvárosiak emlékeire alapozhatott, az emlékeket megtoldva, szembesítve a számba jöhető levéltári dokumentumokkal, például hagyatéki leltárakkal.

Nagy Janka Teodóra egy helyen „*közöségi könyvnek*” nevezte művét. Ezzel arra utalt, hogy a megjelenés előtt több egykori alsóvárossal elolvastatta kéziratát. Ezek az olvasások és az utánuk következő megbeszélések sok ellentmondást, vitát hoztak felszínre, amelyek jelezték a XXI. századi hagyományos magyar néprajz behatárolt lehetőségeit, lépten-nyomon jelentkező gondjait.

A nehézségek többségét az a tény okozza, hogy az idő múlik. Az idős adatközlők egyre későbbi időszakokra emlékeznek. Aki ma, 2016-ban 80 éves, az 1936-ban született. Következésképp, az 1950-es évek közepén vált felnőtté. Olyan korban, amely már a hagyományos paraszti és kézműves életforma bomlásának idejét jelentette. Tehát az idős adatközlő sok esetben egy bomló, átalakuló világ hagyománytöredékeit tudja csak felidézni a korábban teljesnek látszó, ámbar akkor is változó hagyomány helyett.

A néprajzkutató szerző jól kezelte az idő múlásából, az emlékezések ellentmondásaiból adódó nehézségeket. Maradandó képet alkotott a szekszárdi Alsóváros XX. század első felében jellemző népéletéről, különösen az alábbi témákról: a házról, a ház berendezéséről; a gazdálkodásról, különös tekintettel a szőlőművelésre; a viseletről; a táplálkozásról; az emberi élet fordulóinak szokásairól: a születésről, a gyermekkorról, a párválasztásról, a házasságkötésről, az öregségről, a temetésről.

Szabó Géza könyve jobbra nevet tartalmaz, mégpedig hajdani alsóvárosiak neveit.

A másfél oldalnyi bevezető szöveg azokról a kutatói gyötrelmekről ad képet, amelyek a mű létrehozását kísérték. Kiderül belőle, hogy milyen források alapján állt össze a hatalmas névtár és milyen buktatókkal kellett megküzdenie alkotójának.

A mintegy 2000 személynevet tartalmazó, utcák szerint csoportosított, táblázatokba rendezett névtár a következő kérdésre igyekszik felelni: az 1860. évi telekkönyv alapján meghatározható alsóvárosi telkeket ki, melyik família birtokolta 1846-ban, 1850 táján, 1900-ban és 1970 körül?

Bár a családi hálók és a magyarosított nevek tengerében a magamfajta idegennek nehéz az eligazodás, úgy vélem, hogy ritka a kontinuitás. Alig lehet olyan telket találni, amelyet 1846-tól 1970 tájáig ugyanaz a család birtokolt. A tulajdonosváltozásoknak sokféle oka lehetett. Ezek között valószínűleg jelentős szerep jutott a leányági öröklésnek, illetve annak a ténynek, hogy több telék a családba került vő nevében futott tovább a hivatalok nyilvántartásaiban.

A kötetben látható egy korszerűnek számító, de a magyar településkutatásban még nem kellően elterjedt térábrázolási módszer. Ennek lényege: a telekkönyvi térképrészletek fölé pauszpapíron odahajtható az ábrázolt terület mai légifényképe.

Amikor fentebb azt írtam, hogy a kötet jobbra nevet tartalmaz, fölöttébb pozitív értékelést fogalmaztam meg. Egyrészt azért, mert tudom, mekkora munka rejlik ennyi sok név összegyűjtése mögött. Másrészt vallom, hogy a neveknek óriási jelentőségük van a további népesedéstörténeti, családtörténeti kutatásban, az adott helyhez tartozás tudatának őrzésében – általában a gyökerek keresésében.

Sajnos a magyar történetírásban nehezen válik gyakorlattá a személynevek tömeges közlésének szokása. 30-40-50 évvel ezelőtt a kiadók és a szerkesztők szinte bűnös, ér-

téktelen cselekedetnek tekintették, ha valamelyik szerző nevekkal töltötte meg könyve, tanulmánya lapjait. Megjelentek olyan nagyméretű tanulmányok a XVIII. századi magyarországi belső népmozgásról, amelyekben nem szerepelnek családnevek. Létezik olyan több száz oldalas helytörténeti monográfia, amelyből nem lehet megállapítani, hogy mely családnevek számítottak jellemzőnek a kutatott településen. Az utóbbi években jó irányban változott a helyzet. A kedvező változást jelzi többek között Szabó Géza bátor névközlő igyekezete is.

Nagy Janka Teodóra és Szabó Géza új könyvének egyaránt nagy érdeme az archív fényképek közlése. A kötetekben rengeteg olyan fotó jelent meg, amely volt alsóvárosi családok albumaiból, fényképes dobozaiból került elő. A közölt képek nem viselnek sorszámot, de rövid, felületes számolással is megállapítható, hogy Nagy Janka Teodóra könyvében több mint 130, Szabó Géza könyvében pedig több mint 70 archív kép szolgálja a mondanivalót. A közölt képek többsége gazdagítja a szekszárdi és a magyarországi népismeretet.

Az ismertetett kettős könyv nagy nyeresége a hajdani alsóvárosiak közösségének, Szekszárd városának és a magyar tudományosságnak egyaránt. Köszönet illesse érte az alkotókat és a kiadót!

(*Nagy Janka Teodóra*: Közös hitben a családért, a szőlőért, a földért. Szekszárd Alsóvárosi Római Katolikus Közhasznú Egyesület, Szekszárd, 2016. 146 oldal; *Szabó Géza*: Szekszárd alsóvárosi térképek. Szekszárd Alsóvárosi Római Katolikus Közhasznú Egyesület, Szekszárd, 2016. 78 oldal)

Bárh János

HOMMAGE À SERÉNYI ÁRPÁD

Több évtizedes, célirányos kutató-, gyűjtőmunka összegzésével ismerkedhet meg, aki Megyeri Anna *Serényi Árpád, Zalaegerszeg és Göcsej fotográfusa* című monográfiáját

kezébe veszi. Az igényes előállítású kötet azonban jóval több, mint a nemzetközileg jelentős sikereket elért fotográfus munkásságának bemutatása. Serényi Árpád életének fontosabb szakmai, köz- és magánéleti állomásaihoz is kötődően Zalaegerszeg települési arculatáról, fejlődéséről, társadalmi eseményeiről, a várost körülvevő térség, elsősorban Göcsej mindennapjairól, kultúrájáról, építészetről szerezhet fotókkal dokumentált ismereteket az olvasó. Ebből fakadóan egyszerre életrajzi monográfia, település- és fotográfia-történet, tájegységi néprajzi dokumentumtár. Az egyébként többretegű feladatot is kijelölő vállalat a szerző egyedi, folyamatos figyelmet követelő – fotós nyelven szólva – „képsík kezeléssel” oldja meg. Fejezetenként váltja a közeli (Serényire irányuló), a távoli (Zalaegerszeg központú), a közép távoli (a város fényképész ipara), a nagy távoli (Göcsej, Hetés és a Balaton tematika) horizontokat.

A *Bevezetőben* a szerző röviden vázolja a fényképész-mester-fotóművész életművének jelentőségét, a Göcseji Múzeum Serényi-gyűjteményének kialakulását. Elsősorban a külföldi sikerek és elismerések, illetve a hazai művészvilág, kritika visszhangtalansága közötti diszkrpanciát. Vele együtt a helyi törekvéseket a város és vidéke történetét dokumentáló életmű megmentésére.

A második rész, *A befogadó város, Zalaegerszeg* a település fejlődéstörténetével, társadalmi jelentőségének, életének megrajzolásával foglalkozik. Az olvasó tömörítve, a legfontosabb momentumokra redukálva szerezhet ismereteket a városról a XIX. és XX. század dereka közötti időben. Megtudhatjuk, hogy bár a település 1850 táján *„Dunántúl fejlődő városai közé tartozott, az 1871-es községi törvény életbelépése után mégis csak nagyközséggént szerveződött újjá.”* A vasútépítések korai időszakában a fő vasútvonal elkerülte, így fejlődése megakadt. Beruházásai főként arra irányultak, hogy a sáros-poros kis-

város a megyeszékhelytől elvárható szolgáltatásokat tudja nyújtani, a polgári kor igényeinek megfelelően. Csupán néhány igazán jelentős középületet emeltek ebben az időszakban. 1885-re erősödött meg a város anyagi helyzete annyira, hogy vezetői úgy gondolták, *„képes felvállalni a rendezett tanácsú város magasabb közigazgatási költségeit”*. A korral együtt haladó, a századfordulón is átívelő modernizáció ekkor vette kezdetét. Városi bérház, polgárházak, közintézmények sora (központi elemi iskola, gimnázium, polgári leányiskola, kórház), templomok, szálloda (Arany Bárány) épült vagy bővült (Vármegyeház, Törvényszék). Ipari üzemek létesültek (téglagyárak, magpergető, kékfestő gyár). Megtörtént a város villamosítása, bekapcsolódott az ország vasúthálózatába.

Az első világháború és következményei a megyeszékhely életét sem hagyta érintetlenül. A városvezetés azonban megtalálta a kitörési pontokat, a leginkább falusias jelleg felszámolását a közutak szilárd burkolásával, a lakásépítéssel, az egészségügyi ellátás, a közösségi élet, a sportolás lehetőségeinek javításával. A településen járda ugyanis alig volt, a por, eső utáni sár keserítette a lakosság életét. Új utcák sorát nyitották meg lakó- és kertes házak, villák építésére. *„Az 1932-ben készült számvetés szerint az előző tíz esztendőben közel hatszáz új ház épült Zalaegerszegen.”* Az utak szegélyét, a tereket, a főbb közlekedési utak kereszteződését parkosították. A fejlődés, az urbanizálódás okszerűen járt együtt a népesség koncentrációjával. Míg az 1890-es évek táján mintegy hatezer lakosa volt a településnek, 1941-ben már 13 967. Mindennek, az 1920 és 1940 közötti átalakulásnak a zömét Serényi Árpád fotói, képeslapjai őrzik, dokumentálják. *„Az itt leteleplülő Serényi Árpád fényképésztől a »virágos város« hívogató szlogenjének megerősítését várták a város vezetői”* – fogalmazza meg a szerző.

A harmadik szerkezeti egység, a *Fényképész kortársak* azt a szakmai környezetet

mutatja be, amelybe Serényi 1920-ban özvegy Salyné alkalmazottjaként belecsöpett. Zalaegerszegen a fényképész-mesterségnek ugyanis már a századfordulón komoly jelenléte volt. Antal József édesapja, Antal Béla is ezt az ipart űzte a városban 1895 és 1911 között. Ő 1913-ban kapott saját jogon iparengedélyt. Neki azonban nem sikerül megvetni lábát a városban. Vajda Dóri 1912-ben Szigeti főhercegi kamarai fotográfus utódaként kapott iparengedélyt. Jó minőségű munkái okán nem véletlenül lett kedvelt vállalkozó. Klientúrája más körből verbuválódott, mint Serényié. Egyébként jó kapcsolatot tápláltak egymással. Serényi Árpád temetésére készítettett koszorújának felirata is erről tanúskodik: *„Isten Veled felejthetetlen kartársam! Vajda és családja.”* Merkler Ferenc, az asztalosmesterségben is gyakorlatot szerzett iparos 1924-ben érkezett a városba. A többi műterem árnyékában kevés megrendeléshez juthatott, mert érkezése évétől haláláig mindkét mesterséget gyakorolta. Özvegye 1939-ben a működést megszüntette. Bendly Ferenc 1935-ben költözött a városba. Kedvelt fotográfus lett. *„Sorsa az ötvenes években fordult rosszra, amikor kitelepítették.”*

A pályatársak közül a legnagyobb jelentősége a Saly család vállalkozásának volt Serényi életében. A családfő, Saly Viktor 1902-ben telepedett le Egerszegen. Az elegáns, Nyugaton vásárolt felszereléssel berendezett műtermet a helyiek és a környékeliek egyaránt megszerették. A mester azonban az első világháborúban szerzett sebesülések miatt 1917-ben elhunyt. Felesége, aki mellette kitanulta a mesterséget – három leányuk nevelése mellett – özvegyi jogon tovább működtette a vállalkozást. Szükségesnek vélte azonban egy férfi alkalmazott szerződtetését. Így került Serényi Árpád 1920-ban Zalaegerszegre.

A tanulmány további, mintegy kétharmada, kilenc részben Serényi Árpád életútját, munkásságát követi nyomon. A fotográfus Zalaegerszeg előtti életéről a születési, isko-

lázási adatok¹ mellett megtudhatjuk, hogy felszabadulását követően szakmáját jószerével alig gyakorolhatta. A világháború kitörésekor bevonultatták. Sebesülten esett orosz hadifogságba, ahonnan 1918 februárjában rokkantsága okán került haza. Sérülései egy életre elkísérték. Hallása megromlott, jobb keze szinte használhatatlanná vált, veseproblémák gyötörték. Hallatlan akaraterővel bal kezét használta olyan mesterségbeli feladatok végzésére is, mint a retusálás. Leszerelése után Sopronban, Budapesten, Szombathelyen próbált egzisztenciát alapítani, de végül özvegy Saly Viktorné hívására érkezett Zalaegerszegre. Rövidesen a műterem társtulajdonosa lett. A közös szakmai sikerek ellenére – minden bizonnyal a város és a környék notabilitásai, egyszerű polgárai között szerzett személyes kapcsolatoktól is felbátorítva – fél évtized múltán az önállósodás igénye fogalmazódott meg benne. 1926 októberében nyitotta meg önálló műtermét a Batthyány utca 4-ben.

Közben a város egyre elismertebb polgáraként a társadalmi elitel alakított ki, ápolt kapcsolatot, több civil szerveződés tagja, támogatója lett, azok rendezvényeit – akár csak a város jelentős eseményeit – rendszeresen megörökítette. Közülük kiemelkedik a ferences templom és kolostor építésének dokumentálása (az építésről, a felszentelésről készített albuma Zita királynéhez is eljutott), Bethlen István miniszterelnök, József királyi herceg, Klebelsberg Kunó látogatásának fotózása. Az őt befogadó város iránti szeretete, lokálpatriotizmusa nyilvánul meg a Csány-szobor létesítésével, a református templom építésével kapcsolatos felajánlásaival.

Mesterségbeli kvalitásai, nemzetközi sikerei okán kérte fel a Vármegyei Törvényhatósági Iskolánkívüli Népművelési Bizott-

¹ 1897-ben, a Vas megyei Hegyfaluban született. Szülei: Scherer Alajos állomás-előjáró és Rasztovics Margit. Szombathelyi és zombolyai középiskolai tanulmányait követően Knebel Jenő műhelyében sajátította el a mesterségbeli tudást. 1914-ben szabadult fel.

ság, készítsen felvételeket Zalaegerszegről és Göcsej kies tájairól. 1932 nyarán útítársai, tanácsadói társaságában mintegy hetven felvételt készített a tájegység néprajzi értékeiről, szépségeiről. „1933 tavaszán újra útnak indultak, Bak, Söjtör, Pusztaszentlászló, Pusztamagyaród, Bánokszentgyörgy, Gutorföldre, Ortaháza, Páka, Csömödér, Kissziget, Zebecke, Karácsonyfa és Mikefa községekben jártak.” A nagyszabású képsorozat ebben az esztendőben el is készült. Ugyanekkor állította össze diapozitívokból álló, a kultuszminisztérium tetszését is elnyerő diasorozatot. A minisztérium három példányt terjesztési céllal meg is rendelt belőle. Sikeres lett a Népművelési Bizottság kérésére készített balatoni kép- és diasorozata is. A téli Balatonról készült, a balatoni várakat megörökítő fotói kiállításon szerepeltek, képeslapokon jelentek meg. „A Balaton zalai partjának kül- és belföldi propagandájára diapozitív sorozat is készült. 1936 januárjában mutatták be a 100 színes, remekbe készült felvételét a vármegyeháza nagytermében.” Társadalmi aktivitásának egyik színfoltja a cserkészmozgalomhoz kötötte. Az 1933-as gödöllői 4. Cserkész Világdzsemborin több mint kétezer felvételt készített. Cserkésztsízként szívesen foglalkozott a fiatalokkal. Rendszeresen vezetett foglalkozásokat, 1937-ben bábcsoportot is szervezett.

Külön fejezetet szentel Megyeri Anna a város kiemelkedő rendezvényeivel kapcsolatos munkáinak (1934. évi repülőnap, a húsvéti határjárás, az 1935. és 1936. évi Göcseji Hét). Az itt készített képek a város és vidéke társadalmi, politikai, kulturális, gazdasági életének dokumentumai, hiteles korlenyomatok. A *Sikerek Párizsban, szerény lehetőségek itthon* rész elsősorban az elismeréssel járó külföldi bemutatkozóso-

kat a hazai kisebb elismerések ellenpontjaként mutatja be. Az azonban a korábbiakban is kiderült, hogy már 1925-ben Saly néval közösen jegyzett fotóval az Országos Faluszövetség zalaegerszegi kiállításán ezüstérmet nyert. Első külföldi elismerése a svédországi Göteborgban rendezett Nemzetközi Fényképképzőművészeti Kiállításra kötődik (1930). Ugyanebben az évben Trondheimben, Párizsban, Zaragozában is jelen volt rangos kiállításokon. Az eddigi kutatások eredményeként ismert kiállítási megjelenéseket és szerepléseket egyébként a kötet utolsó szakasza tartalmazza.

A szakmai kulisszatitkokat, alkotói elveket villantja fel a *Serényi Árpád műhelyében* fejezet. Tartalmazza a tanítványok, munkatársak névsorát is. Serényi Árpád élete utolsó éveiben sokat betegeskedett. Sok időt töltött szanatóriumban, kórházban. Fiatalon, 1941. április 4-én hunyt el.

A bőségesen, mintegy 180 fotóval illusztrált tanulmányban leírtakat 150 oldalon, tematikus rendbe szedett további 276 fénykép gazdagítja.

A Bevezetőben feltett kérdésre – „Vajon nagy művész volt-e Serényi Árpád?” – Megyeri Anna nem válaszol sem „Igen!”-nel, sem „Nem!”-mel. Valljuk be őszintén, ez nem is a kutató muzeológus feladata. Tényeket közöl, összefüggéseket láttat, s azokat dokumentumokkal, az alkotói tevékenységet reprezentáló alkotásokkal támasztja alá. Az, hogy tanulmányát a fotográfus halálát követő egyik méltatás idézésével zárja – „Serényi alkotásai mindig értékek maradnak, neve a művészetek könyvéből sohasem törlődik ki” –, egyfajta állásfoglalás.

(Megyeri Anna: Serényi Árpád, Zalaegerszeg és Göcsej fotográfusa. Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, 2017. 258 oldal)

Borsos Árpád

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Csapó Tamás dr.: Bük város monográfiája. Önkormányzat. Bük 2016. 842 old.

Csángó Tükör. Moldvai Magyar Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Tampu (Compoly) Stelian*. Kiadja a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület. Bp. 2017. 45. sz. 28 old. – A tartalomból: *Tampu Stelian:* Szent László és a magyarság; *Tampu Krisztián:* A Szent László-hagyománykör mondáinak előfordulása a csángók körében; Szent László-ének; Szent László legendái – A tordai hasadék (Benedek Elek gyűjtése); Moldvai és gyimesi csángó dallamok Radzsasztáni népzene párhuzamában; *Halász Péter:* Nyisztor Tinika kitüntetése; *Ábrahám Judit:* Leánylopás (Részlet a Zerkula mesél c. könyvből).

Csángó Tükör. Moldvai Magyar Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Tampu (Compoly) Stelian*. Kiadja a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület. Bp. 2017. 46. sz. 28 old. – A tartalomból: *Tampu Stelian:* „Történelemírás... régen és ma”; *Halász Péter:* „Eltűnt a háború vérözönével...” – Száz esztendeje született Mikecs László; *Tampu Ferenc:* Mikecs a csángó szó eredetéről: az a bizonyos 136. végjegyzet; *Iancu Laura:* Litánia (részlet); *Bálint Mózes:* Testvérmentő.

Csinta Samu: Erdély újranevesítői. Arisztokraták honfoglalása. Heti Válasz Kiadó. Bp. 2015.

Csinta Samu: Arisztokraták honfoglalása. Erdély újranevesítői. Heti Válasz Kiadó. Bp. 2016.

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület Évkönyve 2013–2015. Szerk.: *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna*. Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből XLII. Szeged 2015. 464 old. – A tartalomból: *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna:* A szerkesztő előszava; *Kruzslíc István Gábor:* Emlékezés Nagy Györgyre; *Erdélyi Mónika Villó:* 1860 márciusának ifjai; *Bagitáné Szécsényi Mária:* „Mindszent múltját homály ne fedje”; *Tóth Imréné:* [Mindszenti helytörténeti] Gyűjteményem; *dr. Ávéd János László:* Mindszent egészségügye; *dr. Blazovich László:* A civil szervezetek értékchordozó szerepe; *dr. Ósz Károly:* A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület – a gyökerektől napjainkig; *dr. Bogoly József Ágoston:* Az interaktív irodalmi és művészeti szalon művelődési modelljéről; *Fáklya Márta:* Tégy Magadért és Másokért Egyesület; *dr. Miklós Péter:* Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány; *Presztóczi Zoltán:* A Szeremlei Társaság lehetőségei; *Károlyi Attila:* Honismeret, civilek a piarista gimnáziumban; *Fábiánné dr. Szenczi Ibolya:* A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Csongrád Megyei Tagozatának 25 éve; *Némethné dr. Balázs Katalin:* Az Anyanyelvpolók Szövetségének szegedi csoportja; *Gergelyné Bodó Mária:* Honismereti-humán kör a szegedi Móra-városi iskolában; *Kemény Lajosné Darvas Zsuzsa:* A

Pitvarosi Honismereti Baráti Kör; Hód-Barangoló Társaság; *Vass József:* Civil szervezetünk szerepe Óföldreákon; *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna:* A Makói Honismereti Kör megújulása. **A III. Országos határmenti és határokon átvívelő „Anyanyelv és hagyomány” konferencia, Szeged–Temesvár, 1915:** *dr. Grezsa István:* Köszöntő; *Juhász Judit:* „A magyarság öröklői”; *Debreczeni-Droppán Béla:* Megnyitó köszöntő; *dr. Bogoly József Ágoston:* „Nyelvében él a nemzet” – Művelődésünk megújulása és a nyelvújítás tudománytörténeti példája; *dr. Kovács Dániel:* Honismeret és anyanyelv; *Bodó Barna:* Honismeret – szórvány – stratégia; *Fábiánné dr. Szenczi Ibolya:* Nyelvi megközelítés az irodalmi művek elemzésében; *Némethné dr. Balázs Katalin:* Anyanyelvpolók körök az általános és a középiskolákban; *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna:* Anyaországi és határon túli magyar iskolák együttműködési lehetőségei a régiókban; *Fleisz Judit:* Az anyanyelv és a helytörténet tanításának lehetőségei a nagyváradi Ady Endre Liceumban; *dr. Blazovich László:* Első napi zárszó; *dr. Erdei Ildikó:* Tudatos identitásalakítás a temesvári Bartók Béla Liceumban; *Károlyi Attila:* Klapka György üzenete a mának; *Dulka Andor:* Honismeret, hagyomány a szórványban; *dr. Hódi Éva:* Anyanyelvünk szolgálatában – A Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok Adán; *dr. Fábián Borbála:* A Bácsország, mint helytörténeti műhely; *Szabó Lajos:* A Bácsország a magyar hagyományok őrzéséért; *Olasz Angéla:* A honismereti táborok és az ifjúsági akadémiák, a hon- és népismereti műhelyei az aradiak számára; *Kövesdiné Panyi Antónia:* Kárpát-medencei fiatalok a mesztagnyi honismereti táborokban; *dr. Zsoldos Ferenc:* A magyar identitás őrzése; *dr. Kozma József:* A konferencia zárszava. **Honismeret és helytörténet az iskolákban:** *Károlyi Attila:* Honismereti-helytörténeti műhely a dél-alföldi régióban; *Szell Gábor:* Honismereti témák a 19-20. század történelmének oktatásában; *Cseri Angéla:* Anyanyelvpolás az Óbecsei Gimnáziumban; *Nagy Tibor:* A kaponyai csata; *Muntean Tibor:* Arad épített kulturális környezete – tankönyv a helytörténeti oktatásban; *Jakab Ilona – Kocsik Zoltán – Vajda Attila:* Honismereti és önazonosság tudat erősítő tevékenységek a Gerhardinumban; *Matekovics Mihály:* Nevesített magyar iskolák Arad megyében; *Molnár Tímea Ilona:* Honismeret a Bánságban; *Károlyi Attila:* Szeged témahét – terepgyakorlat; *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna:* Helytörténeti olvasókönyvek Csongrád megyében; *dr. Hegedűsné Gera Éva:* Drámajátékos élmények a történelem és a hon- és népismeret órákon; *Linczer Jánosné Benke Margit:* Szívünk hungarikumai; *Szell Gábor:* Batsányisok a magyarittabai Kossuth-szobor nyomában; *Szell Gábor:* Batsányis törzsek kalandoztak Ópusztaszeren; *Gergelyné Bodó Mária:* A szegedi móravárosi iskola diákjai a Határtalanul programban; *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna:* Dél-alföldi régiós vetélkedő az I. világháború emlékezetére; Híradás és valóság – Az I.

világháború kezdete és a szerbiai harcok a makói saj-
tóban; *Kispál Richárd*: A magyarországi szerbek az I.
világháborús helyi sajtóban; *Pálköny Máté*: Az I. vi-
lágháború Mindszentén; *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna*:
Az V. honismereti verseny Csongrádon; *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna*: „Gyermek vagyok, gyermek
lettem újra... Lovagolok fűzfa sipót fűjvén.” *Tóth Mó-
nika*: Csongrádon versenyeztek a kassai Márai Sándor
Alapiskola diákjai; *dr. Antal Tamás*: Hírhedt vádlot-
tak a szegedi esküdtörzs előtt; *dr. Miklós Péter*: Fe-
jezetek a németek kitelepítése és a csehszlovák – ma-
gyar „lakosságcsere” Csanád vármegyei történetéből;
Forgó Géza: Erdei Ferenc és a tanyavilág – Makó ta-
nyavilága; *Berencsiné Dudás Katalin*: Az Alföld Nép-
táncgyűttes fénykora; *Nagygyörgy Zoltán*: Nyilasy
Sándor festőművész Horgos-Kamaráson; *Csüllögné
Balogh Judit*: „Kézzel, szívvvel, nagyanyáink szemé-
vel”; *Gergelyné Bodó Mária*: Szíjgyártók Kisteleken;
Gergelyné Bodó Mária: Szabóműzeum Szegeden; *Ele-
kiné Macsányi Melinda*: A mezőkovácsházi emlékmű;
Endrész Erzsébet: Téli honismereti esték Kiszombor-
on; *Kovács Ildikó – dr. Ávéd János – Kovács Lajos*:
Tóth Imréné mindszeri gyűjtő jelölése Sebestyén
Gyula-emlékéremre; *dr. Blazovich László*: Szegedi
egyetemi tudástár 1-8.; *dr. Kovács Dániel*: Halász Pé-
ter hat évtizede a honismeret szolgálatában; *dr. Antal
Tamás*: Dél-alföldi évszázadok modern térképeken:
Szeged várostörténeti atlasza; *dr. Blazovich László*:
Felletár Zsolt – Segesváry László: Szegedi fűrészes
história 1860–1949; *Erdey Mária Villő*: Markos
Gyöngyi: Egy városrész születése – Szeged Kecskés
István telep (1924–1944); *dr. Bogoly József Ágoston*:
Európa, regionaliztika, szegedi nagytáj, kreatív össz-
játék; *Máté-Tóth András*: A piarista nevelés újraindu-
lása Szegeden. 1991–1999; *Gergelyné Bodó Mária*:
Miklós Péter: „A nemzet érdekeit tartva szem előtt”;
Mezey László Miklós: Egy helytörténész [Labádi
Lajos] jubileuma – két kötetben; *dr. Miklós Péter*:
Przemysl egy évszázaddal ezelőtti ostromairól; *Pál
Lászlóné Szabó Zsuzsanna*: Zeitler Ádám: A makói
labdarúgás története; *Gergelyné Bodó Mária*: Molnár
Mária: Tápai emlékhelyek; Kiss Árpádné Bodó Bern-
adett: A móravárosi iskola emlékkönyve és évköny-
vei; *Ujszászi Róbert*: Oppidum Csongrád 2013.; *Kecs-
kés László*: Iskola a város szélén; *Pál Lászlóné Szabó
Zsuzsanna*: A Makói Honismereti Híradó új számai
(2013–2015); *Villányi Péter*: Tengőri Hereberi atyám-
uram Palásti Annuska meséi. **Honismereti esemé-
nyek megynkben**: *Forgó Géza*: II. makói tudomá-
nyos felolvasás (2014. József Attila Múzeum); *La-
bádi Lajos*: Kiss Bálint tudományos konferencia Sze-
ntesen (2014); *Urbanosok Zsolt*: Mert emlékezni kell! –
Gondolatok a makói zsidó emlékmű avatása kapcsán;
Vass József: Kortárs irodalmi fesztivál [Öföleákon];
Georgiádes Ildikó: Csongrádi levéltári szakmai nap –
2014.; *Némethné dr. Balázs Katalin*: A jelen erőfeszíté-
se – a jövő építése; *dr. Markos Gyöngyi*: 50 éves a Feke-
te István Általános Iskola; *Pál Lászlóné Szabó Zsu-
zsanna*: Anyanyelv, hagyomány, identitás – Régiós
konferencia Szegeden; *Felletár Zsolt*: Áldozatvállaló
elődeinkre emlékezve; *dr. Markos Gyöngyi*: Bodrogi
Sándor intarziái; Honismereti-helytörténeti kiállítá-
sok, előadások, könyvbemutatók megynk települé-
se

in. **Egyesületünk sokszínű élete**: *Pál Lászlóné Szabó
Zsuzsanna*: Tisztelgés a temesvári példa előtt; *Pál
Lászlóné Szabó Zsuzsanna*: Magyar történelmi emlé-
kek nyomában Temesváron; *Pál Lászlóné Szabó Zsu-
zsanna*: Honismerőink Arany János és Ady Endre vá-
rosaiban; *Krämmér Erika*: Az aradi Csiky Gergely
Főgimnázium és honismereti egyesületünk kapcsola-
ta; *dr. Tóthné Facskó Zsuzsanna – dr. Szuromi István*:
A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület és a
Csongrád Megyei Pedagógiai Intézet együttműködé-
se; *dr. Bódi György*: A Szegedért Alapítvány kulturális
tevékenysége; *dr. Blazovich László*: A Péter László Vá-
rostörténeti Alapítvány; *dr. Blazovich László*: Emlé-
kek a Bácsországi indulásról szegedi szemmel; *Papp
Éva – Tábor Jánosné*: Országos Széchenyi Kör szege-
di tagcsoportha; *Pintér István*: A Vásharhelyi Történel-
mi Kör; *Zeitler Ádám*: Megalakult a Honismereti Szö-
vetség Ifjúsági Tagozata; *Buzás Áron – Fekete Csilla –
Gergely Mariann – Rébék-Nagy József*: A mezőkövesdi
Ifjúsági Honismereti Akadémián; *Gergelyné Bodó
Mária*: II. konferencia az anyaországi és szórvány ci-
vil szervezetek és iskolák együttműködéséről; Tevé-
kenységünk képes kronológiája (2013 – 2015).

Cs. Szabó István: Gyoma múltjáról, jelenidőben.
(Társszerzők: *Babos László és Gubucz József*) Bethlen
Gábor Alapítvány. Gyomaendrőd 2017. 208 old.

Dósa Elek: Marosszék 1848–1849. Sajtó alá rendezte:
Somogyi Gréte. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Bp.
2017.

Drucza Attila: A Dudás-ügy. 1956. Létezett-e Nem-
zeti Bal? A megtorlás első pere. Porta Historica Kiadó.
2017. 448 old.

Dukrét Géza: Bihar megye épített öröksége. Partiu-
mi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság.
Nagyvárad 2017. 162 old.

Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: Nagyvárad és Bihar
megye épített öröksége. Partiumi és Bánsági Múem-
lékvédő és Emlékhely Társaság. Nagyvárad 2016. 251
old.

Duray Miklós: Rendszerváltozás, rendszerváltoz-
tatás, rendszerváltás a Kárpát-medencében 1956 –
2015-ben. Antológia Kiadó. Lakitelek 2016.

Emléklül, hogy emlékezz! Érmihályfalva város
mono- gráfiaja. Szerk.: *Szilágyi Éva Andrea*. Érmihályfalva 2016. 320 old. – *Nyakó József*: Előszó; *Kiss
Imre*: Érmihályfalva fekvése, domborzata és ösföld-
rajza; *Szilágyi Éva Andrea*: Érmihályfalva helynevei;
Toroczka L. Károly: Érmihályfalva élővilága; *Bokor
Iréen – Kiss Körösi Jolán*: Népszokások; *Kovács Rozá-
lia*: Településünkhöz kapcsolódó mondák, anekdo-
ták, történetek és mondások; *Szilágyi Éva Andrea*: Az
őskortól az írott forrásokig – Érmihályfalva múltja
a régészeti leletek tükrében; *Kovács Rozália*: Nagy-
mihály falu – a kezdetektől; *Kovács Rozália*: Nagy-
mihály (Érmihályfalva) történelme a XIV. szd.-tól;
Kovács Rozália: Fecsy Zsigmond, Rákóczi „mezei

hadainak ezredes-kapitánya”; Kovács Rozália: Az 1715-ös és az 1720-as összeírás településünkön; Kovács Rozália: Urbérrendezés Mihályfalván; Kovács Rozália: A nagybócsai Sárközy család érmihályfalvi kötődései; Kovács Rozália: A Martinovics-féle összeesküvés érmihályfalvi résztvevőiről; Kovács Rozália: Petőfi Sándor városunkban és a *Legszebb versem*; Kovács Rozália: Az 1848-as szabadságharc emlékezete városunkban; Szilágyi Éva Andrea: Érmihályfalva története a 19. szd-ban és a 20. szd. elején; Kovács Rozália – Szilágyi Éva Andrea: Érmihályfalvi vitézek az I. világháborúban; Kovács Rozália: Dohánybevéltőről, „Fábrica”-ról; Kovács Rozália: Állami Mezőgazdasági Vállalat; Szilágyi Éva Andrea: Érmihályfalva zsidó közössége a 19-20. szd.-ban; Kovács Rozália: Református iskolák Érmihályfalván az 1948-as tanügyi reformig; Kovács Rozália: A polgári iskola; Kovács Rozália: Az érmihályfalvi református templom rövid története; Kovács Rozália: Az érmihályfalvi temető csónak alakú fejfái; Kovács Rozália: A kiskápolna Tótfalun és a Szlavy család; Bánházi Miklós – Kovács Zoltán: Érmihályfalva sportmúltja; Szabó János: Mű-

velődési élet; Szalai Ilona: Alkotóköri; Szalai Ilona: Az Érmihályfalvi Máté Imre Városi Könyvtár története dióhéjban; Szilágyi Éva Andrea: Múzeumok Érmihályfalván; Kovács Rozália – Szilágyi Éva Andrea: Érmihályfalva neves személyiségei.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk. Radeckzi Éva. 2017. 1. Encs 35 old. – A tartalomról: Horváth Csabáné: Országos Honismereti Akadémia megyénkben a Reformáció 500. évfordulója jegyében; L. I.: „Tarts meg minket őseink szent hitében” – Gondolatok a Csíksomlyói pünkösdi búcsúval kapcsolatban; Kovács József: Kirándulás az encsi Támogató Szolgálattal; Sándor Róbert: A jezsuiták és premontreiek temploma (Jászóvári); Kuszkó Lilla: Szent László-hét volt iskolánkban; Kércsi: Mesterségek utcája Encsen.

Eörsi László: Kőbánya 1956. Fegyveres ellenállás a X. kerületben. Rubicon Ház BT. 2016. 92 old.

Osszeállította: Halász Péter

HÍREK

Adatbázis az elhurcoltakról. A következő években csaknem 270 millió forintot ad a kormány a Magyar Nemzeti Levéltárnak a határon túli magyar írásos emlékek feltárássá, digitalizálására és magyarországi hozzáférhetővé tételére, valamint a levéltár-pedagógiai tevékenység megújítására. Az 1944 után 700–800 ezer szovjet kényszermunkatáborba elhurcolt magyar állampolgár közül alig 66 ezer emberről van valamilyen információnk, ezért a kormány 108 millió forinttal támogatja az oroszországi levéltárakban őrzött iratanyagban a magyar állampolgárokról vonatkozó dokumentumok digitalizálását és hozzáférhetővé tételét.

Megrendelőlap

Megrendelem a Honismeret című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980,-Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismeret Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax:327-77-61

Dátum:

aláírás

Aratás (Serényi Árpád felvétele, Borsos Árpád cikkéhez)

Piri, a vándorsólyom a budapesti Szent István-bazilikán
(Kókay Szabolcs díjnyertes akvarellje, 2004; Selmeczi Kovács Ádám cikkéhez)